

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС

ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

АНДИЖОН МАШИНАСОЗЛИК ИНСТИТУТИ

“ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ” КАФЕДРАСИ

**“ЎЗБЕКИСТОН ТАРИХИ ” ФАНИДАН ТАРҚАТМА ЎҚУВ МАТЕРИАЛЛАРИ
ТАҚДИМОТИ**

СЛАЙДЛАР ТЎПЛАМИ

АНДИЖОН - 2018

“ТАСДИҚЛАЙМАН”

Андижон машинасозлик институти
Ўқув-услубий Кенгашида кўриб чиқилган ва маъқулланган
Кенгаш раиси _____
(Ўқув-услубий Кенгашининг ____-сонли баённомаси
« ____ » _____ 2018 й.)

«МАЪҚУЛЛАНГАН»

«Машинасозлик» факультети Кенгашида
муҳокама қилинган ва маъқулланган
Кенгаш раиси _____
(Факультет Кенгашининг ____-сонли баённомаси
« ____ » _____ 2018 йил.)

«ТАВСИЯ ЭТИЛГАН»

«Ўзбекистон тарихи» кафедраси
мажлисида муҳокама қилинган ва тавсия этилган
Кафедра мудири _____ М.Каримова
(Кафедра мажлисининг ____-сонли баённомаси
« ____ » _____ 2018 йил.)

Тузувчи: Тарих фанлари номзоди доцент, Д.А.Ийманова
Катта ўқитувчи Ф.С.Тайляқова

Такризчилар: Тарих фанлари доктори, проф. У.С.Абдуллаев
Тарих фанлари номзоди, доцент Р.Юсупов

Мазкур тарқатма ўқув материаллари тақдимот слайдлари тўплами Олий ва ўрта махсус, касб-хунар таълими Ўқув-услубий бирлашмалар фаолиятини мувофиқлаштирувчи кенгашнинг 2017 йил 18 августдаги 4-сон мажлис баёни билан тажрибавий дастур сифатида маъқулланган наъмунавий дастур асосида тайёрланди. Слайдлар тўплами ўқитувчи ва талабалар учун, Ватанимиз тарихи билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

СЎЗ БОШИ

Ўзбекистон тарихан қисқа даврда жамиятимиз ижтимоий-сиёсий ҳаётининг барча соҳаларида кескин бурилиш ясалди. Мамлакатимизни модернизация қилиш, фаол демократик янгиланишларни амалга ошириш билан боғлиқ қатор ислохотлар ўтказилди. Жумладан, ана шу буюк ўзгаришларни асрлар давомида орзу қилган халқимизнинг кўҳна тарихига бўлган муносабати тубдан ўзгарди. Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислоом Каримов таъкидлаганидек: “Ўз тарихини билмайдиган, кечаги кунини унутган миллатнинг келажаги йўқ”. Ҳақиқатдан ҳам инсон ва халқ маънавиятининг узвий ва таркибий қисмларидан бири тарихий хотирадир. Тарихий хотира бор экан, халқ ўзининг буюк кечмиши, бетакрор маданий меросини доимо ёдда сақлайди. Инсон хотира билан тирикдир, кадр билан улуғдир. Инсон айнан тарихий хотира орқали ўз тарихини биледи ва ундан сабоқ олади. Айниқса, ҳаққоний тарих инсонни хушёрликка ўргатиб, иродасини тоблайди, руҳини чиниқтириб куч бағишлайди¹.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон тарихи ниҳоятда бой ва ранг-барангдир. Ўлкамиз ҳудудлари энг қадимги даврлардан бошлаб жаҳон цивилизацияси ўчоқларидан бири ҳисобланиб, бу ерда дунё цивилизациясидаги маҳаллий халқларга хос тарихий-маданий жараёнлар бўлиб ўтган. Ўлкамиз ҳудудларидан дунё цивилизацияси тарихий тараққиётида ўчмас из қолдирган олиму фузалолар, давлат арбобию, саркардалар етишиб чикганларки, биз улар билан ҳақли равишда фахрлансак арзийди. Айниқса, бугунги мураккаб глобаллашув даврида вужудга келаётган долзарб муаммолар, халқимиз маънавиятини асраш ва янада юксалтириш, ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоя ва мафқуралар таъсиридан сақлаш ва ҳимоя қилишда Ватан тарихини ҳар томонлама чуқур тадқиқ этиш, келажак авлодга Ватанимиз тарихини ўқитиш орқали уларни юксак маънавиятли шахслар этиб тарбиялаш долзарб аҳамият касб этади.

“Ўзбекистон тарихи” фани мустақил Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қадимги замонлардан бизнинг кунларимизгача яшаб келаётган халқларнинг ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий соҳаларда босиб ўтган узоқ тараққиёти тарихини ўрганади ва ўргатади. Ўзбекистон тарихи мустақил Ўзбекистон ёшлари онгида миллий виждонни шаклланишига кўмаклашади. Ёшлар аждодларимизнинг тараққиёти йўлини, тарихий тажрибаларини ўқиб ўрганганларидегагина уларда истиқлол тафаккури, ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий маърифий турмушнинг ўтмиш билан қиёслаш ва келажакка назар солиш туйғуси шаклланади.

Ўзбекистон Президенти Ш.М.Мирзиёев “Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва ҳавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга интилишга эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир. Айнан таълим ва маърифат башарият фаровонлигининг асосий омилларидан ҳисобланади, инсонларни эзгуликка даъват этади, саховатли, сабр-қаноатли бўлишга ундайди”². Ёш авлоднинг таълими, тарбияси ҳақида гапирганда аллома Абдурауф Фитратнинг қуйидаги фикрлари: “Халқнинг аниқ мақсад сари ҳаракат қилиши, давлатманд бўлиши, бахтли бўлиб, иззат-ҳурмат топиши, жаҳонгир бўлиши ёки заиф бўлиб хорликка тушиши, бахтсизлик юкини тортиши, эътибордан қолиб, ўзгаларга тобе ва қул, асир бўлиши уларнинг ота-оналаридан болаликда олган тарбияларига боғлиқ”, деган пурмаъно гаплари нақадар ҳақиқатдир. Бугунги мураккаб глобаллашув даврида вужудга

¹ Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримовнинг “Тарихий хотира ва инсон омили-буюк келажакимизнинг гаровидир” рисоласини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. –Тошкент: Ўқитувчи, 2012. 3-бет.

² Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон 2017.

келаётган долзарб муаммолар, халқимиз маънавиятини асраш ва янада юксалтириш, ёш авлоднинг қалби ва онгини турли зарарли ғоя ва мафкуралар таъсиридан сақлаш ва ҳимоя қилишда Ватан тарихини ҳар томонлама чуқур, бирламчи манбаларга таяниб талқин этиш, келажак авлодга ҳақиқий тарихимизни ўқитиш орқали уларни юксак маънавиятли шахслар этиб тарбиялаш долзарб аҳамият касб этади.

Янги жаҳият қуриш аввало, ёшларга, уларнинг маънавий дунёси, касб-маҳоратига боғлиқ. Бинобарин, ёш авлодда миллий ғояни, юксак маънавий фазилатларни шакллантиришда, миллий онг ва соғлом фикрни уйғотиш, уларни Ватан, халқ ва истиқлол тақдири учун ғоявий курашчанлик руҳида тарбиялашда, юксак маънавиятли комил инсон бўлиб шаклланишида, шунингдек, халқимизнинг маънавий юксалиши йўлида “Ўзбекистон тарихи” фанининг аҳамияти катта. Ушбу фаннинг барча олий ва ўрта махсус ўқув юртлари ҳамда мактабларда ўқитилиши ҳам ана шу юксак аҳамият билан белгиланади.

Мазкур тақдимотлар тўплами Ўзбекистон тарихининг қадимги тош даврларидан бошлаб, то ҳозирги кунгача бўлган катта даврни ўз ичига олади. Тақдимотларни ёритиш жараёнида мавжуд ўқув дастурига асосланган ҳолда масаланинг туб моҳияти, тарихий-маданий жараёнларнинг асослари, омиллари ва ривожланиши, сабаблари, оқибатлари ва натижаларига катта эътибор қаратилди. Олий ўқув юртлари номутахассис йўналишларда таҳсил олаётган талабаларининг маъруза-семинар машғулотларини олиб боришда, шунингдек, олий ўқув юртларида махсус курсларни ўқитиш, Ватанимиз тарихи билан қизиқувчи кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

1- Мавзу: Ўзбекистон тарихи фанининг предмети, уни ўрганишнинг назарий-методологик асослари, манбалари ва аҳамияти. Марказий Осиё жаҳон цивилизациясининг ажралмас қисми

РЕЖА

1. Ўзбекистон тарихи фанининг предмети ва унинг долзарб масалалари, Ўзбекистон тарихи фанини ёритишнинг назарий методологик асослари.
2. Комил инсонни тарбиялашда Ўзбекистон тарихи фанининг ўрни.
3. Ватанамиз қадимдан одамзод яшаб келаётган ўлка. Ибтидоий жамият, унинг даврлари.
4. Мамлакатимизда одамларнинг тош даври манзилгоҳлари. Ўлкамиз ҳудудидан топилган энеолит ва бронза даври ёдгорликлари.

Ўзбекистон тарихи фани

Предмети

•мамлакатимиз ҳудудида энг қадимги даврлардан бошлаб ҳозирги кунга қадар кечган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий жараёнлар яхлитлик, узвийлик ва ўзаро алоқадорликда ўрганилади

Объекти

•мамлакатимиз ҳудудида кечган ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, маданий жараёнлар;
•ишлаб чиқариш кучлари ва воситаларининг такомиллашиб бориши;
•тил ва ёзув, илм-фан ва маданиятнинг ривожланиши;
•давлат бошқарув шакллари ва эволюцияси;
•этник жараёнлар, урф-одат ва расм-русумлар;
•дипломатия ва элчилик алоқалари;
•сулолалар, тарихий география;
•миллий озодлик ҳаракатлари;
•дин, мафкура ва турли ғоялар;
•буюк тарихий шахслар, давлат арбоблари ва бошқалар

Ёрдамчи тарих фанлари

- **Археология**
- **Антропология**
- **Этнография**
- **Лингвистика**
- **Эпиграфика**
- **Нумизматика**
- **Хронология**
- **Генеология**
- **Манбашунослик ва бошқалар**

Ўзбекистон тарихи фанига оид манбалар

Тарихий манба деганда узоқ ўтмишдан қилган, табиат ва жамиятнинг маълум босқичдаги кечилишини ўзда ақс эттирган моддий ва маънавий ёдгорликлар тушулилади

Моддий ёдгорликлар:

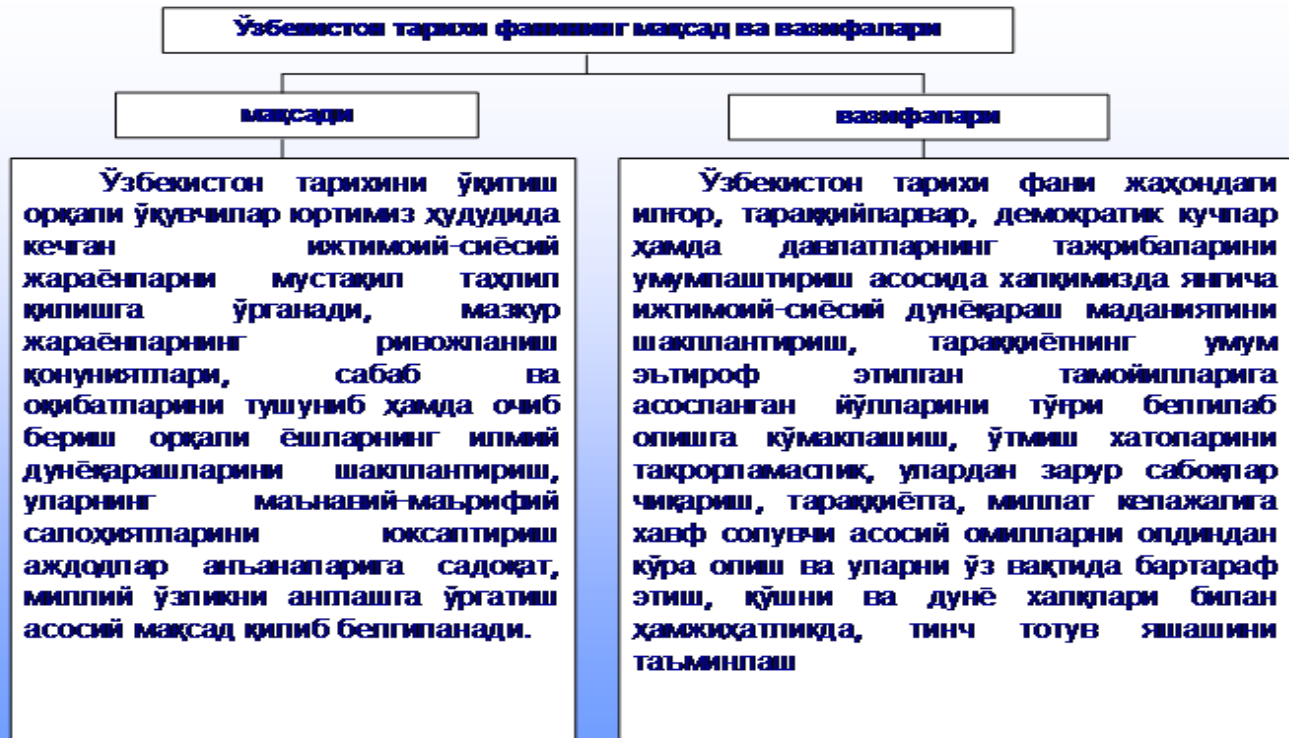
Маънавий ёдгорликлар:

- абجدий одамлар истиқомат қилган ва дафн этилган жойлар;
- меҳнат ва уруш қуролилари;
- бино ва турли шикоятлар;
- уй-рўзгор буюмлари, зеб-зийнат тақдирчослари ва бошқа моддий буюм ашёлар тушулилади.

- ёзма манбалар – битик, қўғ ёзма китоб, хужжатлар ва архив материаллари.
- халқ оғзани шикоти намуналари, афсона;

“Ўзбекистон тарихи” фанининг методологик тамойиллари

- **Тарихийлик тамойили** деганда ижтимоий, сиёсий, иқтисодий ва маданий жараёнларни тарихий жиҳатдан даврий кетма-кетликда, ўзаро алоқадорликда, яхлит тарихий жараён сифатида, ўрганилаётган замон руҳи, ахлоқий ва ҳуқуқий меъёрлари, ҳаёт мезонлари нуқтаи назаридан талқин қилиш ва шарҳлаш тушунилади.
- **Холислик тамойили** ўрганилаётган тарихий жараёнлар холис ва бетараф ўрганилишини, воқеа ва ҳодисаларни бирор гоё ёки мафкура нуқтаи назаридан шарҳламастикни, тарихий жараёнларни қандай бўлса шундайлигича қабул қилиш ва ўрганишни, ютуқлар билан бирга йўл кўйилган камчиликлардан ҳам кўз юммасликни, тарихни баён қилишда эҳтиросларга берилиб кетмасликни, тадқиқотчининг гоёвий, сиёсий, мафкуравий, диний қарашлари, миллий мансублиги устунлик қилмаслигини, бир ёқламалikka йўл қўймасликни, воқеаларни таҳлил қилишда бугунги кун нуқтаи назаридан ёндашмасликни, манбаларга танқидий муносабатда бўлиб, бошқа замондош манбалар билан тасдиқланган далилларгагина таянишни, далилларни сохталаштирмасликни, эртак ва афсона элементларидан холи бўлишни англатади.

- **Манбалар билан асосланганлик тамойили:** баён қилинаётган тарихий жараён, келтирилаётган ҳар қандай фактлар чинакам илмий ва асл манбаларга асосланган бўлмоғи лозим. Манбадаги хабарнинг ҳақиқатга қанчалик тўғри келиши манбага замондош бўлган бошқа манбалар маълумотлари билан, агар улар мавжуд бўлмаса археология, нумизматика сингари ёрдамчи тарих фанлари маълумотлари билан қиёслаш орқали аниқланади.
- **Ўзбекистон тарихининг минтақа ва жаҳон тарихи билан боғлиқлиги тамойили:** ҳар бир халқнинг тарихи алоҳида аҳамиятга эга бўлиши билан бирга улар умуминсоният тарихининг ажралмас ва узвий таркибий қисмини ташкил этади. Ўзбекистон тарихини умумжаҳон тарихининг бир бўлаги, ажралмас ва муҳим таркибий қисми сифатида ўрганиш мақсадга мувофиқдир.
- **Миллий қадриятлар, халқ анъаналари, урф-одатлари, диний эътиқодлар, турли ижтимоий табақалар манфаатлари ва тарихий-маданий тараққиёт нуқтаи назаридан ёндашиш тамойили:** ҳар бир тарихий воқеа ва ҳодисани ўрганишда миллий ҳамда маҳаллий хусусиятлар, яъни ҳар бир миллат ва элатнинг тили, дини, яшаш ҳудуди, ишлаб чиқариш ва бошқарувни ташкил этиш усули, руҳияти, урф-одатлари, расм-русум ва анъаналари ва маросимларини ўрганилаётган давр ахлоқи нуқтаи назаридан тўла англаган ва ҳар томонлама ҳисобга олган ҳолда муносабатда бўлиш назарда тутилади.

Ўзбекистон тарихини даврлаштириш

Ўзбекистон тарихини даврлаштиришнинг бир неча усуллари мавжуд. Археологик даврлаштириш, тарихий даврлаштириш, асосий ишлаб чиқарувчи кучлар ва ишлаб чиқариш усулига кўра даврлаштириш, сулолавий даврлаштириш ва бошқалар

1. Ибтидоий жамоа тузули даври – бу давр тақрибан буғдан 1 млн. йил аввал бошланиб, млн. ав. 2 чи млнг йиллик ўрталарига қадар давом этади;
2. Илк давлатчиликка ўтми, давлатчиликнинг қарор толими ва мустақлақчилиги даври – млн. ав. 2-млн йиллик ўрталаридан илқордй IV-аср охиригача қадар;
3. Илк ўрта асрлар даври – V-VIII асрлар;
4. Ривожланган ўрта асрлар даври – IX-XV асрлар;
5. Сўнги ўрта асрлар даври – XVI-XIX аср ўрталарига қадар;
6. XIX аср илқордй жарадан 1991 йилга қадар чоркси мустақлақчилиги ва советлар истибдоди даври;
7. 1991 йилдан ҳозирга қадар мустақлақчилик даври.

Ўзбекистон тарихига оид асосий ёзма манбалар

• **Авесто**

Қадимги Эрон ва Ҳинд манбалари

- **Хвадай намак**
- **Абулқосим Фирдавсий «Шоҳнома»**
- **«Маҳобҳарата»**

Юнон ва Рим манбалари:

- **Херадот «Тарих»**
- **Квинт Курций Руф «Буюк Искандар тарихи»**
- **Арриан Флавий «Искандарнинг юришлари»**
- **Помпей Трог «Филипп тарихи»**
- **Гай Плиний Секунд «Оддий тарих»**
- **Полибий «Умумий тарих»**
- **Страбон «География»**
- **Птоломей Клавдий «География»**

Хитой манбалари:

- **Сима Цянь «Ши Цзи» - («Тарихий эсдалиқлар»)**
- **Бянь Гу «Цянь Хань шу» - («Аввалги хан сулоласининг тарихи»)**
- **Ли Янь-шоу «Бэй шу» («Шимолвий сулолалар тарихи»)**
- **Фань Хуа «Хоу Хань шу» («Кейинги хан сулоласи тарихи»)**

IX-XII аср араб тилидаги манбалар:

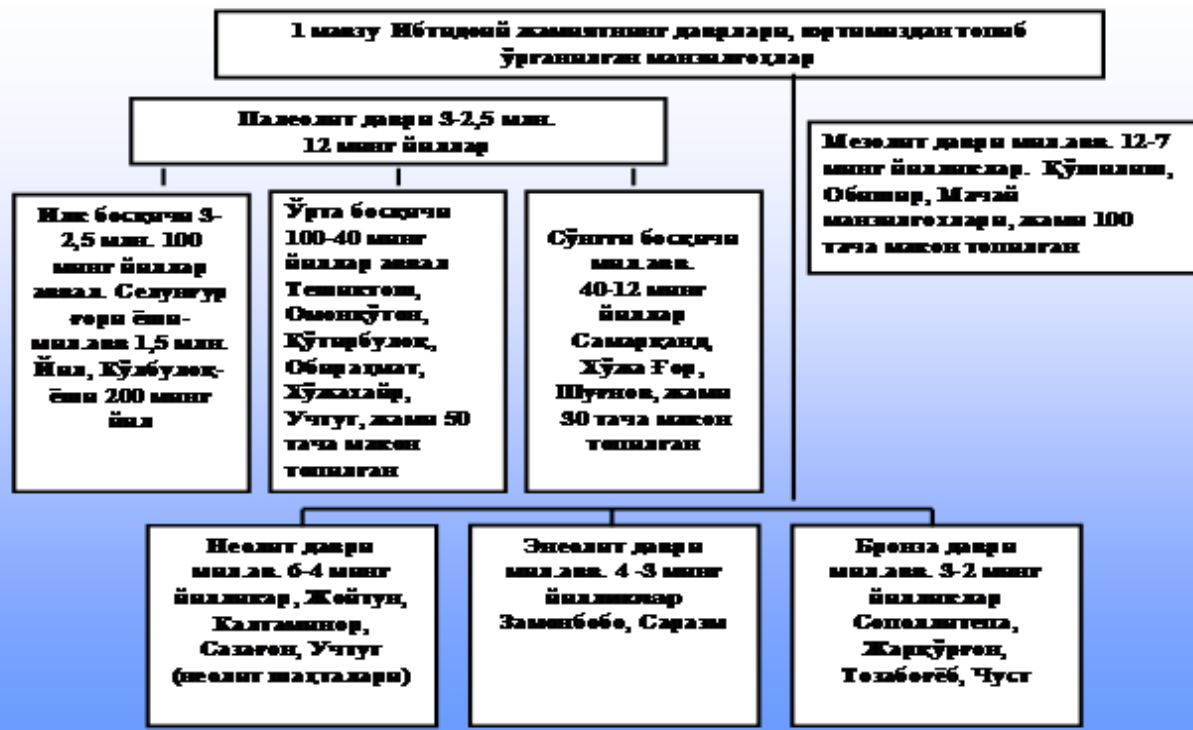
- **Мухаммад Мусо ал Хоразмий «Китоб ат-тарих» - («Тарих китоби»)**
- **Мадоний Абулхасан Али ибн Мухаммад «Китоб ал мағозий» («Урушлар ҳақида китоб»)**
- **Ал-Яъдубий «Китоб ал булдон» («Мамлакатлар ҳақида китоб»)**
- **Балазурий «Китоб футуҳ ал-булдон» («мамлакатларни забт этилиши»)**
- **Ат-Таберий «Тарихи ар-русул ва-мулук» («Пайғамбарлар ва подшоҳлар тарихи»)**
- **Абу Райҳон Беруний «Қадимги халқлардан қолган ёдгориқлар» («Осор ул-бория ан-накура ан-халия»)**
- **Мухаммад Қошғорий «Девону лугат ат-турк» («Туркий сўзлар лугати»)**

XIII-XIV аср форс тилидаги манбалар:

- **Наршахий «Бухоро тарихи»**
- **Нисомиддин Шоаий «Зафарнома»**
- **Шарафуддин Али Язрий «Зафарнома»**
- **Мухаммад Тарағай мирзо Улуғбек «Тўрт улус тарихи» («Тарихи арбаъ улус»)**

Ўзбек тилидаги манбалар:

- **Юсуф Хос Холиб Бонасоғуний «Кутадғу билик» («Саодатга йўлловчи билик»)**
- **«Темур Тузуклари»**
- **Заҳриддин Мухаммад Бобур «Бобурнома» («Вақоийга»)**
- **Мухаммад Солиҳ «Шайбонийнома» ва бошқалар**

Ўзбекистон инсоният цивилизациясининг қадимги ўчоқларидан бири

Ўрта Осиё ҳудудида қадимги жамият ривожланишининг алоҳида босқичлари қуйидагича даврлаштирилди:

Ибтидоий ғилада даври. Мажил-гаҳлари: Селенгур, Оби-архат, Тешик-тоғ ва бошқалар

1. Палеолит (қадимги тош даври - юнонча «палеос» - қадимги», «литос» - «тош»). Энг қадимги одамлар ясаган меҳнат ва ов қуроллари, асосан, тошдан бўлгани учун инсоният тарихининг дастлабки босқичи - қадимги тош даври деб аталади. Минтақамизда одамзоднинг пайдо бўлиши бундан 1 млн. - 700 минг йил илгари содир бўлганини тахмин қилинади. Палеолит даври ўз навбатида уч босқичга: *илк палеолит, ўрта палеолит ва сўнгги палеолит* босқичларига бўлинади;

***Илк палеолит.* Ўрта Осиёдаги илк палеолит даври маданий ёдгорликлари мил.авдан 1 млн. - 100 минг йил аввалги даврларга оид бўлиб, илк даври деб аталади;**

***Ўрта палеолит (Мустье даври),* мил.авдан аввалги 100 - 40 минг йилликлар;**

***Сўнгги палеолит.* Мил.авдан аввалги 40-12 минг йилликлар. Муҳим ўзгаришлари: ақли одамнинг шаклланиши, уруғчилик тузумига ўтилиши. Матриархат. Санъатнинг кашф этилиши. Кесувчи, араловчи ва пармаловчи меҳнат қуролларининг кашф этилиши. Мунчоқ, тумор, узукнинг ясала бошланиши.**

Қадим аجدодларимизнинг меҳнат қуроқлари ва ҳаёт тарзи

Ашель маданиятига оид тош қуроқлар (чўқморлар).

Зараутсой қоятош сурати. Ов манзараси. Мезолит Сурхондарё

2. **Мезолит** (ўрта тош даври – юнонча «мезос» – «ўрта», «ли-тос» – «тош») – милоддан аввалги 12-7 минг йиллик
3. **Неолит** (янги тош даври – юнонча «неос» – «янги», «литос» – «тош») – милоддан аввалги 6-4 минг йилликлар
4. **Энеолит** (мис-тош даври) – милоддан аввалги 4-3 минг йилликлар
5. **Бронза даври** – милоддан аввалги 3-2 минг йилликлар
6. **Темир даври** – милоддан аввалги 1 минг йилликнинг бошлари

Иқлим ўзгаришлари,
ҳавонинг исishi, йирик
ҳайвонларнинг юришиб
кетиши, музликларнинг
чекиниши, яйлов ерлар
ва майда ҳайвонларнинг
кўпайиши

Ўқ-ёйнинг кашф
этилиши, ўзлаштирувчи
хўжалиkning сўнги
даври

МЕЗОЛИТ ДАВРИНИНГ МУҲИМ ЎЗГАРИШЛАРИ

Обишар, Кўшилди,
Мачай манзилгоҳлари.
Зараутсой қоятош
суратлари

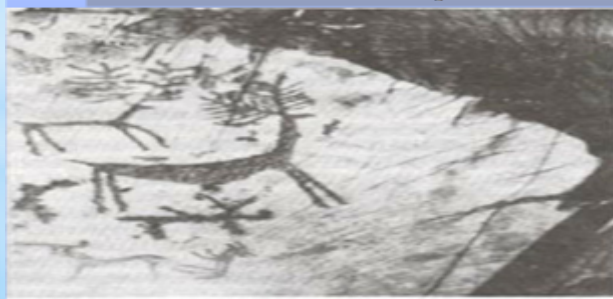
Яқка овчилиkning
кучайиши, захира
ҳайвонларнинг
кўпайиши напоясида
чорвачиликка асос
яратилиши

Неолит, энеолит ва бронза даврининг муҳим кашфиётлари:

НЕОЛИТ: Майда (микролит) тош қуролларнинг ишлаб чиқарила бошланиши;
Сиплаш, арраш ва пармашнинг ўзлаштирилиши. Паҳса иморатларнинг
қурилиши. Утроқ манзилгоҳларнинг шаклланиши. Деҳончилик, чорвачилик,
қўлоқчилик, тўқимачилик ва кемаозилиkning кашф этилиши.

ЭНЕОЛИТ: Миснинг кашф этилиши. Суғорма деҳончилиkning вужудга келиши, хом
ғишдан кўп хонали уйлар қурилиши, қўлоқчилик ҳудудларидан фойдаланиш;

БРОНЗА: Тош қуролларнинг сиқиб чиқарила бошланиши.
Бронзадан меҳнат қуроллари ва зеб-зийнат буюмларининг ясапа бошланиши.
Патриархатга ўтиш. Қўлоқчилик чархи ва видираkning кашф этилиши. Иқтисодий
меҳнат тақсимотининг кучайиши

Бронзасой расмлари.

Бошқизилсой расмлари.

Даврлар	Инсониётнинг энг қадимги қаш фиёллари
Палеолитнинг илк босқичи	Тешдан учин ўткир қаррали, туқумсимон қуроллар, дарахт шохларидан тайёқ ва сўйил каби қуроллар ясалди. Термачилик, овчилик.
Палеолитнинг ўрта босқичи	Оловдан фойдаланишнинг ўзлаштирилиши. Чоқмоқ тешдан қўл чопқичи, пичоқ, тешувчи бигналар ясалди.
Палеолитнинг сўнгги босқичи	Уруғ жамоаси (матриархат) шаклланди, чайла ва ертўлалар қурилди. Арраловчи, шилувчи, тешувчи теш қуроллари, игна, найза учлари, қармоқ ясалди. Балиқ овлаш ўзлаштирилди. Ҳайкалтар овчилик, тасвирий санъат, суяк тақинчоқлар яшаш вужудга келди.
МЕЗОЛИТ	Ўқ-ёй (камен), яргитувчи найза қуроллари ясалди. Янги овчилик, дайди ҳаёт юзга келди. Молларни қўлга ўргата бешланди, бешоқан ўсимликларни ўстириши ўрганилди. Қоғош суратлари пайдо бўлди.
НЕОЛИТ	Теш балта, пона, искана, метиға (кетмен-теша), теш мосламали суяк ўрроқ, ден жичиғи, сипел идишлар ясалди. Дехқончилик, чорвачилик, ҳунармандчилик вужудга келди. Суяк суяк мосламалари ясалди. Уй-жой қурилиши ва ўргоқлаш уш бешланди. II йнгирувчи урчук, тўқув дастгоҳлари вужудга келди. Жун ва ўсимлик талаздан кийимлар тикилди. Ишлаб чиқарини кўжалиғи шаклланди.
ЭНЕОЛИТ	Мис иктире қилинди, мисдан балта ўрроқ, найза учлари, ханжар қуроллари, тақинчоқ ва бешак буюмлари ясалди.
БРОНЗА	Матриархатга ўтилди. Бронза иктире қилинди. Металлдан балта, ўрроқ, кетмен, теша, найза, пичоқ, қилчи, ханжар, заргарлик буюмлари ясалди. Овоч, галдирак, арава ясалди. Устахоналар пайдо бўлди. Ҳайвонлардан транспорт сифатида фойдаланиш ўзлаштирилди. Ёргучоқ, ўгур, чарк-урчук ясалди. Чорвачилик, сугорма дехқончилик, савдо алоқалари вужудга келди. Шаҳарлар пайдо бўлди. Турли икнмоний табақалар, мулкий тенгсизлик вужудга келди. Шаҳар давлатлари шаклланди.

2 - Мавзу: Ўзбек давлатчилигининг шаклланиши ва дастлабки тараққиёт босқичлари

РЕЖА

1. Давлатчилигимизнинг энг қадимги даврлари. Катта Хоразм ва Қадимги Бактрия, мил.авв. III-II асрларда Хоразм ва Даван давлатлари.
2. Ўрта Осиё худудидаги антик шаҳар давлатлар. Ўзбек давлатчилиги Кушонлар даврида.
3. Буюк ипак йўлининг вужудга келиши
4. Буюк ипак йўли темурийлар даврида.
5. Савдо йўлларини тикланишининг Мустақил Ўзбекистон тараққиётида тутган ўрни.

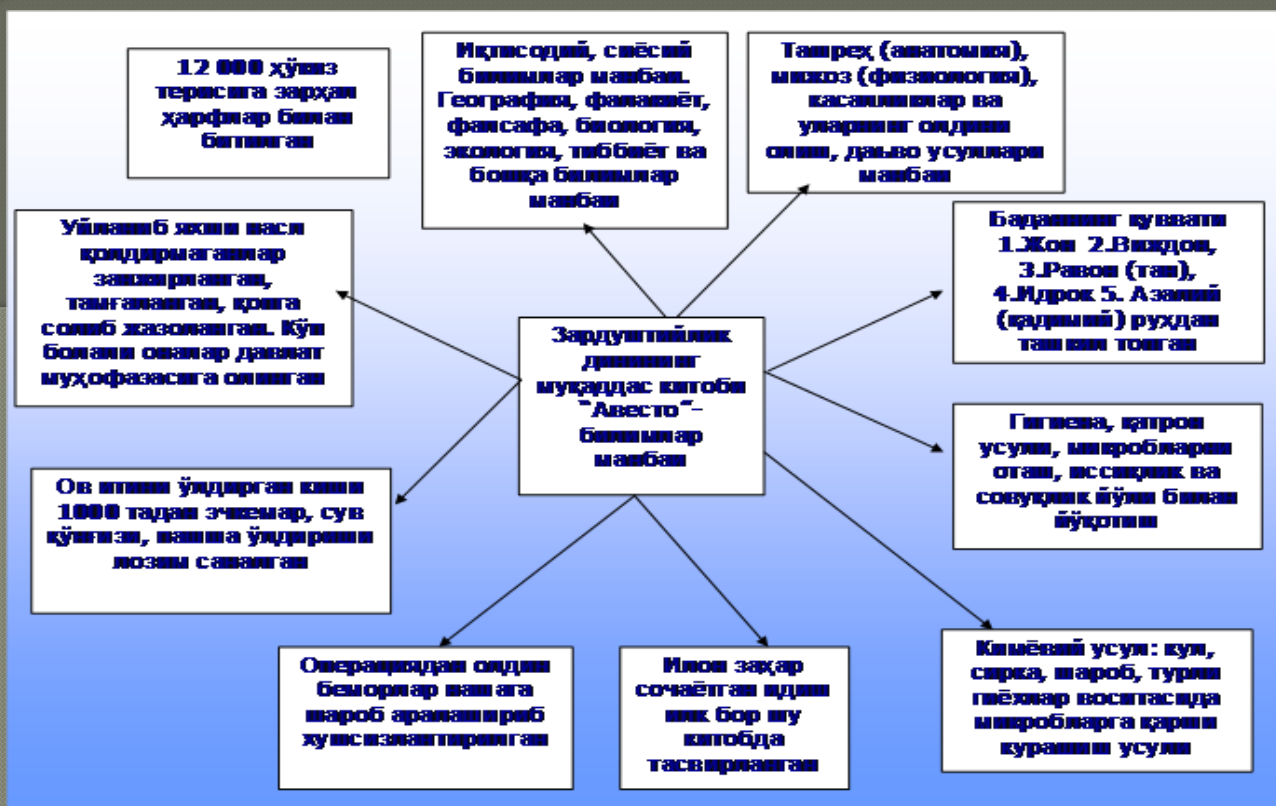
Авесто - Ўрта Осиё тарихига оид ЭНГ ҚАДИМИЙ МАНБА

- Авесто - Зардуштийлик динининг муқаддас китоби;
- У «қадимий қонунлар» деган маънони англатади;
- Бу диннинг қарбдаги номи - зароастризм, араблар оташпарастлар дейишган;
- Бу диннинг пайгамбари-Заратуштра, у буюк мунажжим сифатида қарбда шуҳрат қозонган;
- Зардуштийликда эзгулик, адолат, тенглик, раҳм-шафқат ва барча инсоний фазилатлар тарғиб этилади;
- Унда яхши фикр, яхши сўз, яхши амал, яъни кишининг ўйлаган фикри, айтган сўзи, қилган иши бир-бирига мувофиқ бўлгандагина у ҳақиқий бахт саодатга эришади – деган ғоя ётади;
- Зардуштийлик динининг худолари: Ахурамазда (эзгулик худоси), Ахримон (ёвузлик худоси), Хумо – Семург-Фарна (бахт ва толеъ худоси), Митра (ёруклик ва қуёш худоси), Анахита (ҳосилдорлик ва фаровонлик худоси);
- Зардуштийлар асосан олов, қуёш, ер ва юлдузларга топинишган;
- У 17 минг қора мол терисига зарҳал ҳарфлар билан битилган.

«Авесто» китобида қадимий давлатчилик тарихига оид маълумотлар

- «Авесто»да жами 16 мамлакат санаб ўтилган
- Катта Хоразм (мил.авв. VII аср)
- Қадимги Бақтрия (мил.авв. VII аср)
- Марғиёна (м.а. VII аср)

Милотдан аввалги VII – VI асрларда Ватанимиз ҳудудида шаклланган илк давлат тузилмалари

Катта Хоразм

Амударё қўйи ҳавзасидан Туркменистон жанубига қадар; Шунингдек, Ўрта Осиёнинг Марказий туманларини ўзига бирлаштирган Ўрта Осиёнинг кенг ҳудудларини ўз назоратида тутган қабилалар конфедерацияси

Қадимги Бақтрия

Ўзбекистон жануби. Жанубий-шарқий Ўрта Осиёнинг катта ҳудудларини, жумладан, ҳозирги Сурхондарё, қисман Зарафшон, Амударё юқори оқими, шунингдек, Афғонистон шимолини ўз назоратида тутган қабилалар конфедерацияси

Сака – Хаумаварка:
Улар асосан ўлванинг
шимоли-шарқий
қисмида, яъни
Мугроб vodiysi,
Амунинг юқори
оқимида, Олой,
Фарғона vodiysiда
яшаганлар

Сака – Тиграхауда:
(Чўқри қалпоқ кийганлар).
Улар Амунинг қуйи оқими
ва Сирдарёнинг ўрта ва
қуйи оқимидан то орол
шимолигача бўлган кенг
чўлли ҳудудларда
жойлашганлар.

**ҚАДИМДА
ЎРТА ОСИЁДА ЯШАГАН
САК
ҚАБИЛАЛАРИ**

Сака – Тий Тара-дарайи :
Каспий шимолида, Урал тоғ
олди минтақаларида
яшаганлар.

**Илк давлатлар пайдо бўлиши арафасида
Ўрта Осиё жамияти**

**Маъмурий ҳудудий
бошқарув**

**Ижтимоий
табақалар**

- **оила – нмана**
- **уруғ жамоаси – вис**
- **қабилла – занту**
- **вилоят – даҳю**
- **ҳукмдор - кави**

- **Қоҳинлар**
- **Ҳарбийлар**
- **Дехқонлар**
- **Чорвадорлар**
- **Хунармандлар**

Ўрта Осиёда форслар ҳукмронлиги (мил.авв. 540/530-330 йиллар)

- Мил. авв. VI аср ўрталарида Мидия (Эрон тоғлиғининг шимолий-ғарбий қисмидаги тарихий вилоят)да аҳамонийлар давлатининг ташқи юришлари кучаяди;
- Мил. авв. 530 йилда Форс подшоҳи Кир II нинг Ўрта Осиёга юриши ва унинг саклар маликаси Тўмарис томонидан мағлубиятга учраши
- Мил. авв. 519—518 йилларда Дуро I Ўрта Осиёдаги сак қабилалари устига юриш қилиб, уларни мағлубиятга учратган;
- Широқ жасорати;
- Форслар томонидан истило қилинган барча мулклар сатрапликларга бўлиниб, уларни сатраплар бошқарган. Сатраплар аҳамоний подшоҳлари томонидан тайинланган. Ўрта Осиё мулклари тўртта сатрапликдан иборат бўлган, жумладан, Каспий бўйида яшовчи кўчманчи қабилапар XI сатраплик, Бақтрия XII сатраплик, Саклар ўлкаси XV сатраплик, Хоразм, Сўғд ва Парфия XVI сатрапликни ташкил қилган;
- Мил. авв. 540-530 йиллардан мил. авв. 330 йилга қадар Ўрта Осиё мулклари Қадимги Форс подшоҳлиғи таркибида бўлган;
- Оромий ағвифбосига асосланган ўз ёзувларига асос солинган.

МАРКАЗИЙ ОСИЁДАГИ ДАСТАБКИ ДАВЛАТ ТУЗИЛМАЛАРИ ВА АҲАМОНИЙЛАР БОСИНИ

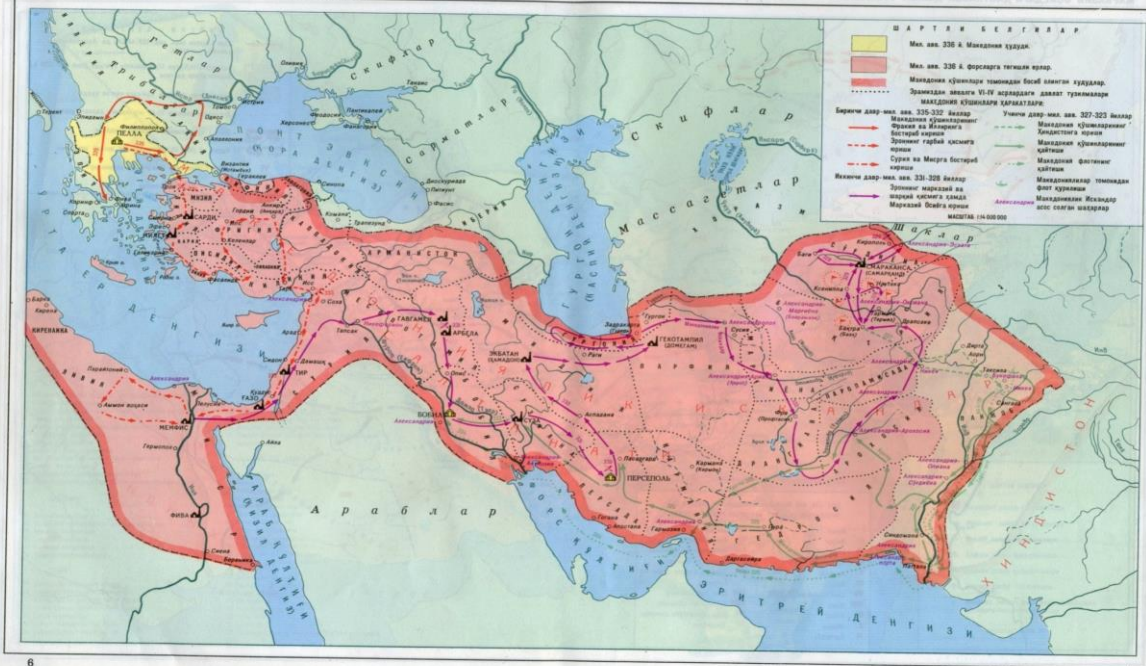
ДАВРЛАР АЛОҚАДОРЛИГИНИ КУЗАТИНГ

Ўрта Осиё	Кавказдан ва Ганг	Бошқа давлатлар
<ul style="list-style-type: none"> -Маводдан асосан 545-548 йиллар – Кор II томонидан Маргешда, Басқарин ва Парфиёнинг босиб олингани. -Маводдан асосан 538 йил – Кор IIнинг асосан етти устаси бўлган торикани ва Туварик билан бўлган ҳақиқат ҳалок бўлгани. -Маводдан асосан 522 йил – фарсларга қарши Фротада боғиқилиқда Маргешдада кўтарилган кўчаланинг Даро I томонидан босиб олингани. -Маводдан асосан 519 йил – Даро Iнинг Сакса-тигралдуларга қарши яқини. Шароқ қасорати. -Маводдан асосан 498 йил – фарсларда Ксеркс боғиқилиқда саксарнинг Марфион дақиқда келтирилган. -Маводдан асосан V-IV асрлар – Ўрта Осиё ҳудудда дастлабки мамлакатларнинг тарқалиши. 	<ul style="list-style-type: none"> -Маводдан асосан VI аср – Италияда томонидан асосан бувиқилиқнинг келтирилгани. -Маводдан асосан VI аср – ксарфог еттиқилар Силсалиқнинг келтирилгани ва бт элб, Исламнинг ислам эли боғиқилиқ. -Маводдан асосан VI аср – ислам тарқалиқидан келтирилган гулб-лиқани. -Маводдан асосан 594 йил – Афғонда Салик исламларни. -Маводдан асосан 589 йил – Ганг Республика тузулиқнинг ўрнатилгани. -Маводдан асосан 498 йил – Марфион дақиқда исламлар галбаси. -Маводдан асосан V аср – Герофог «Гарик» асарини ёзи. -Маводдан асосан 431-404 йиллар – Спарта ва Африка ўртасидан Пенниқилар уруқи. -Маводдан асосан V аср – Африка ва Спарта давлатларининг гулб-лиқани. -Маводдан асосан IV аср – Ганг асосан тақдир ҳарб қилани боғиқилиқ. -Маводдан асосан IV аср ўрталарин – Македониянинг кучли боғиқилиқ. 	<ul style="list-style-type: none"> -Маводдан асосан VI аср охиқларин – ҳарбни Исламни ҳудудда еттиқиларнинг ўрнатилгани. -Маводдан асосан VI – III асрлар – келтирилган Британия, Исламни, Пенниқилар Италия, Жалубай Германни еттиқиларни босиб олинани. -Маводдан асосан VI-V асрлар – Ҳиндистонда буддизмнинг давлатнинг келтирилган келтирилган. -Маводдан асосан VI аср – Германни ҳудудда германларнинг келтирилган келтирилган. -Маводдан асосан 558 йил – Кор II Маргешни забт элди. -Маводдан асосан 538 йил – Кор II Бобеник босиб олд. -Маводдан асосан 525 йил – фарслар Мисрни босиб олд. -Маводдан асосан 522-486 йиллар – Эрон ва Даро I тарқалиқни. -Маводдан асосан 519-518 йиллар – Даро Iнинг Ҳиндистонга яқини. -Маводдан асосан 512 йил – Даро Iнинг Пенниқилар Корда дақиқ устаси а яқини, саксарни тобе элани а нукаффалиқнинг тарқалиқни.

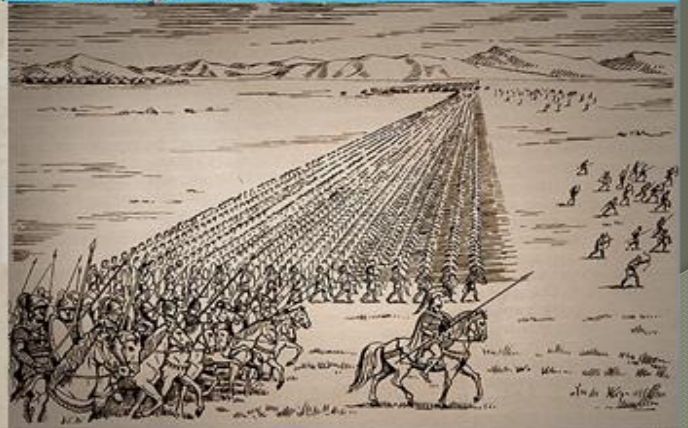
ЎРТА ОСИЁ ИСКАНДАР ЗУЛҚАРНАЙН ВА САЛАВКИЙЛАР ҲУКМРОНЛИГИ ОСТИДА

- Мил. авв. 336 йилда Искандар Македонияда тахтни эгаллаган. У кейинчалик Александр Македонский ёки Македониялик Искандар номи билан машҳур бўлган;
- Искандар 10 йил мобайнида Кичик Осиё, Сурия, Финикия, Миср, Эрон, Ўрта Осиё ва Ҳиндистон мамлакатларини забт этган;
- мил. авв. 329-327 йилларда Ўрта Осиёга юриш қилган;
- Ўрта Осиёда Искандарга қарши миллий озодлик ҳаракатлари кучайган;
- Спитамен жасорати;
- Мил. авв. 323 йилда Искандар вафотидан сунг унинг салтанати Миср, Македония ва Салавкийлар давлатларига бўлиниб кетган;
- Мил. авв. IV аср охири - III аср ўрталарида Ўрта Осиё Салавкийлар давлати таркибига кирган;
- Салавкийлар давлати амалда мил. авв. 312 йилдан 64 йилга қадар мавжуд бўлган;
- Унинг таркибига Бобилдан Сирдарё ва Ҳинд дарёси бўйларида қадар бўлган ерлар кирган. Давлатнинг пойтахти дастлаб Бобил шаҳри бўлган, кейинчалик у Антиохияга (Сурия) кўчирилган.

Қадимги ҳарбий кўшин

Юнон-Бақтрия давлати

- Бу давлат мил.авв. 250 йилда ташкил топган;
- Бу давлатнинг асосини Бақтрия мулклари ташкил қилиб, юнон ҳукмдорлари томонидан бошқарилганлиги учун тарихда Юнон-Бақтрия давлати деган ном олган;
- Евтидем, Деметрий, Евкратид сингари ҳукмдорлар даврида Ҳиндистоннинг шимоли-ғарбий қисми ҳамда Амударё ва Сирдарё ўртасидаги ерлар ҳам унинг таркибига қўшиб олинади;
- Пойтахти Шимолий Афғонистондаги Бақтра шаҳри бўлган;
- Унинг тараққий қилган даври мил. авв. III асрнинг иккинчи ярми ва II асрнинг биринчи ярмига тўғри келади;
- Мил. авв. II асрнинг учинчи чорагида Шарқий Туркистон орқали кириб келган кўчманчи юечжон қабилаларининг ҳужумлари натижасида бутунлай тугатилади;
- Македониялик Александрнинг юришлари натижасида Ўрта Осиёга юнон (эллин) маданияти кириб келди, маҳаллий маданият билан қўшилиб, уйғунлашган янги маданият тарқиб топди ва у эллинизм даври деган ном олган.

ҚАНҒ ДАВЛАТИ

Мил. авв. III аср ўрталарида ташкил топган

Ҳудудлари: Тошкент соҳаси, Талас vodiysi, қисман Чу vodiysining қўни оқимидаги ерлар, Амударё ва Сирдарёдаги ерлар, Хоразм

Қанғ подшоларининг иккита: ёзги ва қишки қароргоҳлари бўлган. Ёзгиси – Ўтрор, қишкиси – Қанқа – ҳозирги Тошкент вилояти Оқдўрғон туманида жойлашган

Қанғда подшо билан бирга оқсоқоллар кенгашининг ўрни ҳам катта бўлган. Вилоят бошлиқлари жобу ёки ёбу деб аталган

Қанғ давлатининг энг кучайган даври: мил.авв. II-I асрлар

Қанғ шаҳарлари Ўрта Осиёнинг бошқа шаҳарлари каби қалин ва баланд деворлар билан ўралган

Деворларининг ташқарисида қалъа атрофи гир айлантирилиб чуқур ва кенг қилиб ҳандақ қазилган. Шаҳарлар ичида мустақкам истеҳком (арк) ва шаҳристонларнинг ҳам мудофа деворлари бир неча деворлари, бир неча дарвозалари бўлган

Тошкент воҳасидан топиб ўрганилган Қовунчи маданияти қанғарларга тегишлидир

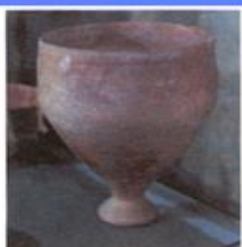
Қадимги Даван (Паркана)

- Мил. ава. III асрдан мил. II асрга қадар мавжуд бўлган;
- Даван давлати ҳақидаги маълумотлар кўпроқ Хитой манбаларида учрайди. Мил. ава. III аср манбаларида бу давлат «Даван», кейинроқ эса «Ботан» ҳамда «Попона» номлари билан эсланади. Уларда Давanning 70 та шаҳри бўлгани қайд этилган;
- Даван давлатининг чегаралари шимода Кангойлар мамлакати ва ҳозирги Тошент воҳасигача, жанубда эса Юечонлар давлатига қадар чўзилган;
- Эриш шаҳри (ҳозирги Марҳумат) қадриги Даван давлатининг пойтахти бўлган;
- Даван давлати ўзининг «самовий» отлари билан шуқрат қозонган. Уларнинг дозури Хитойга ҳам етиб борган. Хитойликлар Фаргона отларининг қаноти борлигига ишонилган ва уларни ипозайлаштирилган;
- Мил. ава. 104-101 йилларда хитойликлар икки марта Фаргонага босиб кирган.

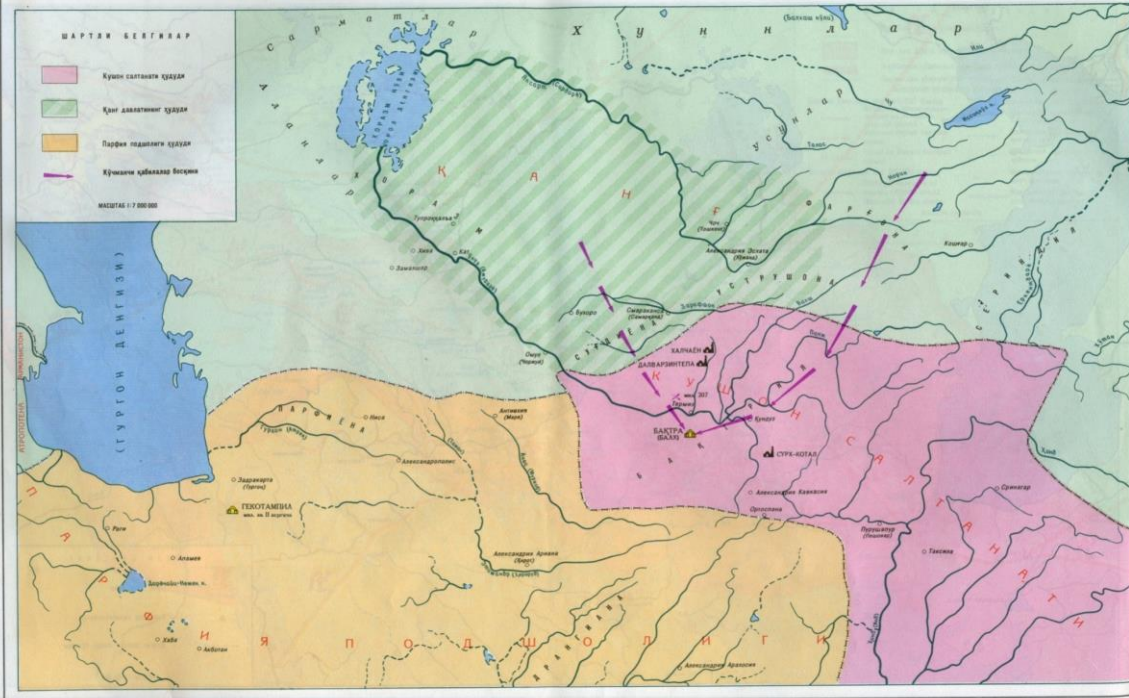
Замонбобо қабристонидан топилган буюмлар (мил. ав. 3—2-а.лар).

Қизилқир қалъасидан топилган сопол идиш (мил. ав. 2—1-а.лар).

Кушон давлати

- Мил. ава. II асрнинг иккинчи чорагида Хитойнинг шимолий-ғарбида яшовчи кўчманчи хунн, сак-усун ва юечон қабилалари ўртасида қонли тўқнашув юз бериб, юечонлар Шарқий Туркистон ва Тибетдан Урта Осиё ерларига суриб чиқарилади;
- Хуннлар сиқуви остида Шарқий Туркистон орқали Ўрта Осиёга келган юечонлар Даван ва Сўдун эгаликни, жанубга томон ҳаракат қилдилар ва Бақтрияни босиб олиб, Юнон-Бақтрия давлатининг феодаллигига чек қўйдилар;
- Юечонлар беш хонадондан иборат бўлган: Хоши, Шуанни, Гуйшуан, Хисе ва Дуви;
- Мил. авв. I аср охирида Гуйшуан ябғуси Кюцзююо (Кузула Кадфиз) қолган тўртта хонадонни ўз қўли остида бирлаштириб, ўзини Гуйшуан (Кушон) хушдори деб эълон қилади ва шу тариқа Кушон давлатига асос солди;
- Кушонлар давлатининг дастлабки пойтахти Шўрчи туманидаги Далварсинтепа ёдгорлиги ўрнида бўлган, у Хитой манбаларида Ходзо деб номланади. Кузула Кадфиз даврида Афғонистон ва Кашмир Кушонлар давлатига қўшиб олинган;
- Кушонлар даври мил. авв. I аср охириларидан иккинчи IV аср ўрталарига қадар бўлган даврини ўз ичига олади;
- Кушонлар даврини шартли равишда иккига бўлиш мумкин: 1) ilk кушонлар даври (Кадфиз I ва Кадфиз II), бу даврда сиёсий марказ Узбекистоннинг жанубида ва шимолий Афғонистонда бўлган; 2) Канишка ва унинг ворислари даври, бу даврда сиёсий марказ шимолий-ғарбий Ҳиндистонга кўчди;
- Кушон подшоҳлиги (Кузула Кадфиз, Вима Кадфиз, Канишка I, Васушка, Хувишка, Канишка II, Васудева, Канишка III) 1-4 асрлар.

Кушон давлати Канишка даврида (78-123 йиллар)

- Унинг даврида Шарқий Туркистон ҳудудлари мамлакат таркибига қўшиб олинади, Ҳиндистонда ҳокимият мустаҳкамланади. Мамлакат пойтахти Шимолий-ғарбий Ҳиндистонга - Пешоварга кўчирилади. Ҳозирги Покистон ҳудудидаги Пурушапур шаҳри кушонларнинг пойтахти бўлган деган фикрлар ҳам мавжуд;
- Канишка даврида Кушонлар давлатида буддавийлик дини кенг ёйилди, чунки ҳукмдор Канишканинг ўзи ҳам шу динда эди;
- Кушон давлати тараққиётнинг чўққисига кўтарилган;
- Канишка даврида давлат улкан салтанатга айланиб, унинг ҳудуди Шимолий Ҳиндистон ва Хўтандан Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларигача бўлган ерларни қамраб олади;
- 105 - йилги Шарқий Туркистоннинг шаҳар-давлатлари Кушонлар ихтиёрига ўтади. Канишка ҳукмрончилигининг охирига бориб Хўтан, Қошғар ва Ёркент Кушонлар давлати таркибига киради;
- Канишка даврида Кушон ўз даврининг энг кучли салтанатларидан саналган Рим, Хитой билан бирга тенг турган;
- Эски Термиз, Холчавён, Далварзинтепа, Айритом, Зартепа, Қоратөпа, Кампиртепа, Фаёзтепа, Чингистепалар кушон даври ёдгорликларидир;
- Термиз ва Айритом ёдгорликларидан оромий ёзуви асосидаги юнон-бақтрия алифбосидаги ёзув намуналари топилган. Алоҳида кушон ёзуви ҳам мавжуд бўлган. Афғонистоннинг Қундуз яриқдаги Сурх-Котал деган жойдан юнон алифбосидаги кушон ёзуви топилган.

ДАВРЛАР АЛОҚАДОРЛИГИНИ КУЗАТИНГ

Ўрта Осиё	Юнонистон ва Рим	Бошқа давлатлар
<p>-Милoddан аввалги 128–126-йиллар – биринчи Хитой элчиси Чжан Сан Довон, Қанг давлатларига келиб Хитой билан расмий алоқалар бошланди.</p> <p>-Милoddан аввалги 104–101-йиллар – Хитой кўшиқларининг Довонга бостириб килини.</p> <p>-Милoddан аввалги I асрнинг II ярми – кушонларнинг Хундустонга юриши.</p> <p>-Милoddан аввалги I–милoddий IV аср – Кушон водиюлигининг ташкил тошни ва ривожланиши.</p> <p>-Милoddан аввалги 99-йил – Кушон давлати элчиларининг Римга келиши.</p> <p>-Милoddий 78–123-йиллар – Канишка хукмронлик йиллари.</p> <p>-Милoddий V аср – Эфталлийлар давлатининг ташкил тошни.</p> <p>-Милoddий 484-йил – Эрон, сосанидлар водюси Пероза кўшиқларининг эфталлийлар томонидан тор-вор қилиниши.</p>	<p>-Милoddий 527–565-йиллар – Константинивода Юстинианининг бошқаруви.</p>	<p>-Милoddан аввалги I аср – Янонистнинг Хитой билан савдо ва иқтисодий алоқаларининг йўлга қўйилиши.</p> <p>-Милoddий 70-йил – Қудус шаҳрининг римликлар томонидан қайро этилиши.</p> <p>-Милoddий II аср – Парфия давлатининг қулай бошлани.</p> <p>-Милoddий II аср охири – III аср бошлари – Хитойда «сарик чилварликлар» кўзголови.</p> <p>-Милoddий 491–529 йиллар – Эронда Маздак раҳбарлигида халқ кўзголови.</p> <p>-Милoddий V аср – франкларнинг Шимоли-шарқий Галлини босиб олиши.</p> <p>-Милoddий IV аср – Хитойнинг учта мустақил давлатга ажралиб келиши.</p>

Буюк ипак йўли

Буюк ипак йўли ташкил топмасдан анча илгарик қадими Шарқ ва Ўрта Осиё худудларида ўзаро алоқанинг йўллари мавжуд эди;

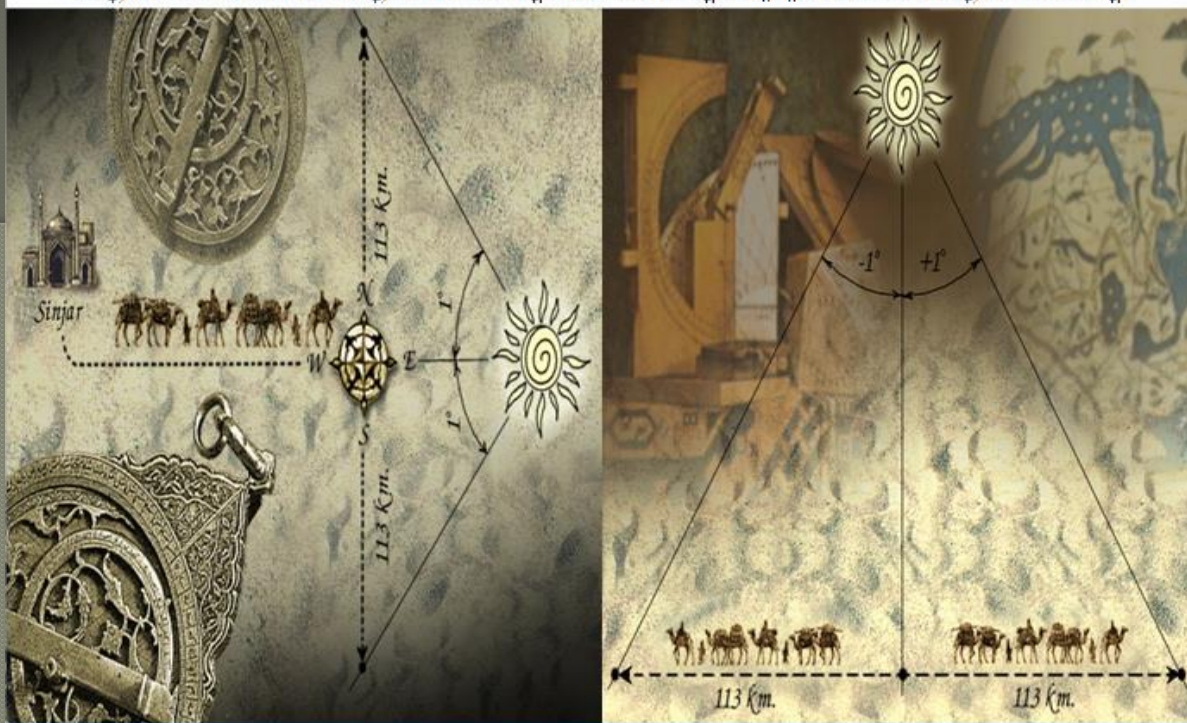
Бронза давридаги (мил.ав. III-II минг йилликлар) ана шундай йўллардан бири “Токувард йўли” деб аталиб, унинг бир тармоғи Бадахшон, Бақтрия ва Маргиёна худудларини Хоразм, Сузд, Марказий Қозоғистон ва Урал билан боғлаган;

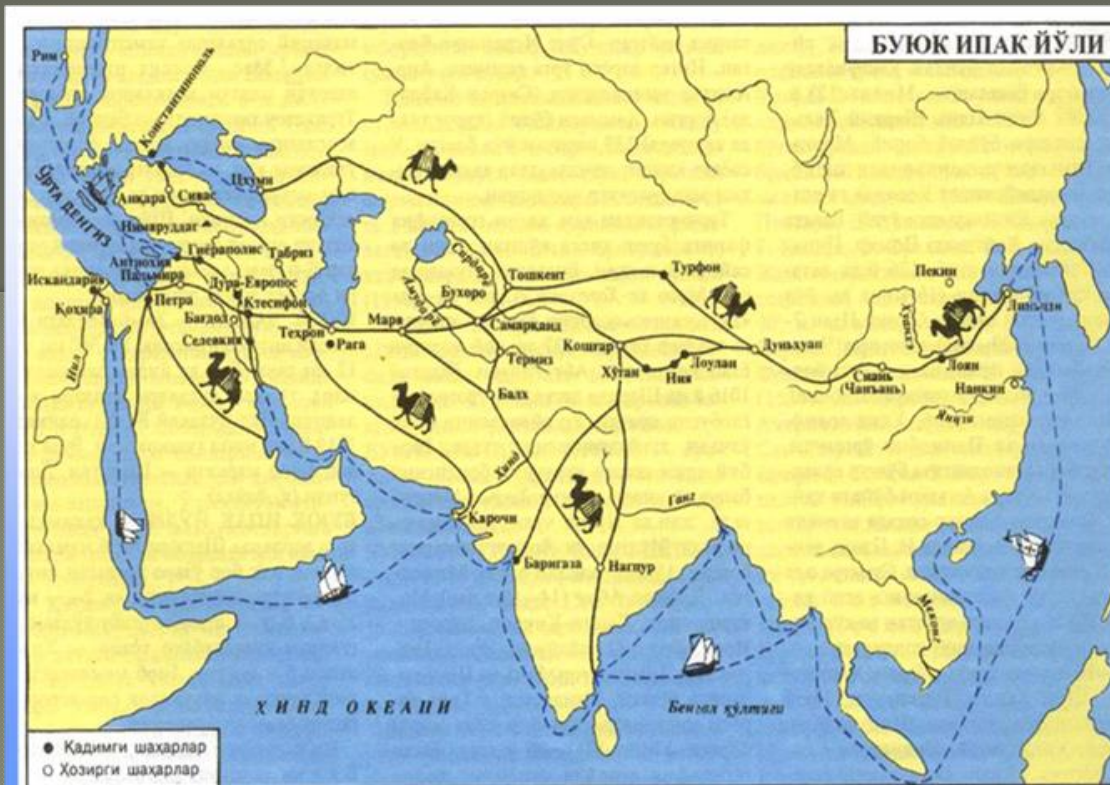
- Унинг яна бир тармоғи Бақтрия ва Маргиёнани Месопотамия билан боғлаган. Бу йўл Помпир тоғларидан бошланиб, Эрон, Олд Осиё, Миср орқали ўтган;
- Қадими йўллардан яна бири, Эрон аҳмонийларининг йўли бўлиб, бу йўлнинг бир тармоғи мил.ав. VI-IV асрларда Кичик Осиё шаҳарларини ҳамда Ўрта Ер денгизи бўйидаги Эфес, Сарди шаҳарларини Эроннинг марказларидан бири Суза билан боғлаган бўлса, яна бир тармоғи Эрон, Бақтрия орқали Суздиёна, Тошкент воҳаси ва Қозоғистон худудларидан ўтиб Олтойгача борган. Тарихий адабиётларда бу йўл “Шоҳ йўли” деб аталади;
- Мил.ав. 138 йилда Хитой императори У-Ди Чжан Цяни Ўрта Осиё ерларига жўнатади. Элчи Чжан Цян (мил.ав. 138-126 йилларда) Хитойнинг хунларга қарши кураши учун иттифоқчи излаб келган эди.
- Мил.ав. II-I асрларга келиб Чжан Цян юрган йўлларда Хитойни Ўрта ва Ғарбий Осиё билан боғлайдиган карвон йўли пайдо бўлади. Бу йўл Буюк ипак йўли деб аталиб, умумий узунлиги 12.000 км дан иборат эди;
- Буюк Ипак йўли мил.ав. II асрдан мил.ав. XVI асрга қадар мавжуд бўлган.

Буюк ипак йўлининг энг муҳим тармоқлари

- Буюк ипак йўлининг дастлабки тармоғи Хитойдаги Сиань шаҳридан бошланиб, Шарқий Туркистон, Урта Осиё, Эрон, Месопотамия орқали Урта Ер денгизигача чўзилган;
- Хитойнинг Анси шаҳрига келиб, Ипак йўли бир неча тармоқларга бўлиниб кетган. Хусусан бу тармоқ Анси-Хами-Қошғар орқали Қўқонга, ундан эса Тошкентга ўтган, Бу ердан Жиззах ва Самарқанд орқали Бухорога келган йўл Урганч орқали Гурьевга, у ердан Оқ Сарой орқали Қора денгиз бўйларига чиққан;
- Яна бир тармоқ эса Дунхуан орқали Хўтанга, ундан Лохурга ўтиб кетган;
- Бухорога келиб, бу тармоқ иккига бўлинган. Жанубий йўналиш Бухоро-Қарши-Термиз орқали Нишопурга ўтган ва Хирот орқали Ҳиндистонга ўтиб кетган. Нишопурдаги тармоқлардан бири Техрон-Казвин-Ҳамадон-Бағдод-Палмира йўналиши бўлиб Урта Ер денгизи бўйидаги Тир шаҳрига чўзилган. Умуман олганда, Ипак йўлининг Жанубий тармоғи Узган орқали Ушга ўтиб, Кува-Марғилон-Қўқон орқали Хўжанд, Самарқанд, Бухорога ўтган. Шимолий йўналиши эса Хазар хоқонлиги ва Булғор давлати орқали Киев Руси ва Европа мамлакатларига бориб, бу тармоқ VI асрдан бошлаб ривожлана бошлаган;
- Ипак йўлининг асосий карвон йўлларида ташқари ички савдо йўллари ҳам мавжуд эди.

Буюк ипак йўли хариталаридан намуналар

Буюк ипак йўлининг жаҳон халқлари ҳаётидаги аҳамияти

- Буюк Ипак йўли мил. авв. III асрдан мил. однинг XVI асрига қадар мавжуд бўлган;
- У Шарқ ва Ғарб халқларининг кенг миқёсдаги ўзаро маданий ва иқтисодий алоқалари воситаси ҳисобланган;
- Халқларни бир-бирлари билан боғловчи ягона алоқа воситаси бўлган ва уларни яқинлаштирган;
- У интеграцион жараёнларни тезлашишига таъсир кўрсатган;
- Халқаро илмий ва маърифий алоқаларда муҳим рол ўйнаган;
- У инсоният эришган муҳим ютуқларни бошқа ҳудудларга тарқалишида муҳим омили бўлиб хизмат қилган;
- Шарқ ва Ғарб халқлари ўртасида кўприк вазифасини бажарган;
- Умуминсоният тамаддуни тараққиётига муҳим ижобий таъсир кўрсатган.

3. Мавзу: Ўзбек халқининг этник шаклланиши.

Режа:

1. Ўзбекистон ҳудуда яшаган қадимги уруғ ва қабилалар.
2. Ўзбек халқининг этник шаклланишидаги уч муҳим босқич.
3. Илк ўрта асрларда ўзбек давлатчили. Хионийлар, Кидарийлар, Эфталитлар, Турк хоқонлиги
4. Араб халифалигидан мустақил тарзда ташкил топган давлатлар ва уларнинг тарихимизда тутган ўрни. Тоҳирийлар, Сомонийлар, Қорахонийлар ҳамда Хоразмшоҳлар салтанати.

Этногенез тушунчаси

Этногенез - халқнинг келиб чиқиши. Тарих фанларидаги мавжуд илмий методологик ишланмага кўра, этногенез деб илгаридан мавжуд бўлган бир неча этник компонентлар асосида янги этнос (элат)нинг вужудга келишига айтилади. «Этногенез» тушунчаси фанга илк мартаба 20-асрнинг 20-йилларида Н.Я.Мартенсон томонидан киритилган.

Ҳар бир халқнинг тарихи унинг этногенези ва этник тарихи билан узвий боғлиқдир. Этногенез этник тарихнинг маълум босқичларида вужудга келиб маълум бир этноснинг элат, халқ бўлиб шаклланишига қадар бўлган даврда давом этадиган тарихий ва этномаданий жараёндир.

Этногенез жараёнида этносни белгиловчи ҳудудий омиллар: тил ва этник ном бирлиги, этномаданий бирлик, иқтисодий ва ҳўжалик, этник ном (этноним) ҳамда ўзликни англаш бирлиги, сиёсий уюшма бирлиги, дин умумийлиги ва бошқа қатор этник аломатлар муҳим аҳамият касб этади. Ушбу этник аломатлар ва белгиларнинг барчаси содир бўлгандагина этнос — халқ шаклланади, яъни этногенез жараёни якунланади.

Халқларнинг этногенезини ўрганишда қуйидаги муҳим жиҳатларга эътибор қаратиш лозим:

- Ҳар бир халқнинг келиб чириши тарихи кўп қиррали жараён бўлиб, у ўз ичига шу халқнинг маданияти ва иқтисодий тузилмаси, унинг биологик хусусиятлари, ўзининг жамиятда тутган ўрнини тушуниши, тили ва ўзлигини англаши жараёнлари ва хусусиятларини қамраб олади;
- Этногенез масаласига бир томонлама қараб, уни соддалаштирмасдан, шу халқнинг келиб чириши тарихида маълум аҳамият касб этган барча таркибий қисмлар, ҳар бир ҳолат эътиборга олинishi лозим;
- Этногенез мураккаб ва узоқ давом этувчи жараён бўлиб, мазкур жараённи босқичма-босқич тиклаш мақсадга мувофиқдир. Шундангина айрим халқлар этногенезига оид муаммоларни илмий нуқтаи назардан тўғри ва ҳақиқий очиб бериш мумкин бўлади.

Юртимизнинг энг қадимги аҳолиси

- Мил. авв. II минг йилларнинг охири - I минг йилларнинг бошлари Ўрта Осиё ҳудудларида мураккаб этник-маданий жараёнлар бўлиб ўтади;
- Жанубий ҳудудлардаги ҳосилдор воҳалар ўтроқ деҳқончилик аҳолиси томонидан ўзлаштирила бошланган бўлса, шимолий вилоятларда кўчманчи чорвадор қабилалар тарқала бошлади;
- Кўчманчи чорвадорлар ва ўтроқ аҳолининг узвий муносабатлари асосида иқтисодий-иқтисодий ва маданий жараёнлар авж олди;
- Бронза даврига келиб, Ўрта Осиёнинг жанубий вилоятларида бапанд бўйли, боши чўзинчоқ, юзи тор ирқнинг вакиллари тарқалган;
- Шимолий дашт ва чўл ҳудудларида эса, жануб аҳолисидан фарқ қилган боши думалоқ, юзи жуда кенг ва чўзиқ бўлмаган қабилалар яшаган;
- Бронза даврига келиб, Ўрта Осиё ҳудудида қадимги жанубий ва шимолий қиёфадаги одамлар вақтларининг қўшилиши жараёни бошланади ҳамда айнан мана шу даврга келиб, ўлкада яшаб ўтган бронза даври қабилалари Ўрта Осиё қадимги халқларига асос солганлар.

Манбалардаги маълумотлар

- Юнон-рим манбаларида Евроосиёнинг катта ҳудудларида яшовчи қадимий элатлар умумий ном билан «скифлар» деб аталади;
- Помпей Трог скифларнинг қадимийликда мисрликлардан қилишмаслигини эътироф этса, Плиний Урта Осиё ҳудудларида 20 га яқин элатлар яшаганлигини қайд қилади;
- Қадимги манбаларда скифларнинг сак ва массагет қабилалари кўпроқ тилга олинади;
- Қадимги форс манбаларида сакларларнинг сака-хаумаварка, сака-тиграхаудя ҳамда сака-тиай-тара-дарайя қавмларидан иборат бўлганлиги қайд қилинади;
- Массагетлар хусусидаги маълумотларнинг таҳлили уларнинг маҳаллий чорвадор қабилаларга мансуб бўлиб, ҳарб ишга моҳир бўлганликларидан далолат беради.

Ассимиляция жараёнлари

- Мил. авв. II минг йиллик ўрталаридан бошлаб Ўрта Осиё ҳудудларига шимолий-шарқдан янги этник гуруҳлар кириб кела бошлайди;
- Ўзбекларга хос антропологик қиёфа Сирдарёнинг ўрта ҳавзаси, яъни Тошкент воҳаси, Фарғона vodiysi, Хоразм ҳамда Жанубий Қозоғистон ва Еттисув минтақасида мил. авв. I минг йиллигининг иккинчи ярмида шакллана бошлаган;
- Мазкур аҳоли мил. авв. III-II асрларда Ўрта Осиёнинг марказий ва жанубий вилоятларига бир неча йўналишда кириб борган ва кенг ёйилган;
- мил. авв. III-II асрларда Ўрта Осиё-икки дараё оралли кўчманчи ва ярим кўчманчи туркий элатлари Сирдарёнинг қуйи оқимидан Марказий Қизилқум орқали Самарқанд атрофларига, сўнгра Қашқадарё воҳасининг қуйи қисми орқали Сурхондарё воҳасига бориб жойлашганлар. Кейинчалик уларнинг бир қисми Сурхондарё воҳаси орқали жанубий Тоғжонистон ҳудудларига ўтишган;
- Мазкур элатларнинг иккинчи гуруҳи Бухоро воҳаси орқали Туркманистоннинг жанубий вилоятларига, бир қисми эса Шимолий Афғонистондаги ҳозирги Шибирён шаҳри атрофларига қадар етиб боришган.

Ўрта асрларда ассимиляция жараёнлари

- Ўзбек халқи аجدодлари шаклланишининг муҳим босқичларидан яна бири Эфталлийлар давлати ва Ғарбий турк хоқонлиги даврига тўғри келади;
- IX-XII асрларда Ўрта Осиё, жумладан Мовароуннаҳр ҳудудларида ҳозирги ўзбекларга хос қиёфа узил-кесил қарор топган;
- X аср охири XI бошларида Мовароуннаҳрда Қорахонийлар ҳукиронлигининг ўрнатилиши билан қарлук, ўгуз, чигил, яғмо ва бошқа туркий қabila ва уруғларнинг Шoш, Фарғона ва бошқа вилоятларда яшовчи туркий аҳоли билан ўтроқ ҳаётга кўчиш жараёни тезлашади;
- XV аср охири XVI аср бошларида Ўрта Осиёга Дашти қипчоқ элатлари кириб келган. “Ўзбек” атамаси келиб чиққан;
- Ўзбек халқининг асосини ҳозирги Ўзбекистон ҳудудларида бир неча минг йиллар давомида яшаб келган маҳаллий сақлар, массагетлар, сўғдийлар, бохтарлар, хоразмийлар, қанглилар, доволиклар, чочликлар ташкил этган. Турли тарихий даврларда четдан келиб қўшилган аҳоли туб аҳолига қисман таъсир ўтказган бўлсада, унинг этник қиёфасини тубдан ўзгартира олмаган.

IX – X асрларда Мовароуннаҳр ҳудудларига келиб ўрнашган туркий элатлар	→ Қарлуқлар
	→ Чигиллар
	→ Яғмолар
	→ Аргулар
	→ Тургешлар
	→ Уйгурлар
	→ Қирғизлар
	→ Ябакулар в.б

ХИОНИЙЛАР ДАВЛАТИ

IV аср ўрталарида ўлкамизга шимолдан кўчманчи хионийларнинг ҳужуми бошланади

Уларга тадбиркор ҳукмдор Грумбат бошчилик қилган

Хионийлар 353 йили Сўғдга юриш қиладилар ва уни босиб оладилар

Шу тариқа Ўрта Осиёда Хионийлар давлати ташкил топади

Ҳудудлари: Сирдарё ва Амударё оралигидаги ерлар

Бу давлат 120 йилдан ортиқ ҳукм сурган

КИДАРИЙЛАР ДАВЛАТИ

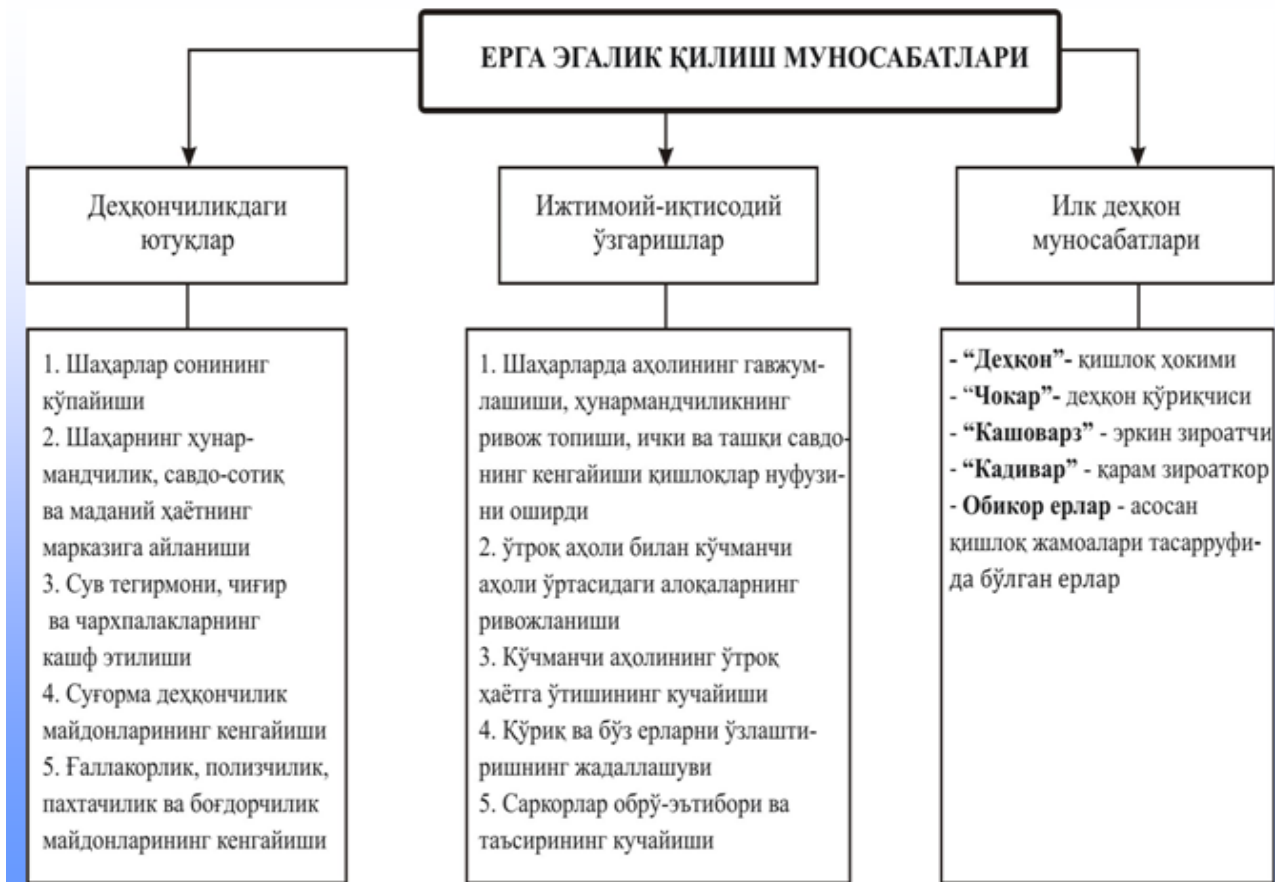
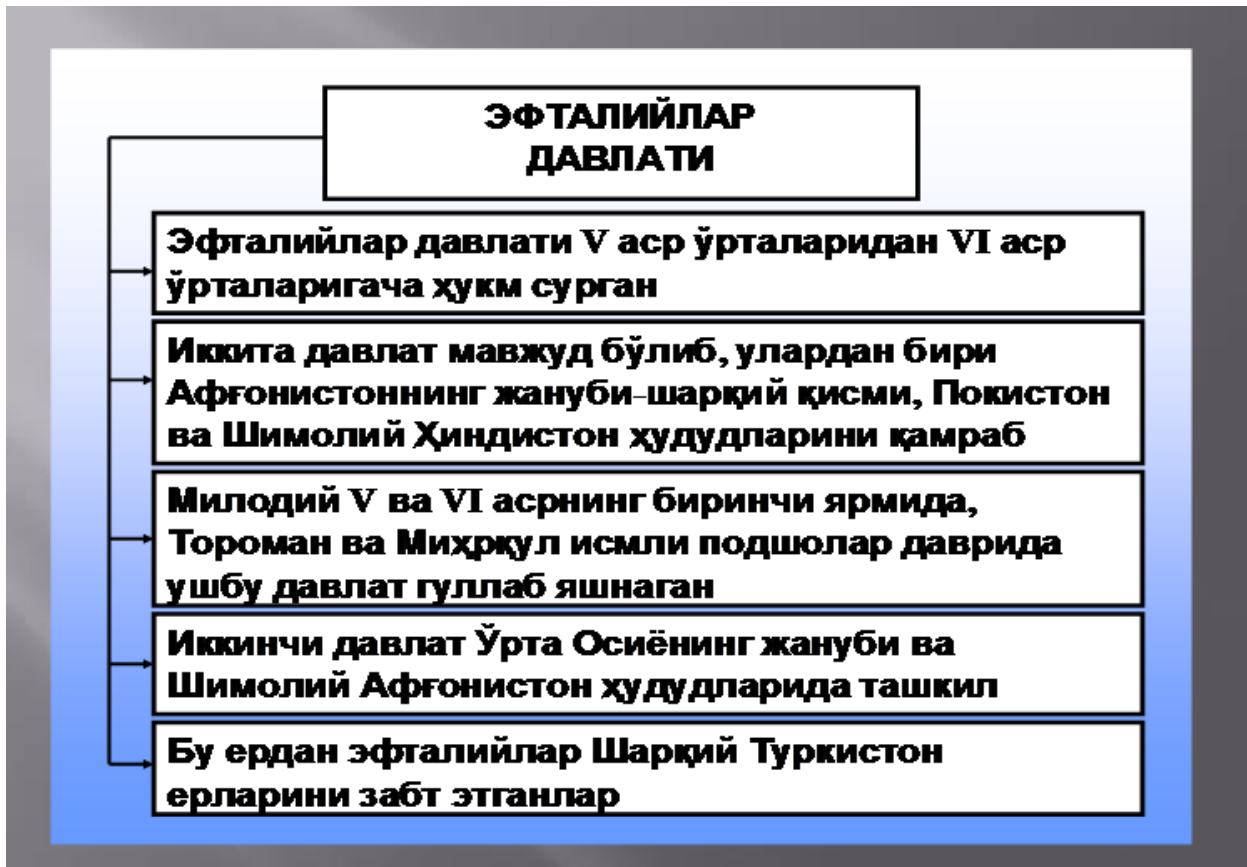
V асрнинг 20 йилларида Шарқдан Сирдарё ва Орол бўйлари орқали Хоразм ҳамда Амударё ҳавзасига кўчманчи чорвадор аҳоли Тохарлар кириб келади

Уларга Кидар исмли ҳукмдор йўлбошчилик қилган

Шу боис бу давлат Кидарийлар номини олган

Кидарийлар Амударё ҳавзаси ҳамда Жанубий ва Сўғд ерларини ишғол қилиб Хионийлар давлати жанубида ўз ҳукмронлигини ўрнатганлар

Бу давлат 75 йил яшаган

Илк ўрта аср шаҳарларининг шаклланиши

1. Мулкчилик муносабатларининг ўрнатилиши
2. Кўчманчи чорвадорларнинг бетўхтов шиддат билан кириб келиши
3. Суғорма деҳқончилик майдонларининг кенгайиши
4. Қишлоқхўжалик маҳсулотларининг ортиб бориши
5. Хунармандчилик буюм ва асбоб ускуналарига бўлган эҳтиёжи
6. Савдо-сотиқнинг авж олиши

- * Кўшк - истеҳкоми баланд қўрғон
* Қўрғон - атрофи баланд пахса девор билан ўралган дарвозали турар жой
Қаср сарой - олий ва ҳашаматли бино жойлашган:
1. Йирик суғориш шохобчалари бошида
 2. Марказий шаҳарларнинг теварак-атрофида
 3. Деҳқончилик воҳалари чегараларида
- Вазифаси:
1. Ташқи душман ҳужумига қарши мудофаа иншооти
 2. Чокарлар тўпланадиган жой
 3. Маъмурий марказ
 4. Озиқ-овқат ва қурол-яроғ сақланадиган омбор

Арк - ички қалъа, подшоҳ қароргоҳи
Шахристон - ички шаҳар
Рабод - ташки шаҳар, хунармандлар яшайдиган қисм

Эфталийлар даврида ижтимоий-иқтисодий ҳаёт

- **Ижтимоий табақалар:** Деҳқонлар – мулкдор, зодагон аҳоли, қишлоқ ҳокими; кашоварлар – оддий аҳоли, қадиварлар – зодагонларга қарам аҳоли; чокарлар – ҳарбийлар;
- Эфталийлар даврида суғориладиган ерларга бўлган талаб ортади. Шазкур эҳтиёжни қондириш мақсадида югич-югич зовур ва анҳорлар қазилиб, кўплаб янги ерлар ўзлаштирилади. Ҳозирга қадар сақланиб қолган Заҳарик, Бўзсув, Даргом каналлари V асрда берпо этилган йирик суғориш тармоқларининг намуналаридир;
- Эфталийлар давлатида аҳоли турли динларга эътиқод қилган. Мамлакат ҳудудларида зардуштийлик ва буддавийлик динлари кенг ёйилган. Шунингдек, шаҳарларда несторганлар (несторийликнинг илк кўриниши) ва ибровийлар (иқудрийлар) жамоалари ҳам мавжуд бўлган;
- Эфталийларда кушон ёзувининг ривож топган шакли яратилган. Бу ёзув ҳарфларнинг бурчаксиз ёзилиши билан бошқа ёзувлардан фарқ қилган. Ҳарфлар сони 25 та бўлиб, чапдан ўнгга қараб ёзилган ва ўрилган;
- Эфталийлар даврида хунармандчиликнинг културчилик, ишласозлик, чилангарчилик, бўзчилик, заргарлик, қуролсозлик каби соҳалари равнақ топган. Бу даврда шаҳарлар сони ортиб, биргина Зарафшон воҳасида ўнга яқин савдо хунармандчилик шаҳарлари мавжуд бўлган. Шунингдек, бу даврда рангли ойналар ишлаб чиқариш ҳам кенг ёйилган. Эфталийлар Эрон, Византия, Ҳиндистон, Хитой сингари кудратли ва бой мамлакатлар билан халқаро савдо муносабатларини

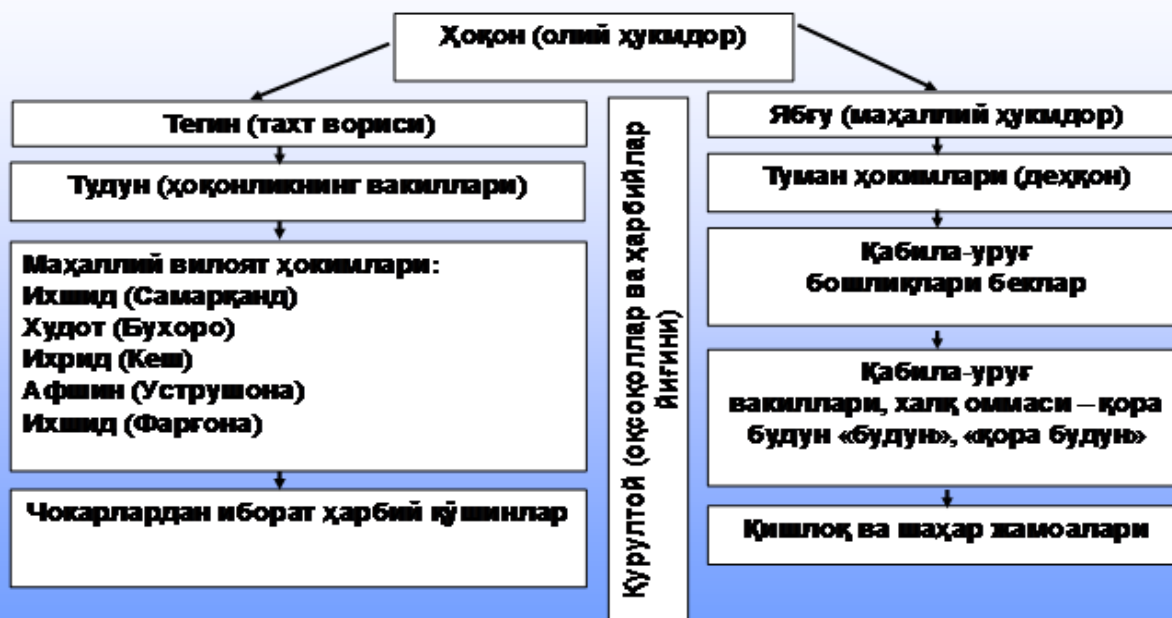
Турк хоқонлигига оид асосий воқеалар

- VI аср ўрталарида ашина қабиласининг ябгулари Асаншод, Туу ва Бушилар туркий халқлар иттифоқига асос соладилар;
- 551 йили Бушин “хоқон” деб эълон қилинади ва шу тариқа Турк хоқонлиги ташкил топади. Маркази: Олтой;
- худудлари: Олтой, Жалубий Сабир, Еттисув, Марказий Оснё, Шарқий Туркистон, Сирдарё, Орал бўйлари, Амударё соҳилларидан Каспий дельтагача қўзилган ерлар;
- 568-569 йилларда Турк хоқонлиги Константинпополга, император Юстин II саройига ўз элчиларини юборади;
- VI асрнинг 70-йилларида кудратли Византия ва Эрон ўртасидаги курашдан фойдаланиб бир неча бор Хитойга ҳужум қилдилар. Оқибатда Хитой давлати Турк хоқонлигига ўлсон тўлаб туришга мажбур бўлади;
- ашио Суй сулоласининг ҳоқонлик тепасига келиши билан (589-617 йй.) Хитойдаги вазият ўзгаради. Шамлакатнинг ирқисодий ва ҳарбий кудрати ортади. Навбатдаги тўғнашувда Турк хоқонлиги Хитойдан мағлубиятга учради;
- 588 йили Қорақўран Турк Эронга қарши уруш бошлайди ва енгилади;
- Турк хоқонлиги заифлашади ва у 603 йили мизига – Ғарбий ва Шарқий Турк хоқонлигига бўлиниб кетади;
- VII асрнинг биринчи чорагида Ғарбий хоқонлик ниҳоятда кучаяди. Унинг шарқий чегараси Олтойга, Жалубий чегараси эса Ҳинд дарёси бўйларида бориб тақалади.
- Хоқон Тўнубгу даврида (618-630) бошқарув тартиблари ислоҳ қилинади;
- Араблар истилоси оқибатида Турк хоқонлиги узил-кесил барҳам тонади.

Турк хоқонлигида сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маънавий ҳаёт

- Олий мансаблари: хоқон (олий баш ҳуққдор), ябгу, шод, тегин, элтабар, тудун;
- Маҳаллий бошқарувда 23 та юрчиқ амалдорлик мансаблари мавжуд бўлган. Барча мансаблар мерос қолдирилган;
- Қўшин тuzилиши: ўнлик, йилгирмалик, гирдлик ва бошқалар;
- Қўшин ўн ва чап қанотга бўлинган;
- Юрчиқ пайтларида камидан 100 минг кишиник қўшин тўлланган;
- Турк хоқонлигида жазо бериш уч турда бўлган: 1) қатъ этил жазоси, давлатга қарши жиноятлар (исён кўтариш, сотқинлик), одам ўлдирганини учун берилган. 2) таллон тури: жиноят қийси аъзо ёрдамида содир этилса, ўша аъзо кесиб ташланган. 3) композиция тури: шахсга қарши жиноятлар, етказилган зарарни ўн баробар қилиб тўлаш, жароҳат етказгани ва майиб қилгани учун мол-мулк тарзида товон тўлаш, қизи-хотинини қулликка бериш, суягини сийдирганини учун от бериш йўли билан жазоланган;
- Турк хоқонлигида мавжуд бўлган динлар: шомонлик, аждодларга, Осмонга (Тангри) ва Ер-сувга сиғиниш бўлиб улар давлат культларидадан ҳисобланган;
- Жангчилар ва боиларнинг ҳомийси Умай худосига ҳам сиғинишган.
- Бундан ташқари Турк хоқонлигида буддизмийлик, маздакийлик, оташпарастлик ва бошқа динлар ҳам мавжуд бўлган;
- Турк хоқонлигида турк руний ёзуви мавжуд бўлган ва у кейинчалик сўд алифбоси асосида ислоҳ қилинган.

Турк ҳоқонлиги давлат бошқаруви

Араб халифалигининг ташкил ТОПИШИ

- Ислом динининг асосчиси **Муҳаммад ибн Абдуллоҳ с.а.в.** 570-632 йилларда яшаб ўтган. У ислом динининг асосчиси.
- **Муҳаммад с.а.в.** 40 ёшга тўлганда **Пайгамбарлик** мақомига эришди ва унга **Қуръони Карим** оятлари нозил бўла бошлади;
- **Қурайшийларнинг** тазйиқи остида у 622 йилнинг 12 июлида **Маккадан** **Мадинага** хижрат қилишга (кўчиб ўтишга) мажбур бўлди. Шу даврдан **мусулмон хижрий йил** ҳисоби бошланади;
- **Пайгамбар вафотидан** сўнг аввал **Абу Бакр Сиддиқ (632-634)**, сўнг **Умар (634-644)**, **Усмон (644-656)** ва **Али (656-661)** лар халифалик қиладилар;
- Улар даврида **Арабистонда** ислом дини тўла ғалаба қилиб, марказлашган **Араб халифалиги** ташкил топади. **Миср, Сурия, Фаластин, Ироқ, Византия** ва **Эрон** бўйсундирилиб, ислом жаҳон динларидан бирига айланади.

Ўрта Осиёда араб истилосининг икки босқичи

Биринчи босқичи

-Бу даврда араблар вақти-вақти билан Мовароуннаҳр ҳудудларига ҳужумлар уюштирган;
-Асосан уларнинг мақсади бойлик ва ўлкаларни қўлга киритиш бўлган;
-Араблар 651 йили Марв, 654 йили Маймури, 667 йили Чағониён, 673 йилнинг кузиде Пойкент ва Ромитонга ҳужум қиладилар, аммо бу ерли узинг-хосинг забт эти олмайдилар;
-Бу Ўрта Осиёда араб истилосининг биринчи даври эди.

Иккинчи босқичи

Араб истилосининг иккинчи даврида Мовароуннаҳрнинг бутунлай забт этиш мақсади қўйилган ва кенг миқдосли исломлаштириш сиёсати олиб борилган

704 йилда Қутайба ибн Муслимнинг Хуросон номини элиб тайинлавиши Араб халифалигининг Ўрта Осиёда кенг миқдосли исломчилик юришларига замин яратди

707 йилда Қутайба катта қўшин билан Амударёдан ўтиб, Бухоро воҳасига бостириб ширади

Дастлаб Пойкент, 708 йилда Бухоро агрофлари ва Ромитон, 709 йилда Бухоро, 710 йилда Шуман, Насаф ва Кеш эгаллавади

712 йили Самарқанд бўйсундирилади

Қутайбанинг талабига кўра 713 йили Бухоро, Кеш, Насаф ва Хоразм аҳолисидан 20 минг кишилик қўшин тўпланади ва у юқиқга ақратилиб, бир қисми Чоқ вилоятига, Қутайбанинг ўзинг бошлиқ асосий кучлар эса Уструшона ва Хўжаанд орқали Фарғона водийси томон йўл олади

714 йили у Исфижоб (Сайрал), 715 йилнинг бошида Фарғона водийси араблар томонидан эгалланади ва юртимизда кенг исломлаштириш сиёсати олиб борилади

Ўрта Осиёда араблар босқини, униг оқибат ва натижалари

Ўрта Осиёда арабларнинг кириб келиши маҳаллий халқларнинг этник хусусиятларига сезиларли таъсир кўрсатмаса ҳам, уларнинг маънавий маданияти ва диний анъаналарида тубдан катта ўзгаришлар содир бўлишига сабаб бўлди

Исломгача Ўрта Осиёда мавжуд бўлган турли диний анъаналар, маҳаллий ёзувлар йўқ қилинди

Ўрта Осиё халқларининг келинги ўн икки асрлик маънавий ҳаёти, алифбоси ислом дини билан боғлиқ ҳолда ривожланди

Бу эса маҳаллий ҳайкалпарошлик ва рассомлик санъатининг ўта пасайиб кетишига сабаб бўлди, чунки ислом динида кўзи бор инсонни тасвирлаш маъни этилган эди. Ислом динида кўзи бор жонивор ёки инсон тасвирланса нариси дунёда жон талаб қилади деган тушунча мавжуд бўлган

маҳаллий халқда ислом дини мажбурий йўл билан синдирилди, динни қабул қилган кишиларга катта имтиёз ва имкониятлар яратилди

Араб халифалиги ўзига хос курама, турли маданиятлар ва тиллар замида ташкил топганлиги ҳамда катта ҳудудларни ўз ичига олганлиги сабаб барча жараёнларда аралашув, интеграция жараёнлари кечганлиги сабаб, маҳаллий халқларнинг оқида муҳим ўзгаришлар содир бўлишига замин яратди

Араб тили фан ва маданиятлараро кўприк вазифасини бажарди

Араб истилосига қарши халқ кўзғолонлари

<p>Сўдмёнада 720-722 йилларда Ғурак ва Дивашгич бошчилигидаги кўзғолон</p>	<p>Самарқанд, Бухоро ва Хутталонда 725-729 йилларда</p>	<p>Тохаристон ва Сўдда 736-737 йилларда</p>	<p>Хўросон ва Мовароуннаҳрда Абу Муслим бошчилигида 746-749 йилларда</p>	<p>Оқ кўзғолонлар кўзғолони (769-784) раҳбари Хошам ибн Хақим. Кўзғолон Марда бошчилиги, Бухоро, Наманган, Кеш, Илок, Оҳангарон ва бошқа ҳудудларга ҳам ёйлади.</p>	<p>Рофе ибн Лайс кўзғолони 806-809 йилларда кўтаришган</p>
---	--	--	---	--	---

Бухорхудотлар тангаси

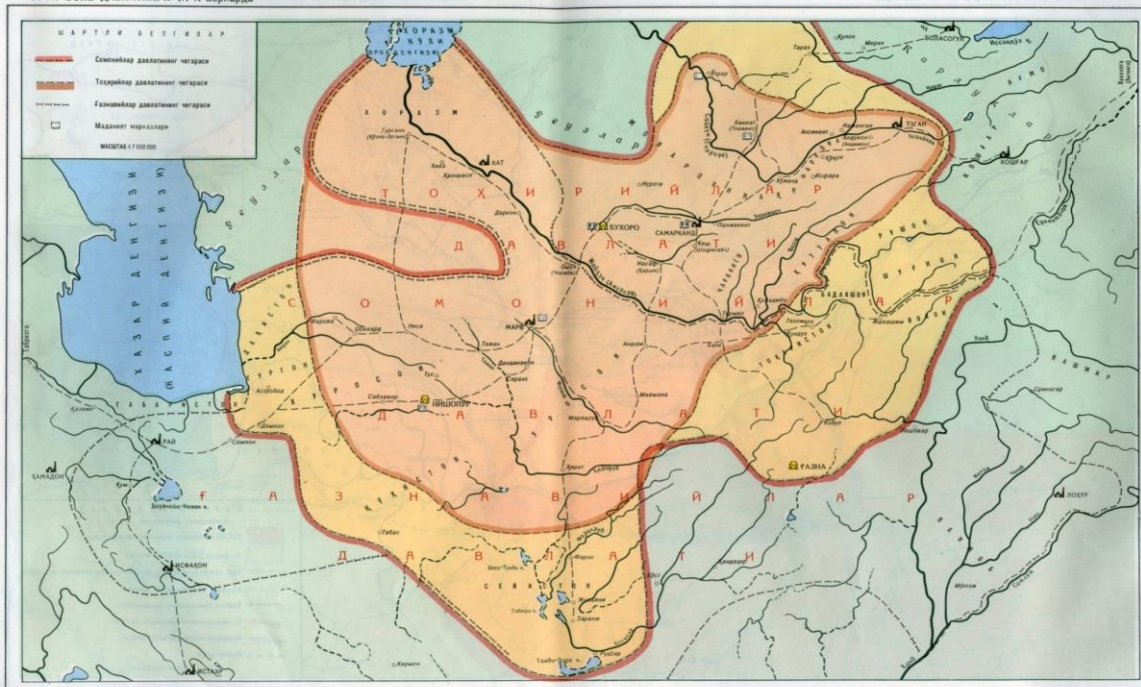
**Қарлуклар давлати
VIII а. охири - X а. ўрт.
Суёб ш.**

Олтойнинг ғарбида, сўнгра Иртиш дарёсининг ўртаоқимида истикомат қилган. VI-VII а. - Турк хоқонлиги таркибида бўлганлар. VII а. ўрт. Еттисув ўлкасига жойлашганлар. Катта қисми Талос ва Чу дарёлари адоқларидан то Иссиқ кўлгача бўлган ҳудудларда яшаганлар.

Талос, Чу дарёлари, Иссиқ кўл атрофларида Жўл, Навкат, Ёр, Карманкат, Тун, Барсхон, Панжакент, Беклиғш. бўлган.

VIII а. охири Қарлуклар жабуғси ислом динини қабул қилган X а. ўрт. Қарлукларнинг катта қисми мусулмон бўлган, унғача моний ва насронийлик тинчлик йўли билан кириб келган.

X а. охири *Шош, Фарғона, Зарафшон* водийларига келиб ўрнашадилар.

Тоҳирийлар давлати

- 821-йилда араб халифаси Маъмун томонидан Тоҳир ибн Хусайн Хуросонга ноиб этиб тайинланди ва шу тариқа тоҳирийлар давлати юзага келади. (Мовароуннаҳр Хуросон таркибига кирар эди). Маркази Нيشопур;
- 822-йилда Тоҳир ибн Хусайн Маъмун одамлари томонидан ўлдирилган унинг ўрнига Талха ибн-Тоҳир (822-838) тайинланди;
- Абдулло ноиблиги қилган йилларда (838-844 йй.) Хуросон амалда мустақил давлатга айланади;
- Хуросон ноиблигига Мовароуннаҳр, Хоразм, Сейистон, Кўхистон, Табаристон ва Жиргон ҳудудлари кирган. Ўзбўй-маъмурий бирлик – туманлардан иборат бўлган;
- IX асрнинг 60-70-йилларида тоҳирий ҳуқумдорларга қарши халқ ҳаракатлари кучайди;
- бу ҳаракатга ғозийлар бошчилик қирилар. “Ғозийлар” – асосан кучли ва қабилалар ҳужумини бартараф қилиш мақсадида камбағал ҳунармандлар ва ерсиз зироатчилардан ташкил топган қуроғли қўшин;
- 873-йилда Ғозийлар тоҳирийларнинг қўшинларига қаттиқ зарба бериб, Хуросон пойтахти Нيشопурни эгалладилар;
- 873-йилда Хуросонда Тоҳирийлар давлати барҳам топади ва Ғозийларнинг раҳбарлари Ёқуб ва Амр ибн Лайс саффорийлар (“Саффор” – мисгар Ёқуб ва Амр ҳунарманд-мисгар эдилар) давлати юзага келади;
- Тоҳирийлар давлати 821 йилдан 873 йилгача ҳукм сурган;
- Тоҳирийлар даврида Ўрта Осиёнинг барча ҳудудларида ислом дини тарқалади.

**Араб халифаси Маъмун томонидан
Мовароуннахрга хоким килиб
тайинланган Сомонхудо**

набиралари:

Нух ибн Асад (820-842 йй) - Самарқанд

ХОКИМИ

Аҳмад ибн Асад (820-865 йй) - Фарғона

ХОКИМИ

**Яҳё ибн Асад (820-856 йй) - Чоч ва
Уструшона ҳокими**

Илёс ибн Асад – Ҳирот ҳоқим

Сомонийлар давлатининг ташкил ТОПИШИ

- 806 йилда Мовароуннахрнинг бир қанча йirik шаҳарларида араб лашкарбониси Рофе ибн Лайс бошчилигида халифаликка қарши кўзғолон кўтарилди;
- Бу кўзғолонни бостиришда Сомон кушлони оқсоқол Сомонхудодиннинг авлодлари Хуросон ноибн Маъмунга катта ёрдам кўрсатдилар;
- Маъмун Сомонхудодиннинг набираларига маннатдорчилик тариқасида Мовароуннахр ерларига маҳаллий бошлиқ қилиб тайинлайди ва у тарихда Урта Осиёда сомонийлар сулоласининг ҳукиронлиги бошланади;
- **Сомонхудодиннинг набиралари:** Нух ибн Асад Самарқандга (820-842 йй), Аҳмад ибн Асад Фарғонага (820-865 йй), Яҳё ибн Асад Чоч ва Уструшонага (820-856 йй), Илёс ибн Асад – Ҳиротга ҳоқим этиб тайинландилар;
- Сомонийлар давлатининг ташкил топишида Фарғона ҳоқими Аҳмаднинг хизмати катта бўлди;
- Самарқанд ҳоқими Нух вафотидан кейин Аҳмад акасига тегишли бўлган бу вилоятни ҳам эгаллаб, ўз ҳоқимиятини Фарғонадан Самарқандгача кенгайтirdи ва Мовароуннахрни ўз сулоласи бошчилигида бириктиришга киришди;
- Аҳмад ибн Асад вафотидан кейин Наср ибн Аҳмад (865-892 йй.) отасининг сийсатини давом эттириб, Мовароуннахрда марказлашган давлат тузишга киришди;

Сомонийлар даврида марказий бошқарув

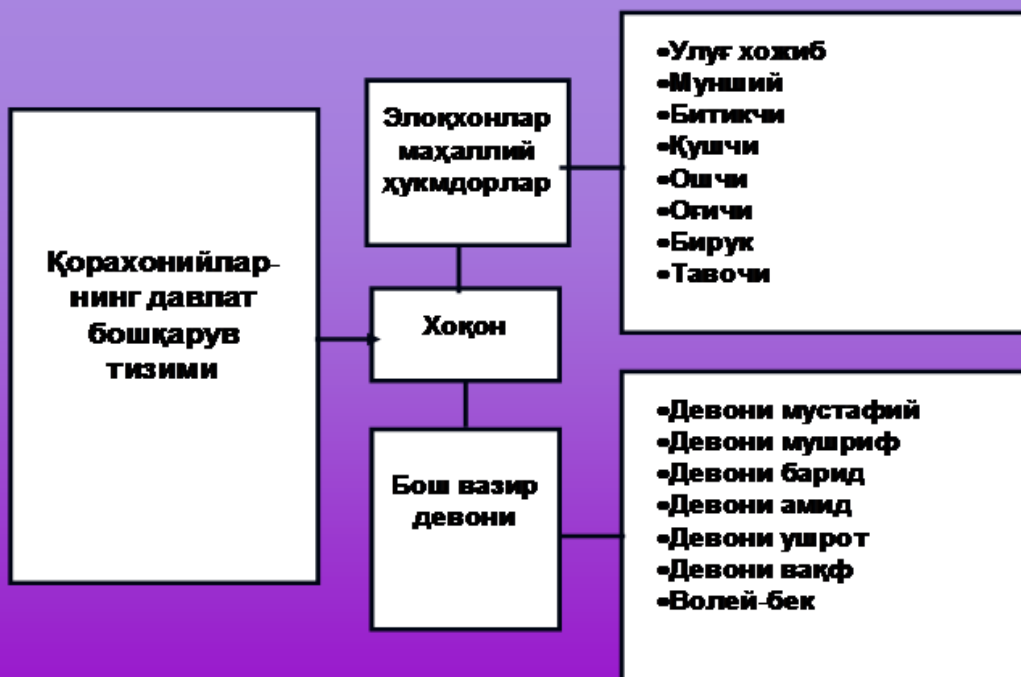

Сомонийлар даврида девон (вазирлик) тизими

Д Е В О Н Л А Р	Бош вазир девони – “хўжа бузург”
	Молния ишлари девони – “мустауфий девон”
	Давлат расмий хужжатларини ишлаб чиқиш девони – “Девон Амир-ал-мулк” ёки “ал-расан”
	Соқчилар бошлиғи девони – “Соҳиб аш-шурағ”
	Хат-хабарлар мутассадиси – “соҳиб ал-борид”
	Сарой иш бошқарувчиси – “мушриф”
	Давлат мулклари девони
	“Мухтасиб” девони – бозорларни, сотувчиларни, қадокбошиларнинг оғирлигини, бозордаги молларнинг нархи, сифатини назорат қилган
	“Вақф”лар девони
	Қозилик ишлари девони – “қози аз-зия”

Қорахонийлар давлати

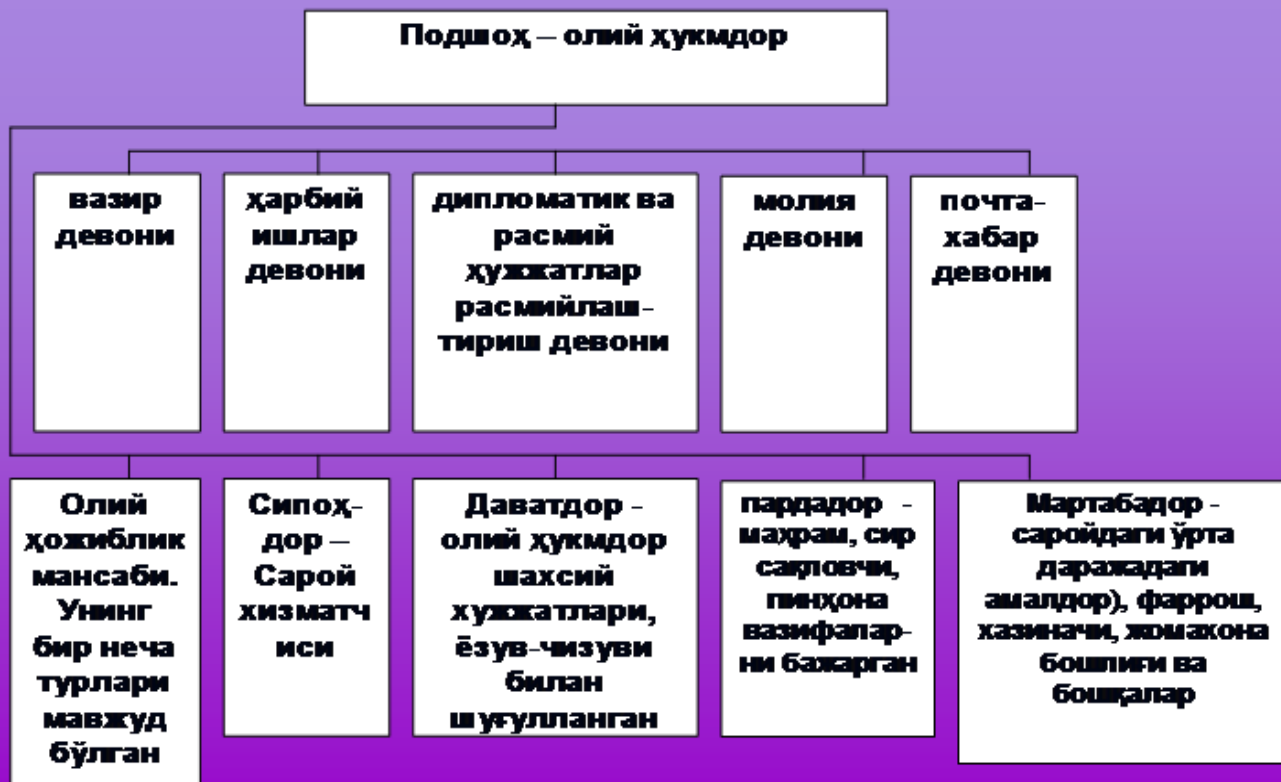
- **Қорахонийлар давлати** Еггисув ҳудудидagi Қорлуқ (756-940 йй.) давлати ўрнида X аср ўрталарида ташкил топди;
- Соғсийлар давлатидagi ички низолардан фойдаланган Қорахонийлар X аср охирида Моғароуннаҳр ерларини ҳам эгаллашга ва ўз давлати ҳудудини кенгайтиришга муваффақ бўлдилар;
- X аср охирида Соғсийлар давлати ҳудудида туркий сулолалар барпо этган янгида давлат ташкил топди;
- Биринчиси, Қошқардан Амударёгача чўзилган - Шарқий Туркистоннинг бир қисмини, Еггисув, Шош, Фарғона ва қадими Сугдиёна ҳудудларини ўз ичига олган Қорахонийлар давлати;
- Иккинчиси, Шимолий Ҳиндистон сарҳадларидан Каспий дeнғизининг жанубий қирғоқларигача чўзилган ҳамда ҳозирги Афғонистон ва шимоли-шарқий Эронни, Хоразм воҳасини ўз ичига олган Ғазнавийлар давлати эди;
- Ғазнавийлар давлати асосчиси Султон Маҳмуд ва Қорахонийлар ҳукидори Наср ўртасида 1001 йилда тузилган шартномага кўра, Амударёб ички давлат ўртасидagi чегара қилиб белгиланди;
- Қорахонийлар давлати XI асрнинг биринчи ярмида ички сиёсий низолар натижасида икки қисмга - Ғарбий Қорахонийлар давлати ва Шарқий Қорахонийлар давлатига бўлиниб кетди;
- XI аср ўрталарида "Тамгочкон" унионини олган қорахоний ҳукидор Иброҳим ибн Наср Ғарбий Қорахонийлар давлатининг пойтахтини Узғандан Самарқандга кўчиргач, Моғароуннаҳр Қорахонийлар давлатининг катта сиёсий аҳамиятга эга бўлган асосий ҳудудига айланди;
- Қорахонийлар давлатидagi ички низолардан фойдаланган Салжуқийлар (XI асрнинг 2-ярмида), Қорахитойлар (XII асрнинг ўрталари) ва Хоразмишохлар (XIII аср бошлари) Қорахонийларга тегишли ҳудудларни эгаллаб олдилар. Қорахоний ҳукидорлар бу дeнғизда уларга расман тобе бўлиб, уларнинг ҳукирсини 1212 йилда Хоразмишох Султон Муҳаммад томонидан бутунлай тугатилди.

Ғазнавийлар давлати

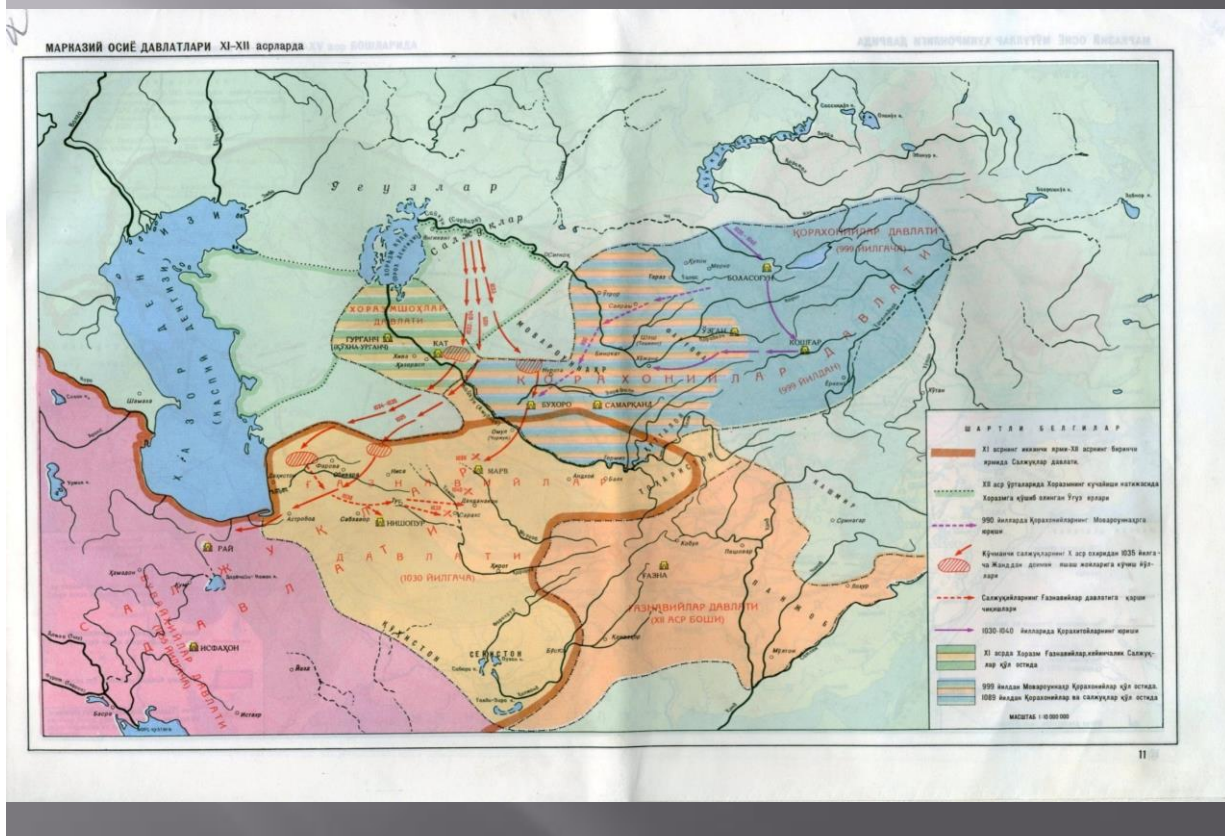
- X асрнинг 60-70 йилларида Қорахонийлар давлатининг жанубида Ғазнавийлар давлати вужудга келади ва ғарбий Қорахонийлар давлати билан рақобатда бўлади;
- Ғазнавийлар сулоласига Собудтегин асос солган;
- 977 йилдан бошлаб ҳокимият Собудтегин қўлига ўтади ва шу йили ўзини Ғазна амири деб эълон қилади;
- Ғазнавийлар давлати расман 996 йилда тан олинган;
- Ғазнавийлар қудрати ва шўратини оширган ҳукмдор Маҳмуд 998-1030 йилларда давлатни бошқарган;
- Маҳмуд Бағдод халифаси Қодирдан «Не мин ад даула ва омин ап мига», яъни «ҳокимиятнинг ўнг қўли ва диндорлар жамоасининг ишончли вакили» унвони билан биргаликда Хуросонни идора этишга ваколат олади;
- 1001 йили Маҳмуд Қорахонийлар билан ўз давлатининг чегараларини аниқлаш мақсадида Қорахонийлар ҳукмдори Наср билан музокаралар олиб боради ва шартнома тузади. Асосий чегара чизили қилиб Амударё белгиланади;
- Ҳудудлари: Шимолий Ҳиндистон чегарасидан то Каспий денгизининг жанубий қирғоқларигача чўзилган ҳозирги Афғонистон ва шимоли-шарқий Эрон вилоятлари;
- 1008 йилдаги Баги жангида Маҳмуд Ғазнавий Қорахонийлар устидан ғалаба қозонади ва Хуросоннинг ҳаммасини, Чағониён ва Хутталмиён вилоятларини эгаллайди;
- Султон Маҳмуд Ғазнавий ўз ҳукмронлиги даврида қудратли қўшин тузишга муваффақ бўлади. Ислоҳ динини ўзига қозғий байроқ қилиб олди, у ислон йўлида ва ҳимоясида газовот урушлари олиб борди;
- У Ҳиндистонга 17 марта юриш қилиб, Пенжаб, Кашмир ва бошқа вилоятларни эгаллаб, беҳисоб бойликларни қўлга киритади. Маҳмуд Ғазнавий 1010 йили Гурларга қарши юриш бошлаган ва фақат 1015 йили Гур вилоятини батамом эгаллашга муваффақ бўлган;
- Маҳмуд Ғазнавий 1017 йили Хоразмни эгаллайди, унинг ворислари Маъсуд (1030-1041), Маъдуд (1041-1049). Бу сулола 1187 йилгача ҳукмронлик қилган.

Ғазнавийлар давлат бошқаруви

Хоразмшоҳлар - Ануштегинлар давлати

- 1076 йилда Салжурий ҳукмдор Маликшоҳ (1072-1092 йй) ўз таштдори Ануштегинни Хоразмга ҳошим этиб тайинлаган эди;
- Ануштегиннинг набираси Отсиз (1127-1156 йй) Хоразмни мустақил давлатга айлантириш учун қаттиқ кураш олиб борган бўлса-да, фақатгина сўнгги буюк салжурий ҳукмдор Султон Санжар (1118-1157 йй) вафотидан кейин Хоразм мустақил давлатга айланди;
- Эларслон (1156-1172 йй), Тақаш (1172-1200 йй) ҳукмронлиги даврида Хоразм анча кучайди. Хуросон, Эрон, Ироқ ва Кичик Осиёнинг катта қисми Хоразмга бўйсундирилди;
- Султон Муҳаммад (1200-1221 йй) XIII аср бошларида Мовароуннахрни ҳам қўлга киритиб, Қорахонийлар сулоласига бутунлай барҳам берди;
- Хоразмшоҳ Ануштегинийлар давлати 1219-1221 йилларда мўғулларнинг Мовароуннахрга уюштирилган ҳарбий истилолари туфайли тугатилди;
- Буюк Хоразмшоҳлар - ануштегинийлар сулоласи 1097-1231 йилларни ўз ичига олади.

**Хоразмшоҳлар даврида давлат бошқаруви -
Хоразмшоҳ - олий ҳукмдор**

- Марказий давлат бошқаруви “ан-нахис ул олий ан фахри ан-толи” деб номланган бўлиб, унга вазир раислик қилган. Вазир Хоразмшоҳга бевосита бўйсунар ва ҳукмдорнинг бош
- Вазирлар сарр, дастур, хожайн бузург сивгари ушшоқларга эга бўлиб, турк, араб ҳамда форс тилини билгани, маъмурий ишдаги қобилиятлар, сарой одоби сивгари билликларга
- Хоразмшоҳлар давлатининг вазирлари асосан Хоразм, Бухоро, Нишопур, Исфохон, Батх, Ҳиротдан чиққан шахслар бўлган
- Ҳолиб ул-Кабир - ҳукмдор шахси билан боғлиқ масалалар, маросимларнинг назорати
- Устоздор – барча ҳўлалик ишлари: отхона, ошхона, новвой, сарой хизматкорлари устидан идора ишларини амалга оширган сарой аъён
- Амри-охур ёки мирохур – отхона бошлиғи мавозини бўлиб, бу амандор султонга қарали ишлар юриядиган отларга эгаллик қилган. Мирохўрлар ҳарбий юришларда фавқ
- Амри-шивор – султоннинг ов ишларини ташвиқ қилувчи амандор
- Таштдор – султоннинг ювганида зарур бўлган ашё ва нарсаларни сарловчи шахс. Унинг кўп остида гуломлар бўлган
- Шаробдор (султон шаробхонасининг бошлиғи), қассадор, чошиғир (у кўп ҳошларда базовул, яъни султонга узлатилмак таомни синаб кўрувчи амандор бўлган), давотдор (султоннинг ютаби), фарром ва бошқа кичик сарой мулозимлари ҳам бор эди
- Шиҳаб - шиҳод ва музофот ҳошими, мутасарруф – молчи ва хирож ишлари маъмуриари
- Шароб – сув тақсмоти билан шуғулланувчи мутахассис

X- XII асрлар меъморчилигининг ноёб манбалари

Бухоро, IX аср	Исмоил Сомоний мақбараси
Бухоро, X аср	Регистон мажмуи
Самарқанд яқинидаги Тин қишлоғи, X аср	Араб ота мақбараси
Марв, XII аср	Султон Санжар мақбараси
Ўзган, XI аср	Қорахонийлар мақбараси
Ғазна, XI аср	Ғазнавийларнинг ёзги саройи мажмуи
Бухоро, 1127 йил	Минораи Калон мақбараси

5. Мавзу: Мўғуллар истилоси ва зулмига қарши кураш. Жалолоддин Мангуберди – Ватан ҳимоячиси

Режа:

1. Чингизхон ва Хоразмшоҳ муносабатлари.
2. Мўғилларнинг Ўрта Осиёга юришлар.
3. Жалолоддин Мангуберди - Ватан ҳимоячиси.
4. Мўғуллар истилосидан кейинги сиёсий вазият. Чингатай улуси.

Мўғуллар давлатининг ташкил топиши

- XIII аср ўрталарига келиб Байкал кўли атрофи, ҳозирги Мўғулистон ҳудудида яшовчи туркий ва тунгус-манжур қабилалари кўпчилиги мўғуллар раҳбарлигида Есугай баҳодир таъсирига ўта бошлайдилар;
- Темучин (1155-1227) (мўғулча, темир устаси) - кучли ва тadbиркор, айёр саркарда, пароканда қабилаларни турли йўллар билан ўз кўли остида бирлаштирган шахсдир;
- У 13 аср бошида эса татарлар қабиласи устидан галаба қозонади.
- 1203 йилда эса кeraйишлар, қўнғирот ва найманлар устидан ўз ҳукмронлигини ўрнатади;
- Темучин кучли ҳарбий тузилмани ташкил этади;
- Уни бошқаришни ўғиллари Жучи, Чингатай, Ўғедей, Тули ва хотини Бурга-Фулси, сардорлари Субутай ва Жебаларга топширди;
- Мўғул қабилалари ва элаларининг қудратли давлатга бирлашуви Чингизхон номи билан боғлиқ;
- 1206 йилда мўғулларнинг умулдурултоёида олий мўғул хушдориди-хон деб эълон қилиниб, «Чингизхон» деган faxрий ном бeрилади. («Чингиз» сўзи - кучли, булок дегани);
- Қурултоёида Чингизхон ўз туғи-байроғини кўтарди, 10 та лавозим жорий этиб уни ўз яқинларига тақдим этди;
- Бутун Мўғулистон 95 та ҳарбий маъмурий бирликка бўлинди;
- Янги мўғул давлати - Еле Мўнгол улус (Булок Мўғул давлати) деб атала бошланди;
- 1204 йилда уйғур алифбоси мўғул ёзуви учун қабул қилинди. Мустақил давлат белгиси сифатида муҳр ҳамда тақдим қабул қилинди;
- Чингизхон 1209 йилда тангутларни, 1211 йилда уйғурларни, 1215 йилда Шимолий Хитойни пойтахт Пекин билан биргаликда ўзига тобе қилиб олди.

ЯСОҚ ТАРТИБОТЛАРИ

(1203 йилда Чингизхон томонидан жорий этилган қонунлар мажмуи)

1. Хукмдор (хон) ясоқда қатъий рисоя этиш хусусида қасамёд қилиши, агар унга амал қилмаса хонни умрбод қамаш мумкин бўлган.
2. Чингизхон мўғуллар орасида диний адоват келиб чиқмаслиги учун барчага тўла диний эркинлик берган. Рухонийлар солиқдан озод этилган.
3. Аёллар наслни давом эттирувчилар бўлгани учун ҳам уруш вақтида гуноҳлари кечирилиши лозим бўлган.
4. Жазопаш даражаси сифатида ўлим жазосини энг кўп қўллаш белгиланган.
5. Босиб олинаётган мамлакатлар халқларига раҳм шафқат қилмаслик таъқиқланган.

Мўғуллар босқини арафасида Хоразмшоҳлар давлати

- XIII аср бошларида Хоразмшоҳлар давлати Шарқнинг энг кудратли салтанатларидан бирига айланган, бироқ ички низолар бу давлатни ичдан зил кетишига сабаб бўлаётган эди;
- Муҳаммад Хоразмшоҳ ва унинг онаси Турхон хотун ўртасида зиддиятлар мавжуд бўлиб, сарой аҳли иккига бир-бирига қарама-қарши гуруҳга ажралган эди;
- Муҳаммад Хоразмшоҳ ўзининг ён атрофдаги (Ғур, Хуросон, Шовароуннаҳр, Мозандарон, Озарбайжон ва бошқалар) унга кучини бўлмаган ерларни ўз қўли остида бирлаштириб, ўз ғалабаларига жуда берилиб кетган эди;
- Қорахитойлар устидан қозонилган ғалабадан (1210) сўнг, у ўзини мушук энгилмас («Искандарий Соний», «Султон Санжар», «Оллоҳнинг ердаги сояси» ва бошқа унвонларга эга) деб ҳисоблаб, ислом оламига эгалигини ҳам даъво қила бошлади;
- Ўз навбатида бу қўшин ватан мудофеаси учун эмас, балки кўпроқ истило, талон-тарож, ўлка олиш учун мўлжалланган қўшин эди;
- Хоразмшоҳлар ҳар томонлама буёқ давлат эди. Лекин унда аниқ бир тартиб, солиқлар тўлишида ҳам аниқ бир тизим йўқ эди. Ҳокимлар ўз билганларича иш тутар эди;
- Марказий ва маҳаллий бошқарув тизими мустаҳкам асосларга эга эмас эди.

Мўғул босқини арафасида Чингизхон ва Хоразмшоҳ муносабатлари

- Хоразмшоҳ Хитой Чингизхон томонидан олинганлигини эшитгач, бу ҳолни тасдиқлаш ва Чингизхон давлати ҳарда маълумотлар олиб келиш учун сайидлар авлодидан бўлган Баҳовуддин Розиини ўз элчиси сифатида Чингизхон ҳузурига юборади. Чунки унинг Хитойга ҳарбий юриш қилиш нияти ҳам бўлган;
- 1218 йилда Муҳаммад Хоразмшоҳ иккинчи марта Чингизхон ҳузурига элчилар юборади. Чингизхон ҳам бунга жавобан хоразмшоҳлар ҳузурига ўз элчиларини юборади;
- Элчиларга хоразмлик таниқли савдогар Маҳмуд Ялавоч бошчилик қилган;
- Султон Муҳаммад бу элчиларни 1218 йилда Бухоро шаҳрида қабул қилади. Элчилар Чингизхон Султоннинг зафарли юришларидан хабардорлигини, уни “ўзининг ардоқли ўғиллари қаторида” кўришини баён этишади. Бу қарам қилиш ёки ўз ҳомийлигига олиш деган маънони аниқлар ади;
- 1218 йили Чингизхон Султон Муҳаммадга ўз миннатдорчилигини билдириш мақсадида 450 мусулмон савдогарни, 500 туяга орпинган қимматбаҳо моллардан иборат, савдо ва элчилик қаровини йўллади;
- Бу элчилик қаровини Ўтрорда вилоят ҳокими Инолчиқ (Инолчиғ) томонидан Султон ижозати билан таланади, қаровин аъзолари эса қариб ташланади. Бу билан хоразмшоҳлар қўпол сиёсий хатога йўл қўядилар;
- Бу воқеа Чингизхоннинг Мовароуннаҳрга кириб келишига баҳона бўлди;
- Аслида уруш қилиш асосий мақсади ади. Албатта Хоразмшоҳ янги хатога йўл қўйди, бироқ урушнинг бошловчиси ҳам, сабабчиси ҳам у эмас ади.

Мовароуннаҳр ва Хоразмнинг мўғуллар томонидан босиб олинishi

- Чингизхон 1219 йили ўз ўғиллари бошлиқ 200 мингга яқин асосий ҳарбий кучлари билан Хоразмшоҳ Ануштегинийлар давлати устига юриш бошлади;
- Чингизхон Ўтрор шаҳри яқинида қўшинни жамлаб уни тўрт қисмга бўлди;
- Чангагой ва Ўқгой қўшинининг бир қисми билан Ўтрордан қамал этиб, эгаллаш учун қолдирилди;
- Иккинчи қисм эса Жўчи бошчилигида Сардарёнинг юқори оқимидagi Жаңи, Янгиқенг, Барчиқлиққенг, Савноқ шаҳарларини босиб олиш учун юборилди;
- Учинчи қисмидagi беш минг чокли қўшинга Олоқ нўён ва Сукегу - ҳарбий бош бўлиб Ўтрордан жанубга, Хўжанд ва Баноатни эгаллаш вазифаси топширилди;
- Чингизхоннинг ўн бош бўлган тўртинчи асосий қисми Зарафшон воҳаси томон Бухоро ҳамда Самарқандни истило этиш учун йўл олди;
- Ўтрор шаҳри аҳолиси мўғулларга қарши қамалда қаршилик кўрсатди ва шаҳар эгаллашиб, ўз ҳасорати эвазига мўғуллар томонидан буткул бузиб ташланди;
- 1219 йилда Ўтрор Бухоро йўналишидаги Зарнуқ ва Нур қалъалари жангсиз таслим бўлди;
- 1220 йилнинг февраль ойи бошларида қадимий шаҳри, Шарқдаги ислом дини гўмбазини «бутун мусулмон шаҳарларини оқаси» номини олган «исломий илмлар маркази» Бухорога ҳужум бошланади;
- Бухороликлар шаҳарни қаттиқ ҳимоя қилиб, мўғул аскарларига қарши ҳужум уюштирадилар;

- Чингизхон бунга жавобан шаҳарни ёриб юборишга буйруқ берди;
- Кўкхон бошчилигидаги 400 та мудофаачилар Бухоро арқидан яна ўн икки кун қаттиқ қаршилик курсатдилар. Арқани эгаллаш учун қилинган мўғуллар ҳатти-ҳаракатлари зое кетди;
- Қатъадаги чуқурликлар одан ва ҳайвон ўликлари билан тўлиб кетди. Кўкхон ва у бошчилигидаги мудофаачилар қаҳрамонона ҳалок бўлганларидан сўнггина арқ эгалланди;
- Келиб чиришидан қатъий назар қолган аҳоли қўлишга маҳкум этилди.
- 1220 йил март ойи бошида мўғуллар Самарқандга етиб келиб, ён апрофдаги қишлоқларни ер билан яқсон қилди;
- Таслим бўлган шаҳарда мўғуллар қилган талон-тароқчиликлар туфайли «сайдали рўйи замин аст» деб улутланган, шарқнинг буёқ шаҳарларидан бири ҳисобланган, бир пайтлар гуллаб-яшнаб турган Мовароуннаҳр пойтахти ҳузимида қолади ва ер билан яқсон қилинади;
- 1220 йилда Термиз эгалланиб буткул талон-тароқ этилади.
- 1221 йилда Урганчга ҳужум бошланади ва шаҳар қамали деярли 7 ой давом этарди;
- Шаҳар босиб олиниб, шафқатсиз таланади, аҳолиси қириб ташланади;
- Мўғуллар Амударё тўғонини бузиб, Урганчни сувга бостирадилар. Урганч билан бир вақтда Чингизхон 1221 йилнинг баҳоринда ўзининг эътиборини Амударёдан йирик савдо йўллари устида жойлашган бой маданият марказлари бўлган Балх, Ҳирот, Ғазна, Қандҳор, Нишопур ва бошқаларга қаратади. Чингизхон шахсан Балх юришига бошчилик қилиб, шаҳарни забт этиб, Балх аҳолисини қириб ташлади;
- Шу тариха Мовароуннаҳр ва Хоразм ерлари мўғуллар тарафидан 1219-1221 йилларда мўғуллар томонидан забт этилади.

Темур Малик жасорати

- Мўғуллар Сирдарёнинг юқори қисмидаги ерларни эгаллаши лозим эди. Босқинчилар маълум муддатдаги қамалдан сўнг Сигноқ ва Барчинниқент шаҳарларини эгаллагандан сўнг мустақим қатъа ҳисобланган Хўжандга ҳужум бошлайдилар. Бу ерда улар Хўжанд ҳолини ватанпарвар саркарда Темур Малик қаршичилигига дуч келдилар;
- Темур Малик тахминан 1000 нафар аскари билан Хўжанддан бир километр наридаги Сирдарёнинг шўхлигига оролда жойлашиб олади;
- Қўлай стратегик аҳамиятга эга бўлган оролга мўғуллар ўқлари, палокдон тошлари етиб боришас эди. Темур Малик буйруғига кўра 12 та қайиқ ясаптилиб, ўқ ўтмаслиги, ёниб кетмаслиги мақсадига бу қайиқларнинг усти намак билан қопланиб, сирка шиддирилган лой билан суваб чиқилади;
- Темур Малик узоқ вақт мудофаа учун эндиликда оролгада туриш мақсадига мувофиқ эмаслигини тушуниб, бор озиқ-овқат захирасини ва аскарларини 70 та кемга жойлаб тунда дарёнинг қўйи оқини бўйлаб сузиб кетарди;
- Мўғуллар икки соҳни бўйлаб Темур Малик кемаларига тўхтовсиз ҳужум уюштирар эдилар. Ҳатто Банокат бўйида дарёнинг у соҳилидан бу соҳилига занжир ҳам тортиб қўйдилар;
- Узоқ уалуксиз жанг билан улар Жандга қадар етиб келдилар;
- Мўғул саркардаси Улус Иди Барчинниқент ва Жанд яқинида манжаниқлар (тош отар замбарак) ўриштиб, қайиқларни бир-бирига туташтириб жасур саркарда йўлини тўсади;
- Узоқ жанглардан сўнг Темур Малик Урганчга етиб келади ва шаҳар ҳишоясида қатнашиб, Жалолиддиннинг озоқлик курашида фаол иштирок этади;
- Кейинроқ, узоқ саркардонликдан сўнг саркарда Темур Малик ўз юртига дарвеш сифатида келиб, қаҳрамонона равишда мўғул ҳарбийлар қўлида ҳалок бўлади.

Жалолиддин Мангуберди юрт ҲИМОЯЧИСИ

- Жалолиддин Мангуберди 1199-1231 йилларда яшаб ўтган.
- Мўғуллар Урта Осиёга босқинчилик қилганда, у 20 ёшга тўлган бўлиб, тажн вориси ҳисобланар эди.
- Муҳаммад Хоразмийнинг вориси сифатида мамлакатни бошқаришга қарши бўлган қичиқ акаларлари Жалолиддиннинг ўрнига ухси Узлорқондан тахтага ўтказиш пайига тушдилар. Жалолиддинга қарши саройда фитна тайёрланади.
- Бундай шароитда давлатни бошқаришга қўм этилган Жалолиддин Темури Маъиннинг озгина қўшвилари билан Хуросонга йўл олади.
- 1221 йил ёзида мўғулларнинг Шини қутқу суёи бошлиқ қўшилари билан Жалолиддин қўшилари ўртасида Парсон даштида бўлган жангда Жалолиддин қўшилари ғалаба қозонади.
- Парсон даштида Жалолиддиннинг ўзи Шини қутқу суёи қўшини ўртасига олиниб юриб, унинг қарбий тартибларини бузиб юборган ва байроқларини отларининг туйиқлари остида поймон қилган. Жангда кенга тавофат қўрган Шини қутқу суёи қўшилари билан Чингизхоннинг Топишқондан қароргоҳига қочган.
- Чингизхон ўсида вақт ичида қўшиларига бир неча марта зарба берган Жалолиддинга қарши ўзи жанга қаршилан.
- Чингизхон қўшилариининг уни ўраб олиш ва қўлга туширишга ҳаракат қилаётганини эшитган Жалолиддин Ғазнани тарк эди. Бироқ, Ғазнадан 50 чакирим мароқда Жалолиддин мўғуллар билан турашиб жанг чекина бошлади.
- Чингизхон Синд дарёси бўйида Жалолиддин қўшилариини ўраб олди. Бу ерда бўлган уч кунлик жангда Жалолиддин мўғулларнинг қўлгаб қўшилариини қариб ташлади, уларнинг ҳам барча аширлари ҳалок бўлди. Жааин 700 га яқин қўшин бошқарган Жалолиддинни Чингизхон тириклигини қўлга олини ҳақида бўйруқ берган. Мўғуллар томонидан ўраб олиниган Жалолиддин қўшинидан қочиб кетгани йўлнинг кўртам оина аъзалари ва қўшиларига ўзларини дарёга ташлаш ҳақида бўйруқ берган. У аз санни қўшилари бошқаришга қарши қаргоҳда қочиб олинишга муваффақ бўлган.
- Жалолиддин 10 йил давомида Ҳиндистон, Эрон, Ироқ ва Кавказ ортида мўғуллар ва б. душманларига қарши жанг қилди. Жалолиддиннинг мўғуллар билан сўнги бирик жанги 1227 й. сентябр оида Исфаҳон яқинида бўлиб, унда мўғуллар ёниасига қариб таниланди.

Ислом Каримов: “Бу юрт тенгсиз алломалар, азиз-авлиёлар, подшоҳу саркардалар, ботир ва паҳлавонларни кўп кўрган. Улар орасида миловий қаҳрамонимиз Жалолиддин Мангубердининг бетакрор номи юлдуздек чарақлаб туради.”
(И.Каримов, асарлар, Т. 8, 75-бетлар).

Саркарда юбилейи муносабати билан Урганҗда Жалолиддин Мангубердига бағишлаб меъморий мажмуа ва боғ ташкил қилинғи.

Баҳодир, саркарда, давлат арбоби Жалолиддин Мангуберди крэфасига чизиллар.

Жалолиддин таваллудининг 800-йиллигини навлонлаб, Ўзбекистон ҳукумати 2000-йилда “Жалолиддин Мангуберди” орденини таъсис қилди.

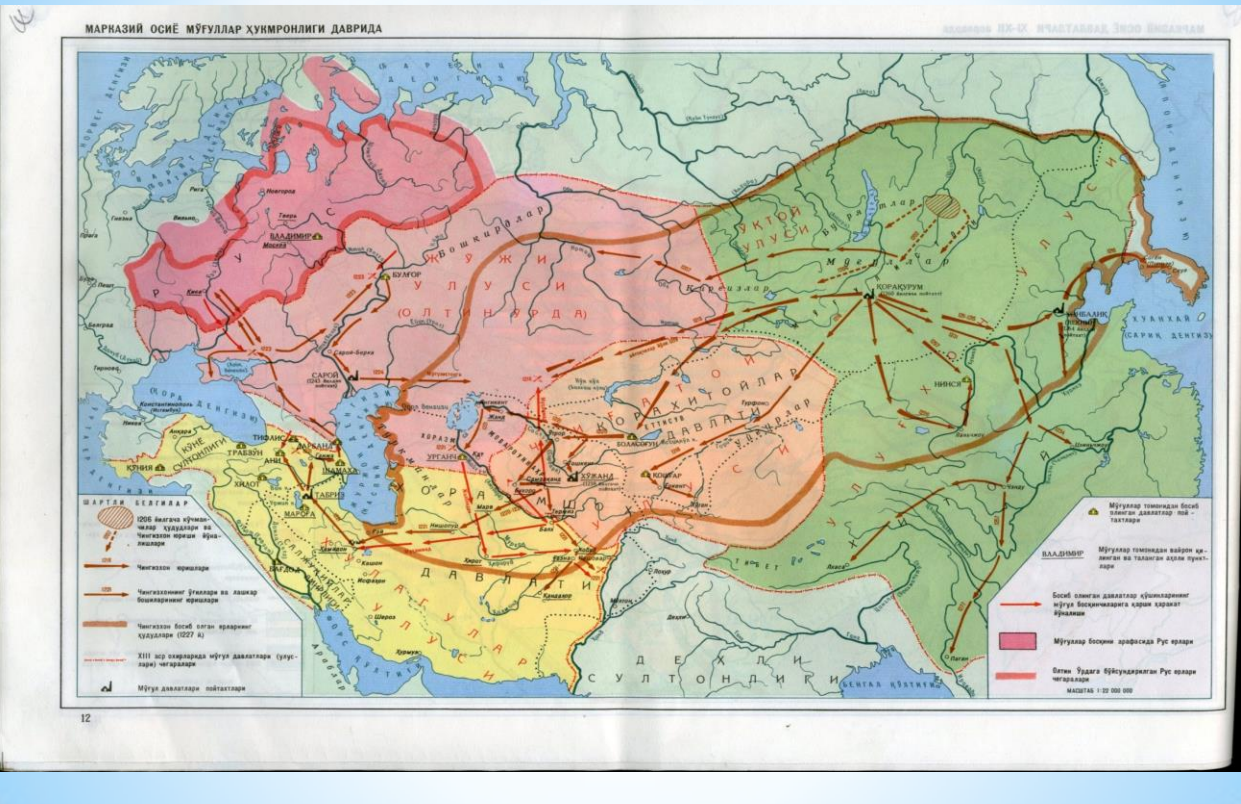
Шоҳбиддин Ан-Насафий: У буздойранг, ўрта бўйлик, туркий крэфалик ва туркийда гағирадиган одам эди. Унинг мардлиги, жасурлигига келсак, “... у шерлар орасида энг зўр шер эди, кўрмас чавандоз, лашкарлар орасида энг ботир эди. У ҳақуёиллини, адолатни улугларди...”

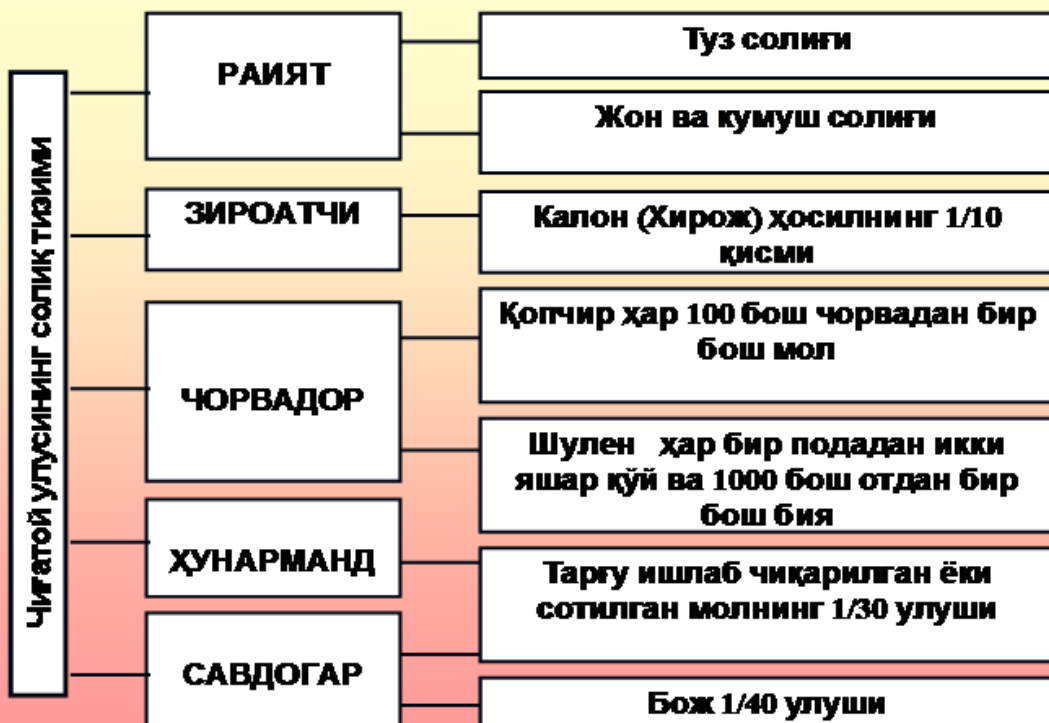
Чингизхон: “Отадан дунёда ҳали бундай ўнл туғилмаган. У саҳрода шер каби ғолиб жангчи, дарёда эса наҳанг (ақула) каби ботир...” “Отага шундай ўғил зарурки, у икки гирдоб – олов ва сув гирдобидан озодлик майдонига чиқа олади”
(Иброҳим Улуғбек. Тўрт улус тарихи.)
Т.: “Чўлпон”, 1994, 183-184-бетлар.

Урганч. Жалолиддин Мангуберди ҳайкали

1999 йил 5 ноябрда ватанпарвар сиймо, халқ қаҳрамони Жалолиддин Мангуберди таваллудининг 800 йиллиги нишонланди. Шу куни Урганч шаҳрида Жалолиддин Мангуберди хотирасини абадийлаш-тирувчи ёдгорлик мажмуи барпо этилди.

Маъсудбек юритган сиёсат ва унинг натижалари

-Мўғул зодагонларининг юртда қилган ўзбошимча хатти ҳаракатларига чек қўйилди;
 -Ўлкада нисбий тинчлик, яратувчилик жараёни ҳукм сурди;
 -1271 йилда ўтказилган пул ислоҳоти ва бир хил вазндаги соф кумуш тангаларнинг зарб этилиши ўлканинг иқтисодий-моллиявий аҳволини, савдо-тижорат ишларининг анча яхшиланганига туртки берди.

-Бухоро, Самарқанд, Шов, Термиз, Фарғона шаҳарларининг янгидан тикланиши, уларнинг савдо-сотиқ ва ҳунармандчилик марказлари сифатидаги мавқеи кўтарилди;
 -Ислоҳ дини ва унинг пешволари нуфузи тикланди. Ислоҳнинг Мовароуннаҳрнинг расмий дини сифатидаги мавқеи ортиб борди;
 -Мўғуллар ва бир қатор туркий қавм, златларнинг Мовароуннаҳрга келиб ўтроқлашуви ва муқим яшашига мослашуви жараёни фаолланди.

Амир Темур ва темурийлар даврида ижтимоий-сиёсий, иқтисодий маданий ҳаёт.

Режа:

- 1. XIV аср ўрталарида Мавороуннаҳрдаги ижтимоий-сиёсий вазият.**
- 2. Соҳибқирон Амир Темур ҳокимиятининг ўрнатилиши. Марказий давлат бошқарувининг такомиллашуви.**
- 3. Амир Темурнинг вафотидан кейин темурий шахзодалари ўртасида тожу-тахт учун курашлар.**
- 4. Мавороуннаҳрда Мирзо Улуғбек ҳукмронлиги**
- 5. Темурийлар даврида илм-фан ва маданият равнақи.**

- Соҳибқирон Амур Темурнинг суврат ва сийратлари тарихий, илмий, бадиий асарларда аниқ ва мукамал тасвирланган. Соҳибқирон бобомизни ўз кўзи билан кўрган Тарихчи Ибн Арабшоҳ, “Темур гавдаси келишган, узун бўйли одам, пешонаси очик, боши катта, овози жарангдор, ёқимли бўлиб, куч-қуввати жасурлиги билан тенг мутаносиб, оқиш юзини оч қизил ранг жонлантириб турар эди. Елкалари кенг, яғриндор, бармоқлари тўлиқ, қовурғалари узун, мускуллари кучли эди. Узун соқол кўйиб юрар эди. Қарашлари ниҳоятда ёқимли эди, ўлимни асло писанд қилмас эди, қарийиб 70 га кириб ўлаётган вақтида ҳам ақл-заковатини ҳам, довюраклигини ҳам йўқотмаган эди.

- У ёлғон яшиқнинг душмани бўлиб, хазил унинг кўнглига ёқмасди. Уз хузурида талон-тарожлик, қотиллик, хотин-қизларни камситишга асло йўл қўймасди. У ҳақиқат қанчалик аччиқ бўлмасин, уни эшитишни маъқул кўрар эди. Яхши ва ёмон ҳолатлар унинг кайфиятига ҳеч қачон таъсир кўрсатмас эди. Жасур аскарларнинг дўсти, ниҳоятда мард ва ботир одамларни қаттиқ хурмат қилар эди”.
- Олмон тарихчиси Ф. Шлоссер Амур Темурни шу тариқа зикр этган: “Саодатли жангчи, дунёнинг фотиҳи, айна вақтда энг узокни Шарқни ўз қонунига қаратган одам”, деб таърифлаган.

Амир Темурнинг марказлашган давлат тузиш йўлидаги фаолияти

- Амир Темур мўғул ҳукмдори Туғлуқ Темур ва унинг ўғли Илёсхожага қарши фаол курашлар олиб борган;
- 1365 йилда Тошкент ва Чиноз оралиғида мўғуллар билан олиб борган йирик жанги “Лой жанги” номи билан тарихда қолган;
- 1370 йил 10 апрелда Амир Темур Мовароуннаҳрнинг ҳукмдори бўлиб, тахтга ўтиради;
- Амир Темур давлатига икки хавф мавжуд эди: биринчиси маҳаллий ҳукмдорларнинг бошбошдоқлиги, иккинчиси мўғуллар хавфи;
- Мўғулистон билан Оқ Ўрда ҳукмдорлари Фарғона водийсининг шарқи, Утрор, Ясси (Туркистон) ва Сайрам шаҳарларига ҳавф солиб, бу ҳудудларга тез-тез ҳужум қилар ва аҳолини талон-тарож қиларди;
- Амир Темур исёнчи амирларга қарши шафқатсиз кураш олиб борди;
- Шибиргон вилояти бўйсундирилган;
- Хоразмни Амир Темур Чигатой улусининг ажралмас қисми деб ҳисоблаб, уни ўз давлатига қўшиб олиш сиёсатини тутди;
- Амир Темур Хоразм сўфийларига қарши беш марта юриш қилди ва 1388 йилда унинг ҳудудлари Амир Темур давлатига бўйсундирилди;
- Йигирма йил (1371-90) мобайнида Соҳибқирон Мўғулистонга етти марта юриш қилиб, мўғул ҳукмдорлари Анқотўра ва Қамариддин устидан галаба қозонди.

Амир Темур томонидан марказлашган қудратли давлатга асос солиниши

•1361-1365 йиллар
Мўғулистон хони Туғлуқ Темур ва унинг ўғли Илёсхўжага қарши уруш;
•1370-йили Амир Хусайнга қарши Балхга юриш ва уни баргараф этиш;
•1370-1371- йилларда Фарғона, Утрор, Ясси, Тошкент, Хисор, Бадахшон, Қундуз бўйсундирилди.

•1381-йили Хирот, Сеистон, Мозандарон, Сарахс, Жом, Кавсия, Сабзавор бўйсундирилди;
•1371-1389-йилларда жами 7 марта Мўғулистон ҳукмдорларига қарши курашди ва бўйсундирди;
•1371, 1373, 1375, 1379, 1388-йилларда Хоразмдаги сўфийлар сулопаси ҳукмдорлари: Хусайн, Юсуф ва Сулаймон Сўфийларга қарши кураш олиб борди;
•Хоразмни ўз давлати ҳудудига қўшиб олди.

Амир Темур фаолиятининг икки босқичи

1. 1370-1386 мўғул зулмига барҳам берилган, мамлакат ягона давлатга бирлаштирилган, давлат бошқарув асосларини кучайтирувчи ички сиёсат олиб борилган.

2. 1386-1405 мамлакатнинг салтанатга айланиш даври. 27 давлат бирлаштирилади. Давлатнинг обрўси ошиб Шарқнинг энг кудратли салтанатига айланади.

Олтин Ўрдага қарши кураш

Амир Темур шу билан бирга шимолий-ғарбдан, яъни Олтин Ўрта томонидан бўлаётган тазйиққа барҳам бериш мақсадида Тўхтамишга қарши уч марта кўшин тортишга мажбур бўлди

1-жанг 1389 йилда Дизақ (Жиззак)нинг Аччиқ мавзеида бўлиб

2-жанг 1391 йилнинг 18 июнида (ҳозирги Самара билан Чистополь шаҳарлари оралиғида жойлашган Қундузча (Кондурча) дарёси водийсида бўлган

3-жанг 1395 йилнинг 28 февралда Шимолий Кавказда Терек дарёси бўйида Тўхтамиш кўшинига қақшатқич зарба беради

Амир Темур ҳарбий юришлари оқибатида Қуйи Идил (Волга) вилоятлари, Сарой Берка, Саройчик ва Ҳожитархон (Астрахон) каби шаҳарлар вайрон қилинди

Амир Темур Тўхтамишни қувиб Рязань вилоятигача борди ва Елец шаҳрини ишғол қилди

Амир Темурнинг Тўхтамиш устидан қозонган ғалабаси фақат Марказий Осиё учун эмас, балки бутун Шарқий Европа, шунингдек, тарқоқ Русь князликларнинг бирлашиши учун ҳам буюк аҳамият касб этган

Амир Темурнинг ташқи юришлари

1381 — 84 йиллар давомида Амир Темур Эроннинг катта қисмини эгаллади. Аввал (1381) Калот, Туршиз ва Сабзавор, кейин (1383) Сеистоннинг Зирех, Зова, Фараҳ ва Буст қалъалари, 1384 йилда Астробод вилояти ва Озарбайжоннинг Омул, Сори, Султония ва Табриз шаҳарлари буйсундирилди

1371, 1373, 1375, 1379, 1388 йилларда Хоразига қарши беш марта юриш қилди ва уни буйсундирди. 1371-1389 йилларда Мўғулистон буйсундирилган

«Уч йиллик» (1386 - 88) ҳарбий юришлар оқибатида Жанубий Озарбайжон, Ироқнинг шим қисми, Гуржистон ва Ван кули атрофидаги ерлар эгалланди

Амир Темур бутун эътиборини Эрон, Ироқ, Сурия, Кичик Осий ва Ҳиндистон ерларини узил-кесил забт этишга қаратди. У «беш йиллик» (1392 — 96) уруш давомида Ғарбий Эрон, Ироқи Ажам ва Кавказни эгаллади, натижада музаффарийлар ва жалонрийлар ҳукмронлиги барҳам топди

Амир Темур 1398-1399 йилларда Ҳиндистонни забт этган

Амир Темурнинг 1399 — 1404 йилларда олиб борган «етти йиллик» ҳарбий юришлари натижасида Шомнинг Ҳалаб (Алеппо), Хумс, Баалбек (Баъалбак), Димишқ (Дамашқ) каби йирик шаҳарлари ва Ироқи Арабнинг Убулистон улқаси (қад. Каппадокия) билан Бағдод, шунингдек Туркиянинг катта қисми забт этилади. Анқара жангида Амир Темур жаҳоннинг буюк саркардапаридан бири Боязид Ипдириим устидан ғалаба қозонди

1402 йил Анқара жанги. Амир Темур ва Боязид I Йилдириим ўртасидаги яккама-якка олишуви. Ўрта аср миннатураси

Амир Темурнинг энг йирик ҳарбий юришлари

ОЛТИН ЎРДАГА ҚАРШИ ЮРИШЛАР:

- Биринчи марта
1389
- Иккинчи марта
1391- Қундузча жанги
- Учинчи марта
1394-1395 Шимолий Кавказдаги Терек дарёси бўйидаги жанг

- 1371, 1373, 1375, 1379, 1388-йилларда Хоразмдаги сўфийлар сулоласи хукмдорларига қарши кураш**

ЭРОНГА ҚАРШИ ЮРИШЛАР:

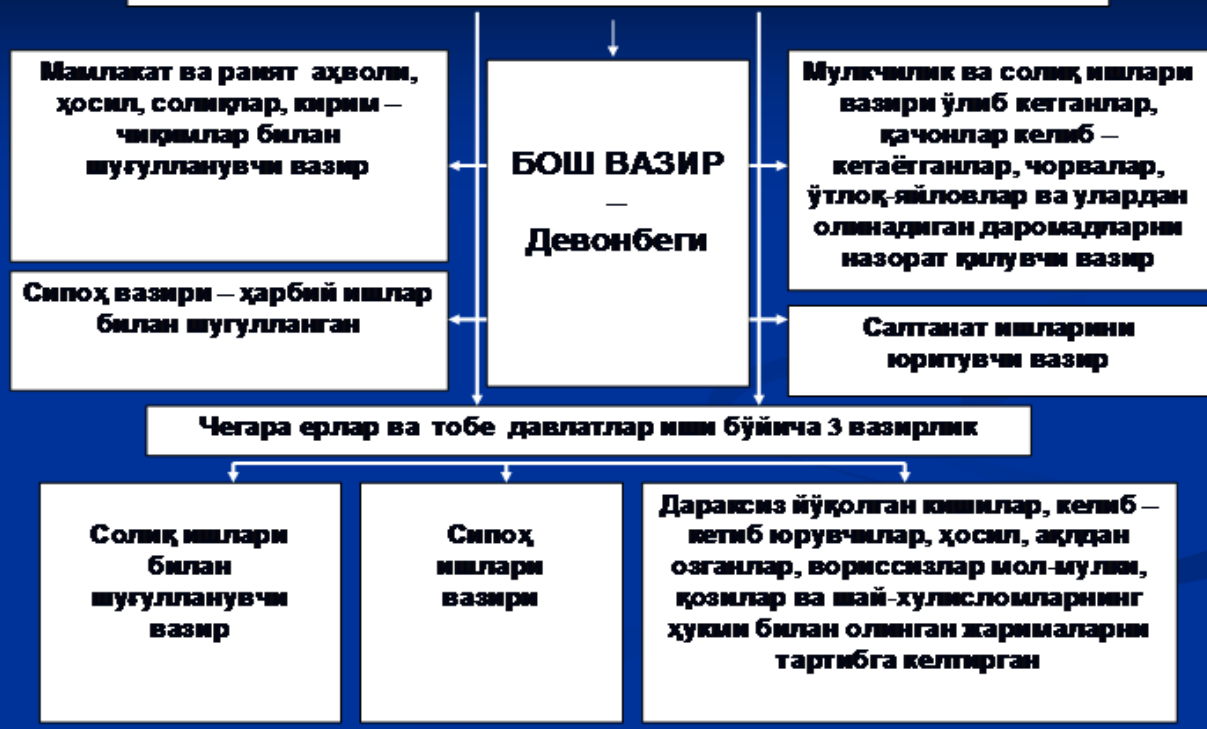
- уч йиллик юриш- 1386-88 (Эрон, Озарбайжон, Грузия, Арманистон) 1387 Исфакон**
- беш йиллик юриш- 1392-1396**
- етти йиллик юриш- 1399-1404**

- 1398-1399 - Ҳиндистон юриши**

- 1402 йил Анқара жанги. Бу жанг XV асрнинг энг йирик урушларидан биридир. Амир Темур ўз даврининг энг кучли подшоиси бўлган Боязид Елдириمنى мағлуб этган.**

Амир Темур давлатининг марказий бош қарув тизими

АМИР - МУТЛОҚ ХУКМДОР

Амир Темур буюк давлат арбоби, юксак маънавият соҳиби

ҚУРУЛТОЙ ВА УНИНГ ДАВЛАТ ҲАЁТИДАГИ ЎРНИ

- Жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларни яхшилашга хизмат қилган;
- халқ вакиллари билан кенгашиш воситаси;
- Курултойда уруш, тинчлик масалалари ёки давлат бошқарувига оид бошқа муҳим ишлар ҳал этилган;
- У олий табақа вакилларининг кенгаши;
- Курултой бошқарувда жамоат фикрига таяниш имконини яратган;
- Марказий ва маҳаллий бошқарув тизими ўртасидаги алоқадорликнинг таъминлашига таъсир этган;
- Курултой монархиянинг демократия билан уйғунлашган кўриниши давлатда тенглик, адолат таъминларини шакллантиришга катта таъсир кўрсатган;
- Курултой давлатнинг манбаи халқ бўлганлигини аниқлатади.

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИНИНГ МАЪМУРИЙ ТУЗИЛИШИ

АМИР ТЕМУР БОШҚАРУВИДА УСТУВОР ХУСУСИЯТЛАР

- Бошқарувда туркий, мўғул ва форсий бошқарув анъаналаридан фойдаланилган, аммо маҳаллий анъаналар устунлик қилган;
- Ўтроқ ва кўчманчи аҳоли манфаатлари ҳимоя қилинган;
- Давлат мафкуравий, маънавий ва ахлоқий асосларни кучайтиришда шариат қоидаларига таянган;
- Салтанатда халқларнинг тинчлиги, барқарорлиги, қонунийлик ва адолат таъминланган;
- Давлат солиқлар, божлар, *хирож*, *моли омон*, ўлжалар, бадавлат заминдор, тадбиркорларнинг хайрия ҳадялари ва бошқа манбалар эвазига тулдирилган;
- Давлатда кучли ижтимоий ҳимоя таъминланган;
- Кучли ҳарбий ва мудофаа тизими шаклланди;
- Илғор суд-ҳуқуқ тизими жорий этилган;
- Тадбиркорлик ички ва ҳалқаро миқёсда кенг ривожланди, ер эгалари тадбиркорлик фаолияти билан шуғуллана бошлаган;
- Илм-фанга ҳомийлик қилинган;
- Балки салтанатнинг барча қишлоғу шаҳарларида кўплаб қурилишлар бунёд этилган;
- Буюк Ипак йўлига эътибор берилган ва унинг устидан назорат ўрнатилган;
- Ягона макон, интеграция, глобаллашув асосларининг дастлабки кўринишлари пайдо бўлган;
- Маданиятлар, динлараро кўприк ўрнатилган.

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИДАГИ ИЖТИМОИЙ ТАБАҚАЛАР:

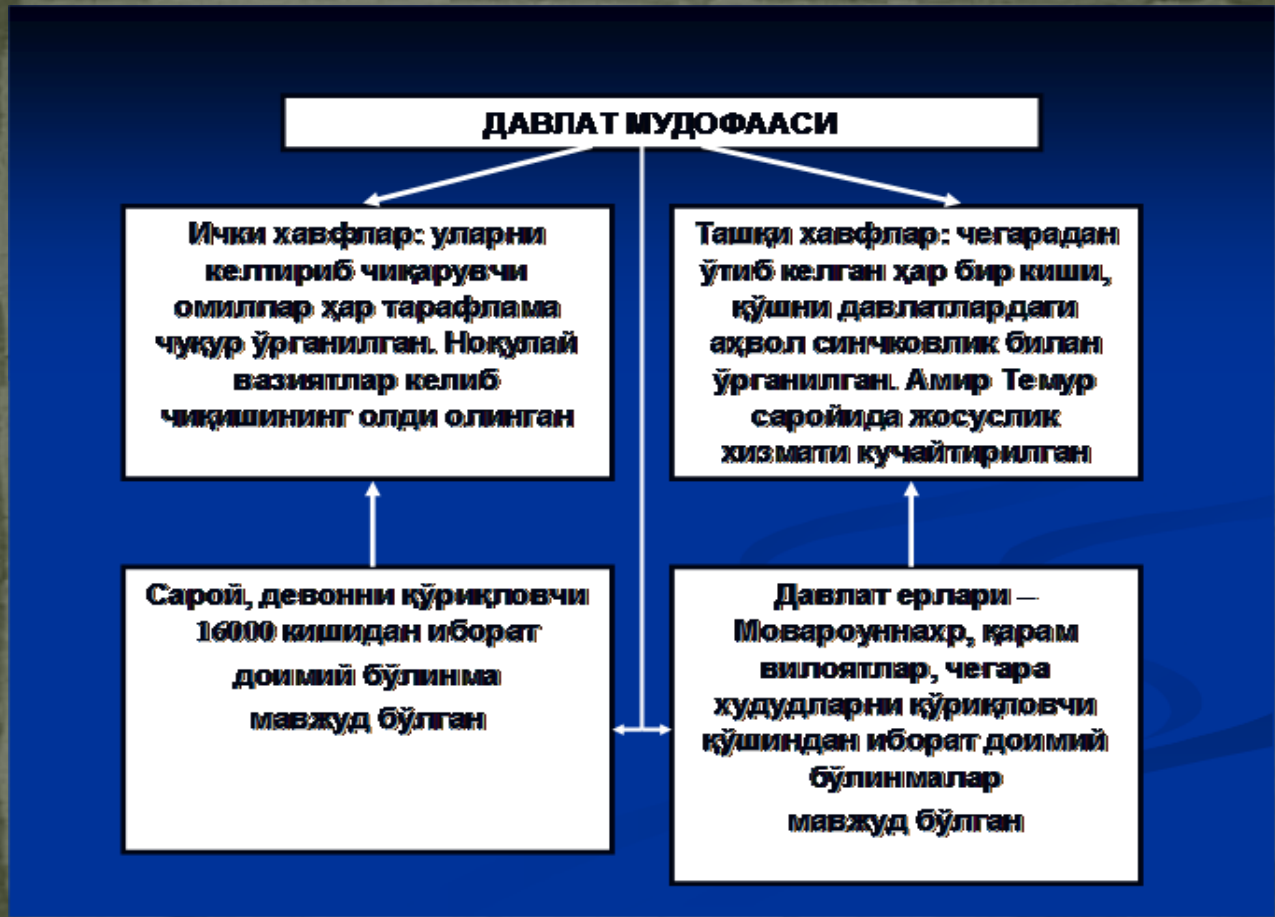
- 1-саййидлар, уламо, шайхлар ва фозиллар;
- 2-ақлли кишилар ва кенгаш соҳиблари;
- 3-дуоғўй кишилар;
- 4-амирлар, сарҳанглар, сипоҳсолорлар;
- 5-сипоҳ ва раият;
- 6-ишончли, тўғри эътиқодли кишилар;
- 7-вазирлар, девон котиблари ва муншилар;
- 9-муҳаддислар, пайғамбарлар ва авлиёлар тарихини ўрганувчи татайхчилар;
- 10-машойихлар, суфийлар, орифлар;
- 11-касбу ҳунар эгалари;
- 12-сабҳатчилар, мусофирлар.

АМИР ТЕМУР ДАВЛАТИНИНГ ИЖТИМОИЙ ТУЗИЛИШИ:

- Бу даврда йирик заминдорлар, ўрта ва кичик ер эгалари ҳаётида сифат ўзгаришлари юз берган;
- Руҳонийлар табақаси - шайхулислом, қози, имом хатиб, воиз, мударрис, садр, шайхлар ва бошқалар.
- Савдо аҳллари - тужжорлар, “аҳл-и бозор”, савдогарлар, олиб сотарлар ва б.
- Ҳунармандлар, уларнинг бирлашмалари - касб-ҳунар, маориф ва ахлоқий-маърифий маскан бўлган;
- Қишлоқ аҳолиси - Майда хусусий ер эгалари, ижарачилар, эркин деҳқонлар, қуллар
- Ер эгаллиги турлари: 1-давлат мулки (мамлака); 2-хусусий ерлар; 3-вақф ерлари; 4-жамоа ерлари;
- Ҳарбийлар: оддий аскар, баҳодирлар, ўн боши, юз боши, минг боши, туманбоши (10.000 аскар бошлиғи), ўн икки даражали амирлик тизимлари, бекларбеги, амир ул-умаро (жами 313 амирлар);
- Зиёли аҳоли ва ҳарбийлар
- Мутахассисларни танлашда номзоднинг насл-насаби, касбий малакаси, соғлиги, ақл-фаросати, юксак маънавий ахлоқи, кўрсатган жасорат ҳамда хизматларига эътибор берилган.
- Кам таъминланган табақалар ижтимоий ҳимоя қилинган, деҳқонлар ва савдогарликнинг фаолият бошлашларига хатто камбағалларнинг уй-жой қурилишларида ҳам фоизсиз давлат кўмак берган
- Раият – хазина – қўшиннинг бойлиги салтанат қудратининг таянчи деб тушунилган.

СУД-ҲУҚУҚ ТИЗИМИ:

- Дорулиморат- хокимлик бошқармаси;
- қозихона-суд идораси;
- доруладолат-адлия бошқармаси;
- фуқаролик ишлари билан шуғулланувчи қозиликлар;
- шариат ишлари билан шуғулланувчи қозиликлар;
- ҳарбий ишлар билан шуғулланувчи қозиликлар;
- Асаслар - кеча қоровуллари, қидирув ишлари бошлиқлари;
- қўрчи - давлатнинг қурол-яроғларини авайлаб-асраган маъмурлар;
- кундузги, тунги, фуқаролик ва ҳарбий ишларга тегишли бўлинмалар;
- муҳтасиб - тошу тарозилар, маънавий гуноҳлар учун жазони тайинловчи кишилар;
- арзбегилар – аҳолидан тушган арз-шикоятларни кўриб чиқиб, муҳим чоралар белгилаган.

АМИР ТЕМУР ҲАРБИЙ ҚЎШИНИНИНГ ТУЗИЛИШИ (Амир Темур қўшинида жами 313 амир фаолият кўрсатган)	10 лик қисмни ўнбоши бошқарган	
	100 лик қисмни юзбоши бошқарган	
	1000 лик қисмни мингбоши бошқарган. У амир деб	
	10 000 лик (туман) – туманбоши ёки нўён бошқарган	
	1- даражали амир 1000 қўшин сардори	
	2- даражали амир 2000 қўшин сардори	
	3- даражали амир 3000 қўшни сардори	
	4- даражали амир 3000 қўшин сардори	
	5- даражали амир 5000 қўшин сардори	
	6- даражали амир 6000 қўшин сардори	
	7- даражали амир 7000 қўшин сардори	
	8- даражали амир 8000 қўшин сардори сардори	
	9- даражали амир 9000 қўшин сардори	→
10- даражали амир 10.000 қўшин сардори	→	
11- даражали амир 11000 қўшин сардори	→	
12- даражали амир амир – ул умаронинг ноиби	→	
АМИР – УЛ УМАРО ҚЎШИН сардори ҳисобланган		Боқларбеги -лар

Темурийлар даврида савдо ва пул муомаласи

Шоҳруҳ даврида ягона пул тизими жорий этилди: 3 хил кумуш пуллар: **танга, динар ва чахорам**, шунингдек мис пул чақа муомалада бўлган

Ташқи савдо

Амир Темур кўшини аслаҳалари XIV аср

- Буюк Амир Темур моҳир саркарда сифатида қаттиқ интизомга бўйсунган кўшин тузди. Улар ўнлик, юзлик, минглик, туманлик асосида бошқарилди. Ҳарбий юришлар вақтида «оддий аскарлардан ҳар 18 киши ўзи билан бирга бир чодир, ҳар бири икки от, бир камон, бир садоқ ўқ, бир қилич, арра, бигиз, бир қоп, болта, ўнта игна ва бир чарм халта олишлари шарт» қилиб кўйилган.

Соҳибқирон буюк бунёдкор

Қай бир жойдан бир ғишт олсам, ўрнига ўн ғишт қўйдирдим, бир дарахт кестирсам, ўрнига ўнта кўчат эктирдим

АМИР ТЕМУР

- Амир Темур даврида Ҳиндистон, Шероз, Исфаҳон ва Дамашқнинг машҳур уста-хунармандлари мамлакатда ҳашаматли иморату иншоотлар бино қилганлар;
- Амир Темур забт этган мамлакатларнинг бир қатор шаҳарлари Бағдод, Дарбанд, Байлақонни қайта тиклади ва салтанатнинг барча шаҳару қишлоқларида кенг бунёдкорлик ишларини олиб борди;
- Амир Темур Табризда масжид, Шерозда сарой, Бағдодда мадраса, Туркистонда машҳур шайх Аҳмад Яссавий қabri устига мақбара қурдирган бўлса-да, лекин асосий эътиборини она шаҳри Кеш ва пойтахти Самарқандга қаратди;
- У салтанат қудратини қурилишларда ифода этган. Унинг қурилишларида Шарқ ва мусулмон дунёсининг тафаккури ўз ифодасини топган. Барча соҳаларда трансформациялашув жараёнлари кечган.

КЕШДАГИ БУНЁДКОРЛИК ИШЛАРИ

Кешда отасининг қabri устига мақбара, ўгли Жаҳонгирга мақбара билан масжид қурдирди

Амир Темур ҳукмронлигининг илк даврида Кеш шаҳрини пойтахтга айлантириш ниятида бўлиб, унинг ободончилигига катта аҳамият берди, бу ерда машҳур ОҚСАРОЙ қад кўтарди

Амир Темур Кешни Мовароуннаҳрнинг маданий марказига айлантиришга ҳаракат қилди. Шу боисдан бу шаҳар «Куббат ул-илм вал-адаб» унвонига эга бўлди

Амир Темурнинг салтанат пойтахти Самарқанддаги бунёдкорлик фаолияти

- Салтанат пойтахти Самарқанд Амир Темур даврида гуллаб яшнади;
- Шаҳарда Исфаҳон, Шероз, Ҳалаб, Хоразм, Бухоро, Қарши ва Кеш шаҳарларининг меъмору бинокорлари қули билан саройлар, масжидлар, мадрасалар, мақбаралар қурилади;
- Шаҳар ташқарисида боғу бўстонлар барпо этилади;
- Шоҳизинда меъморий мажмуасига мансуб Шодимулк оға мақбараси, Ширинбека оға мақбараси ва бошқалар қурилади;
- Шаҳарда Бибихоним жоме масжиди, Амир Темурнинг қароргоҳи Кўксарой ва Бўстонсаройлар қад кўтарди;
- Умуман олганда Самарқанд ш. Амир Темур даврида ўзининг қадимий ўрни Афросиёбдан бирмунча жануброқда бутунлай янгитдан қурилди;
- Шаҳар тевараги мустаҳкам қалъа девори билан ўралиб, Оҳанин, Шайхзода, Чорсу, Коризгоҳ, Сўзангарон ва Феруза каби номлар билан аталувчи 6 та дарвоза ўрнатилди. Мовароуннахрнинг деҳқончилик воҳаларида, хусусан Зарафшон водийсида ўнлаб суғориш тармоқлари чиқарилиб, деҳқончилик майдонлари кенгайтирилди. Янги қишлоқлар барпо этилди;
- Ибн Арабшоҳнинг ёзишича, Амир Темур Самарқанд атрофида қад кўтарган бир қанча янги қишлоқларни Шарқнинг машҳур шаҳарлари Димишқ (Дамашқ), Миср, Бағдод, Султония ва Шероз номлари билан атади;
- Амир Темурнинг фикрича, Самарқанд катталиги, гўзаллиги ҳамда теварак-атрофининг обод этилганлиги жиҳатидан дунёдаги энг йирик шаҳарлардан ҳам устунроқ турмоғи лозим эди.

Амир Темур етук донишманд ва илм-фан ҳомийси

- Амир Темур турк, араб ва эронликлар тарихини чуқур билган. У тиббиёт, риёзиёт, фалакӣёт, тарих, адабиёт, тилшунослик илми намояндалари, шунингдек, илоҳиёт ва дин соҳасидаги машҳур уламолар билан музокаралар ўтказган;
- Амир Темур саройида уламолардан мавлоно Абдужаббор Хоразмий, мавлоно Шамсуддин Мунши, мавлоно Абдулло Лисон, мавлоно Баҳруддин Аҳмад, мавлоно Нуъмонуддин Хоразмий, Хўжа Афзал, мавлоно Алоуддин Коший, Жалол Ҳокий ва бошқалар хизмат қиларди;
- Амир Темур давлат пойтахтига мусулмон оламининг энг машҳур ва билимдон олиму-уламоларини тўплашга интилган. Уларни ҳар томонлама ижтимоий жиҳатдан ҳимоя қилган, давлатни бошқаришда олимларнинг маслаҳатларига таянган ва улардан фойдаланган;
- Амир Темур ўз даврида энг бой бўлган кутубхона ташкил қилдирган. Бу кутубхонага қадимги юнон-рим олимлари, араб дунёси, Урта Осиё Уйғониш даври буюк олим ва мутафаккирларининг асарлари тўпланган ва янги илмий кашфиётларни амалга оширишга қулай шароитлар яратилган;
- Улуғбек академияси ҳам Амир Темур томонидан илм-фан соҳасига қўйилган пойдеворнинг маҳсулидир;
- Буюк ипак йўли, ҳунармандчилик, ички ва ташқи савдонинг ривожланиши маданиятлараро, жумладан, илм-фан ўртасидаги алоқаларни ҳам ривожлантиришга, бу соҳада кенг интеграция жараёнларининг юзага келишига туртки берган;
- Амир Темурнинг 27 давлатни бирлаштирган салтанатида мустаҳкам давлат бошқарув тизимининг яратилиши, адолат, тинчлик, барқарорлик ва тараққиёт учун катта имкониятларнинг мавжудлиги илм-фан равнақиға ҳам муҳим таъсир кўрсатган.

Амир Темурнинг тарихдаги хизматлари

- Амир Темур юртимизда илдиз отган мўғуллар зулмига узил-кесил барҳам берди;
- майда давлатларга бўлиниб кетган, тарқоқлик, ички урушлар ва адолатсизликлар ҳукм сурган Мовароуннаҳрни ягона давлатга бирлаштириб, унинг бошқарув асосларини шакллантирди ва мустаҳкамлади;
- Давлат бошқарув асосларини такомиллаштириб янги босқичга кўтарди;
- қонун устувор бўлган жамият асосларини барпо этди;
- салтанатнинг иқтисодий, ижтимоий-сиёсий ва маънавий асосларини мустаҳкамлади;
- нисбатан қисқа вақт ичида Мовароуннаҳрни дунёнинг энг ривожланган давлатларидан бирига айлантди;
- Осиё, Африка, Европа минтақаларидаги халқларнинг тинчлиги, фаровонлиги учун катта хизматлар қилди ва халқаро майдонда адолатни таъминлаш учун курашди;
- турли дин, миллат, элат вакиллари ўртасида ўзаро алоқаларнинг ўрнатилиши оқибатида биринчи марта ягона макон ва интеграция ғоялари шакллана бошлади;

- Салтанатда ислом динининг илмий асосларига, бағрикенглик тамойилларига таянилиб давлат бошқаруви амалга оширилган;
- Амир Темур ҳукмронлиги даврида давлат, жамият ва шахс манфаатлари уйғунлаштирилди;
- Бу даврда салтанат ҳаётида сиёсий, иқтисодий ва маънавий барқарорлик ўрнатилган;
- Давлат бошқарувининг муҳим соҳаларидаги фаолият адолат, тинчлик, ҳамкорлик ва тараққиёт йўлида ташкиллаштирилган ҳамда чиқарилган қонунлар шу мақсадларга йўналтирилиб, ўз вақтида ижросини топган;
- Амир Темур биринчи мартаба ғарб ва шарқ халқлари ўртасида ҳамкорлик кўпригини ўрнатган. Бугун унинг бу фаолияти «қўл чўзиш сиёсати» деб баҳоланмоқда;
- Салтанатнинг барча ҳудудларида кенг бунёкорлик ишлари олиб борилган;
- Амир Темур давлатида илм-фан, маънавият, меъморчилик ва санъат беқиёс даражада ривож топди ва фанда бу ҳақли равишда иккинчи Уйғониш даври деб талқин этилди.

Мовароуннаҳр ва Хуросонни бошқарган темурийлар

Шохруҳ ибн Темур
(1409-1447)

Улуғбек ибн Шохруҳ
(1447-1449)

Абу Саид ибн Султон
Муҳаммад
(1458-1469)

Темурийлар сулоласи Мовароуннаҳрда (пойтахти Самарқанд)

Халил Султон	1405-1409
Улуғбек	1409-1449
Абдуллатиф	1449-1450
Абдуллоҳ Мирзо	1450-1451
Абу Саид ибн Султон Муҳаммад	1451-1469
Султон Аҳмад ибн Абу Саид	1469-1494
Султон Махмуд ибн Саид	1494-1498
Султон Али ибн Султон Махмуд	1498-1500

Темурийлар сулоласи Хуросонда (пойтахти Ҳирот)

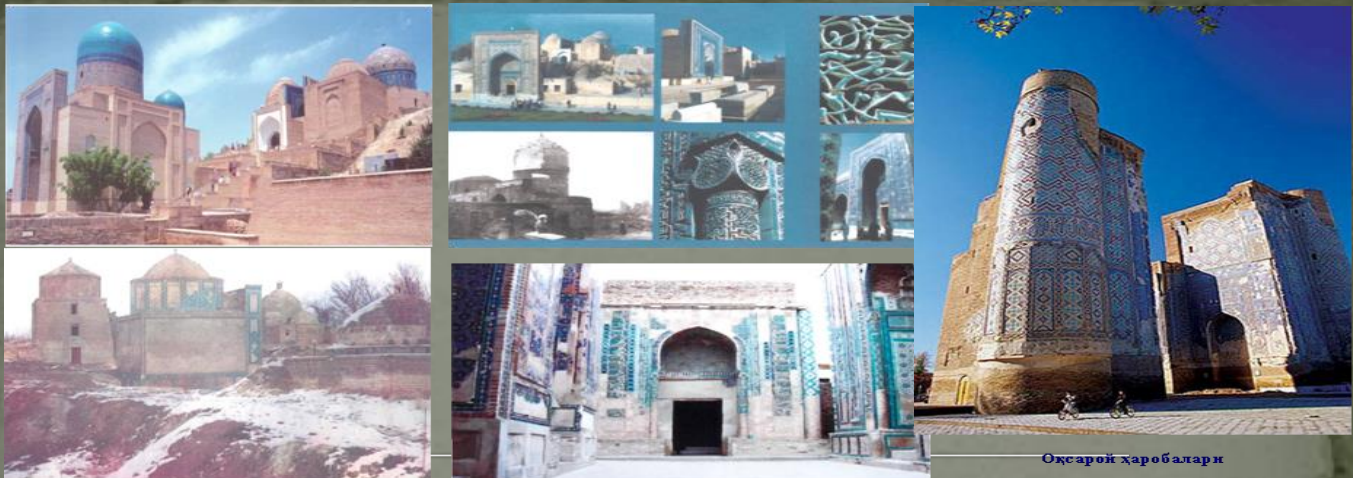
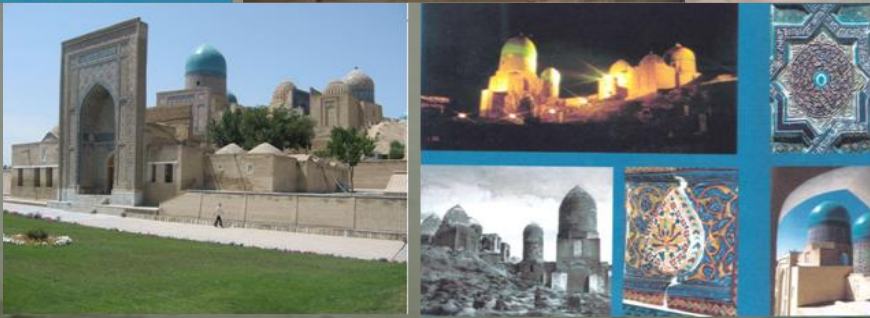
Шохрух	1396-1447
Улуғбек	1447-1449
Абулқосим Бобур	1449-1457
Абу Саид ибн Султон Муҳаммад	1458-1469
Султон Махмуд ибн Абулқосим Бобур	1457-1459
Султон Хусайн ибн Мирзо Мансур бинини Мирзо Байқаро	1470-1506
Бадруззамон ибн Султон Хусайн	1506-1507

Амир Темур ва Темурийлар даврида бунёд этилган меъморий обидалар ва боғлар

Самарқандда:
 Ғури Амир
 мақбараси
 Шохи Зинда
 ансамбли мажмуи
 Кук сарой
 Бўстонсарой
 Бибиҳоним масжиди
 ва мадрасаси
 Улуғбек мадрасаси
 Улуғбек расадхонаси
 Бони Дилқувло
 Бони Бехишт
 Бони Жаҳонаро
 Бони Нав
 Бони Давлатобод
 Бони Шамол
 Бони Загон
 Бони Майдон в.б.

**Ҳирот ва унинг
атрофида:**
 Бойсунгур
 Нигористони
 Гаҳаршодбегим
 мадрасаси
 Иқлосия мадрасаси
 Халосия хонақоси
 Шифон шифохонаси
 Хусайн Бойқаро
 даврида қурилган 300
 дан зиёд ноёб
 иншоотлар: масжид-у
 мадрасалар,
 мақбара-ю
 шифохоналар, работ-
 у карвонсаройлар,
 сув ҳавзалари,
 кўприклар в.б.

Тошкент атрофида
 қурилган Зангиота
 мақбара мажмуи
 Туркистонда Аҳмад
 Яссавий мақбара
 мажмуи
 Шаҳрисабздаги
 Оқсарой мажмуи
 Бухоро, Ғиждувонда
 барпо этилган
 масжид, мадрасалар
 Тошкент яқинида
 Шохрухия шаҳри
 қурилгани

Оқсарой ҳаробалари

Мирзо Улуғбекнинг асл исми Муҳаммад Тарағай бўлиб, у 1394 йил 22 март Эрон Озарбайжонининг Султония шаҳрида (Амир Темурнинг «беш йиллик юриш»ида (1392 – 1396) Ироқдаги Мордин қалъасини қамал қилиш чоғида) туғилган. 15 ёшли Улуғбек давлат бошқаруви ишларида ёш бўлгани сабабли амир Шоҳмалик унга ҳомий (оталиқ) этиб белгиланган. Лекин Шоҳмаликнинг рақиби – Ўтрордаги Шайх Нуриддин ва Муҳаммад Жаҳонгирнинг Ҳисордаги волийлари 1410 йил баҳорида Улуғбек ва Шоҳмаликка қарши чиққанлар. Шу йилнинг ёзида Шоҳрух иштирокида бўлган жангда Шоҳмалик ва Улуғбек ғалаба қилганлар. 1411 йил сентябрда Шоҳрух Самарқандга келиб, Шоҳмаликни ўзи билан Ҳиротга олиб кетган ва кейинчалик Хоразмга ҳоким қилиб юборган (1413). Шу вақтдан бошлаб, яъни 1411 йилдан Улуғбек Мовароуннаҳрни мустақил идора этишга киришган.

Улуғбек академияси олимлари ижодидан намуналар

Мирзо Улуғбек қаламига мансуб асарлар:

•“Зиқи Кўрагоний”. Бу асарда 1018 та юлдузнинг ўрни, ҳолати, аниқланган. Жаҳондаги 683 та географик жойларнинг Самарқанд кенгашига nisбатан координатлари белгиланган.
•“Тўрт улус тарихи”

Қозизода Рушай асарлари:

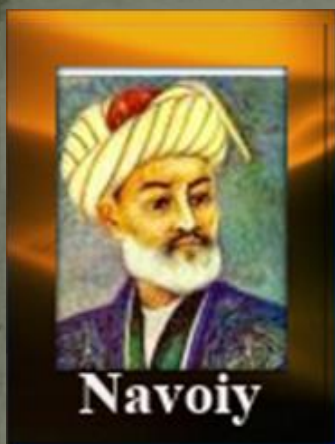
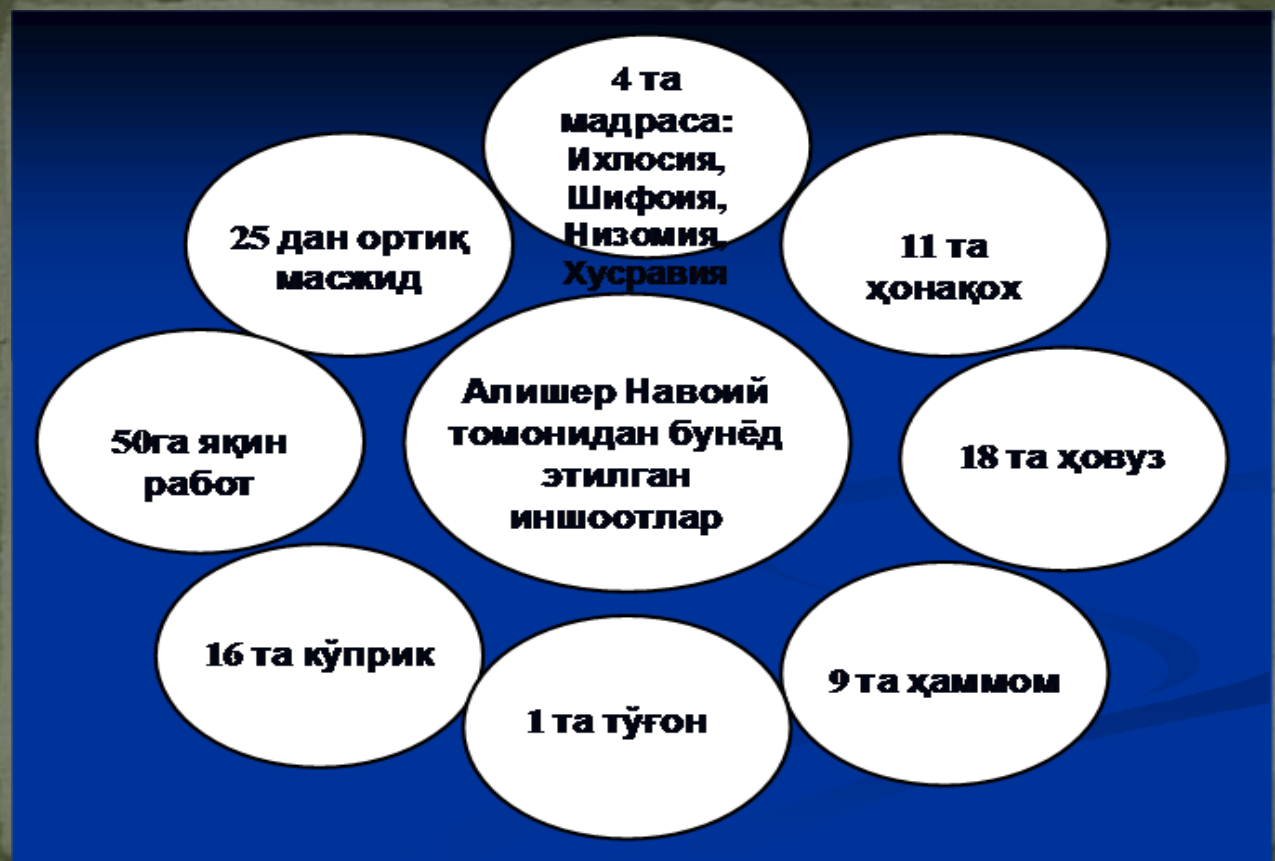
•“Рисола фил ҳисоб” (Ҳисобга доир рисола)
•“Шарҳи Мулаххас фил-ҳайъат” (Астрономия асосларига шарҳ)
•“Рисолатул-хайб” (Синус ҳақида рисола)
•Тафтизониянинг “Муфтаҳул-улум” (Илимлар қалъиси) асарига шарҳ

Ғиёсиддин Жамшид асарлари:

•“Султам ус-само” (Осмон нарвони)
•“Рисолат ул-хайб” (Ватарлар ва синус ҳақида рисола)

Али Қўшчи асарлари

•“Рисола дар илми ҳисоб”
•“Рисолаи қусур”
•“Рисола дар ҳандаса”
•“Рисола дар фалакшиносӣ”
•“Рисола дар илми ҳайъат”
•“Рисолаи мангитқ”

Алишер Навоийнинг ижод гулшани

Жами 51 минг мисрадан иборат 5 та гўзал дostonни ўзида жам этган машҳур “Хамса” асари:

- “Ҳайратул Аброр”;
- “Фарход ва Ширин”;
- “Лайли ва Махнун”;
- “Саббайи Сайёр”;
- “Садди Искандарий”.

•45 минг мисрадан иборат “Ҳазоинул-маоний” (Маънолар хазинаси) асари;

- “Муҳокаматул лугатайн” (Икки тил муҳокамаси);
- “Маҷолис ул-Нафоис” (нафис маҷлислар);
- “Маҳбуб ул-қулуб” (Кўнгиллар маҳбуби);
- “Меъзон ул-авзон” (Вазнлар ўлчови) в.б.

12 минг мисрани жам этган, Фоний таҳаллусида битилган форсий тилдаги нафис бадийий асалар:

- Муфрадот;
- Ситтаи зарурия;
- Фусули арбая.

Самарқанд. Амир Темур ҳайкали

Шаҳрисабз. Амир Темур ҳайкали

Темурийлар тарихи давлат музейи

1995 йилда Амир Темур халқаро хайрия жамғармаси ташкил этилди. Юқорида таъкидланганидек, Президент Фармони билан 1996 йил Амир Темур йили деб эълон қилинди. Шу йили Соҳибқирон 660 йиллигига бағишланган юбилей мамлакатимизда ва ЮНЕСКО қарори билан жаҳон миқёсида нишонланди. ЮНЕСКОнинг Париждаги бош қароргоҳида Амир Темурга бағишланган маданият ҳафталиги (1996 йил 20 – 26 апрель), «Темурийлар даврида фан, маданият ва маорифнинг гуллаб – яшнаши» мавзуида илмий конференция ва кўргазма бўлиб ўтди. Амир Темурнинг шахси бутун маърифий инсониятнинг бойлиги эканлиги тан олинди.

Амир Темур юбилеи муносабати билан ўнлаб тарихий обидалар таъмирланиб, қайта тикланди, янги иншоотлар қурилди, боғлар яратилди. 1996 йил 18 октябрда Самарқанд ва Шаҳрисабз шаҳарлари марказида кўркем Амир Темур майдони барпо этилди ва улуғвор ҳайкал ўрнатилди. 28 августда ҳар икки шаҳарга «Амир Темур» ордени топширилди. 1996 йил 18 октябрь – Тошкентда Темурийлар тарихи давлат музейи тантанали равишда очилди.

Туркистоннинг хонликларига бўлиниб кетиши, униг сабаблари ва оқибатлари.

- 1. Шайбонийлар сулоласининг Мовароуннаҳрда ҳукмронлигининг ўрнатилиши ва униг бошқарув тизими.**
- 2. Бухоро хонлигининг ташкил топиши. Бухорода Аштархонийлар сулоласи даврида ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаёт.**
- 3. Хива хонлигининг ташкил топиши. Ижтимоий-иқтисодий ва маданий аҳвол.**
- 4. XVIII асрда Фарғона водийсидаги сиёсий вазият. Қўқон хонлигининг ташкил топиши. Қўқон хонлигида маданий ҳаёт.**

XV асрнинг охири ва XVI аср бошларида Ўрта Осиёдаги ижтимоий-сиёсий вазият

- XV асрнинг 90-йилларида Мовароуннаҳрдаги темурийлар салтанати ички низолар оқибатида амалда мустақил бошқариладиган вилоятларга айланиб қолган эди;
- Бу даврда Самарқандда Султон Аҳмад, Бухорода Султон Маҳмуд, Фарғонада Умар Шайх ҳукмдорлик қила бошладилар;
- Шу орада Хуросонда ҳокимиятга Ҳусайн Бойқаронинг (1469-1506) келиши тугайли Темурийлар давлати яна иккига бўлиниб кетди;
- 1495 йилда Умаршайх (Фарғона) ва Султон Аҳмад (Самарқанд) деярли бир вақтда вафот этдилар. Бу мамлакатда бошбодоқлик, кўп ҳокимиятчиликни вужудга келтирди;
- XV асрнинг 80-йилларига келиб Абулхайрхоннинг набираси, Будоқ Султоннинг ўғли Муҳаммад Шоҳбахт Шайбонийхон бобосининг Дашти Қипчоқда тузган давлатини қайта тиклаб, Шайбонийлар сулоласига асос солди;
- Бу вазиятдан темурийларнинг шимолдаги қўшниси, Дашти Қипчоқда ўз ҳокимиятини мустақамлаб олган Муҳаммад Шайбонийхон (1451-1510) фойдаланиб қолиш учун 1497 йилда Мовароуннаҳрни эгаллаш учун бостириб кирди;
- Бунга 1496 йилда Самарқанд тахтига ўтирган Бойсунқур Мирзо ибн Султон Маҳмуд (1479-1499)нинг бошқа темурий шаҳзодалардан Самарқандни мудофаа қилишда иттифоқчиликка чақириб қилган таклифи ҳам сабаб бўлган эди;
- XV асрнинг охири ва XVI аср бошларида Мовароуннаҳр ва Хуросонда Темурийлар давлати ички низолар оқибатида ичдан зил кетаётган даврда шимолда Шайбонийлар давлати ташкил топиши Темурийларнинг Мовароуннаҳр тарихи сахнидан кетишига замин яратган.

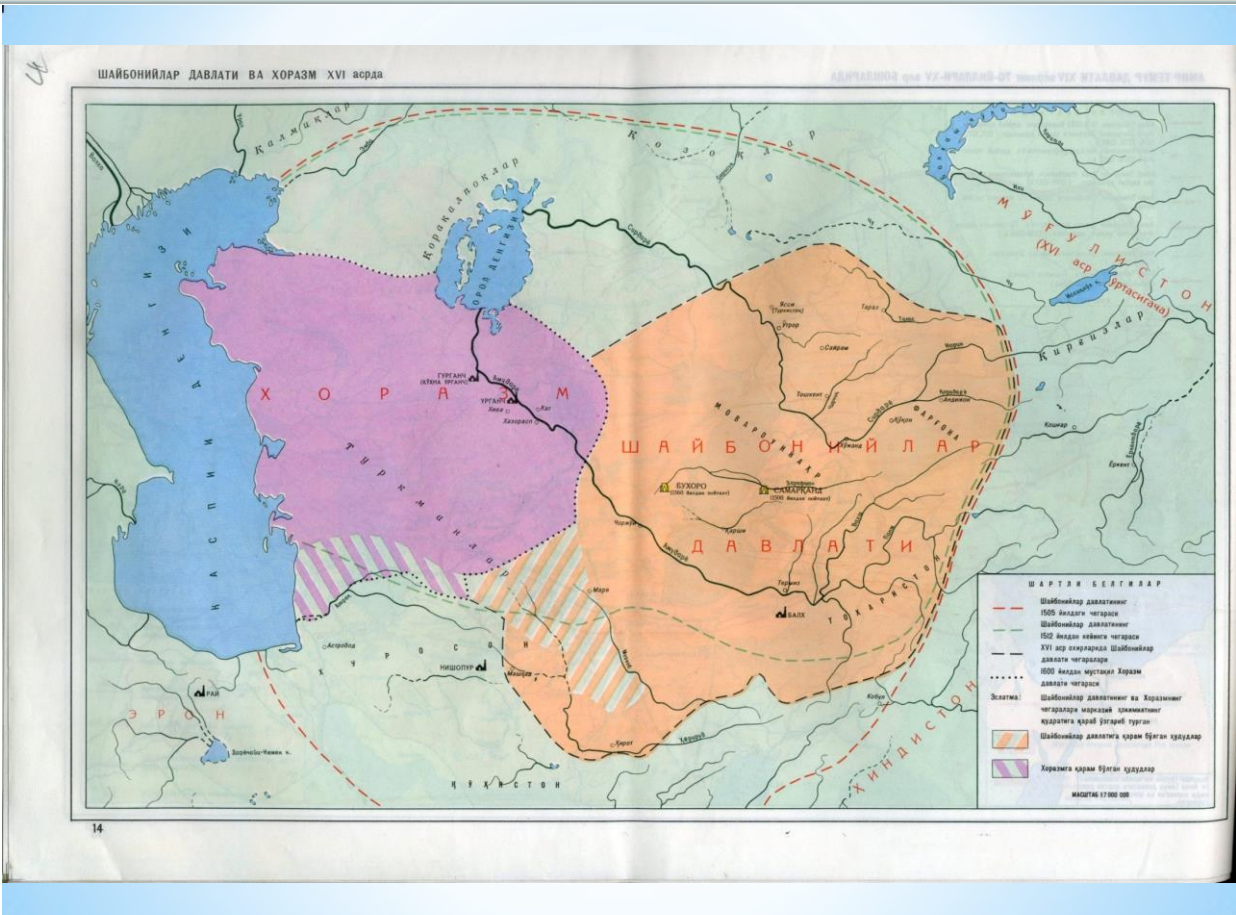
Шайбонийлар давлати

- Муҳаммад Шайбонийхон буюк давлат тузиш фаолиятини дастлаб лашкар тўплаш ва ёлланма қўшин лашкарбошиси сифатида темурийларга хизмат қилишдан бошлаган;
- 1499 йилда Муҳаммад Шайбоний Самарқанд тахтини эгаллаб, Темурийлар салтанатига чек қўйди;
- 1500-1508 йилларда Шайбонийхон тинимсиз урушлар олиб бориб, Фарғонани, Хоразмни, Хуросонни ишғол қилди. 1508 йилда Жом остоналарида Темурийларнинг охириги қўшини тор-мор қилинган, уларнинг Мовароуннаҳрдаги илдизи батамом тугатилди. Каспийдан Хитойгача, Сирдарё этагидан Марказий Афғонистонгача бўлган улкан мамлакат Шайбонийлар мулкига айланиб қолди.
- 1510 йилда Марв яқинида Эрон шоҳи Исмоил билан тўқнашувда Шайбонийхон енгилди ва ҳалок бўлди;
- 1515 йилда уларнинг Шайбонийларнинг Мовароуннаҳрда тўла ҳукмронлиги ўрнатилди;
- Шайбонийлар сулоласи Мовароуннаҳрда юз йил ҳукмронлик қилди. Лекин кучманчи ўзбеклар Мовароуннаҳрнинг ўтроқ, ижтимоий-иқтисодий ва маданий тараққиётда анча илгарилаб кетган ҳаётига катта таъсир кўрсата олмади;
- Муҳаммад Шайбонийдан кейин тахтга унинг амакиси Кўчкинхон (1510—1530), унинг ўғли Аҳмад Саид (1530-1533), сўнг жияни Убайдуллахон (1533—1539) ўтириб, меросхўр сифатида Мовароуннаҳрни бошқардилар;
- Шайбонийларнинг Мовароуннаҳрдаги юз йиллик ҳукмронлиги даврида ўтган 8 та хондан учтаси - Муҳаммад Шайбоний, Убайдуллахон ва Абдуллахон (1557-1598) ларгина шижоатли ҳарбий ҳукмдорлар эдилар;
- Шайбонийлар сулоласи 1599 йилда барҳам топди.

Шайбонийлар давлатида ички сиёсат

- Мамлакат ерларни сулола вакилларига улус қилиб бериб бошқарилган
- Маҳаллий ҳукмдор ва ер эгаларининг мулклари босиб олиш орқали қайта тақсимланган
- Хўжалик ҳаётини меъёрига келтиришга шароит яратилган

Пул целлоҳотлари

**Шайбонийлар сулоласи
(1500-1601)**

□ **Муҳаммад Шайбонийхон (1500-1510)**

□ **Кўкунчихон (1510-1530)**

□ **Абу Саидхон (1531-1533)**

□ **Убайдуллахон (1533-1539)**

□ **Абдуллахон I (1539-1540)**

□ **Абдулазизхон (Бухорода) (1540-1550)**

□ **Абдулатифхон (Самарқандда) (1540-**

□ Наврўз Аҳмадхон (Бароқхон) (1551-

□ Пирмуҳаммадхон I (1557-1561)

□ **Искандархон (1561-1583)**

□ **Абдуллахон II (1583-1598)**

□ **Абдулмўминхон (1598-1599 - 6 ой)**

□ **Пирмуҳаммадхон II (1599-1601)**

Аштархонийлар (Жонийлар) давлати

- XVI аср охири XVII асрнинг бошларида Мовароуннаҳр ҳудудида Шайбонийлар ўрнига янги ўзбек сулоласи - Аштархонийлар ҳокимият тепасига келади;
- XV асрнинг 30-йилларида Волга бўйидаги ерларда Аштархан хонлиги юзага келди. "Аштархан" Аштархоннинг руслашганидир. «Аштархон» эса асли «Ҳожи Тархон» сўзидан келиб чиққан;
- 1556 йилда Аштархон Россия томонидан босиб олинганидан сўнг, Аштархон Ермуҳаммадхон фарзандлари билан Шайбонийлар (Мовароуннаҳр) ҳузурига келган;
- 1599 йилда аштархоний Боқимуҳаммад тахтга ўтирди. Шу даврда Аштархонийлар олдида турган энг муҳим вазифалардан бири - марказий ҳокимиятни мустаҳкамлаш, мамлакат сиёсий яхлитлигини таъминлаш эди. Марв, Хоразм, Балх ерларида сиёсий парокандалик кучайган эди;
- У ўз ҳукмронлик йиллари Хоразм, Балх, Шибиргон, Маймана, Бағлон, Бадахшон, Ҳисор ерларига юришлар уюштиради;
- Валимуҳаммаднинг нўноқ сиёсати туфайли, Хуросонда Эрон сафавийларининг мавқеи ошиб боради. Бу эса йирик ўзбек амирларининг норозлигига сабаб бўлади. Ўзаро ички кураш, тарафкашлик Валимуҳаммадга қарши фитна уютиришга олиб келган ва бунинг натижасида Самарқанд ҳокими Имомқулихон (1611-1642) тахтни эгаллаган эди;
- Имомқулихон Аштархонийлар орасида энг нуфузли ҳукмдорлардан бири бўлган;
- Имомқулихон Мовароуннаҳр чегараларига хавф солиб турган кўчманчи қалмиқ ва қozoқ хонларига қарши тинимсиз кураш олиб борди. 1613 йили Имомқулихон қozoқларни тор-мор қилди ва Тошкентни эгаллади;
- Аштархонийлар сулоласи 1599-1753 йилларда ҳукм сурган.

Аштархонийлар сулоласи

Аштархонийлар даврида давлат бошқаруви

Хонликлар аҳолиси миллий таркиби

Хива хонлиги

Ўзбек, туркман, қорақалпоқ, қozoқ,
эроний, араб ва бошқалар.

Бухоро амирлиги

Ўзбек, тожик, туркман, қорақалпоқ,
қozoқ, эроний, араб, бухоро
яхудийлари, форслар, ҳиндлар,
лўлилар ва бошқалар

Қўқон хонлиги

Ўзбек, тожик, қирғиз,
қорақалпоқ, қozoқ, араб, бухоро
яхудийлари, уйғурлар, татарлар
ва бошқалар

Ижтимоий-иқтисодий ҳаёт

- ◆ Иқтисодий инқироз:
экин майдонларининг
қисқариши; суғориш
иншоотларининг
бузилиши; аҳолининг
қашшоқлашиши
- ◆ Солиқлар – хон
хазинасининг асосий
даромад
манбаи(уларнинг сони
90 га етган)

Давлатдаги сиёсий
беқарорликни нг иқтисодий
ҳаётга таъсири

Қишлоқ хўжалиги,
деҳқончиликнинг ривож
мамлакатни тулиқ
парокандаликдан асраб турар
эди

Ўзбек хонликларининг маъмурий бўлиниши

Аҳоли сони:

Хива хонлиги –
1 млн. киши атрофида

Бухоро амирлиг –
2 млн. киши атрофида

Қўқон хонлиги –
3 млн. киши

вилоят, бекликлар

туманлар

Амлок ерлар

шаҳар, қишлоқ, овуллар
(оқсоқолликлар)

Мангитлар сулоласи (1753-1920)

□ Муҳаммад Раҳим (1756-1758)

□ Дониёлбий (оталиқ) (1758-1785)

□ Шоҳмурод (1785-1800)

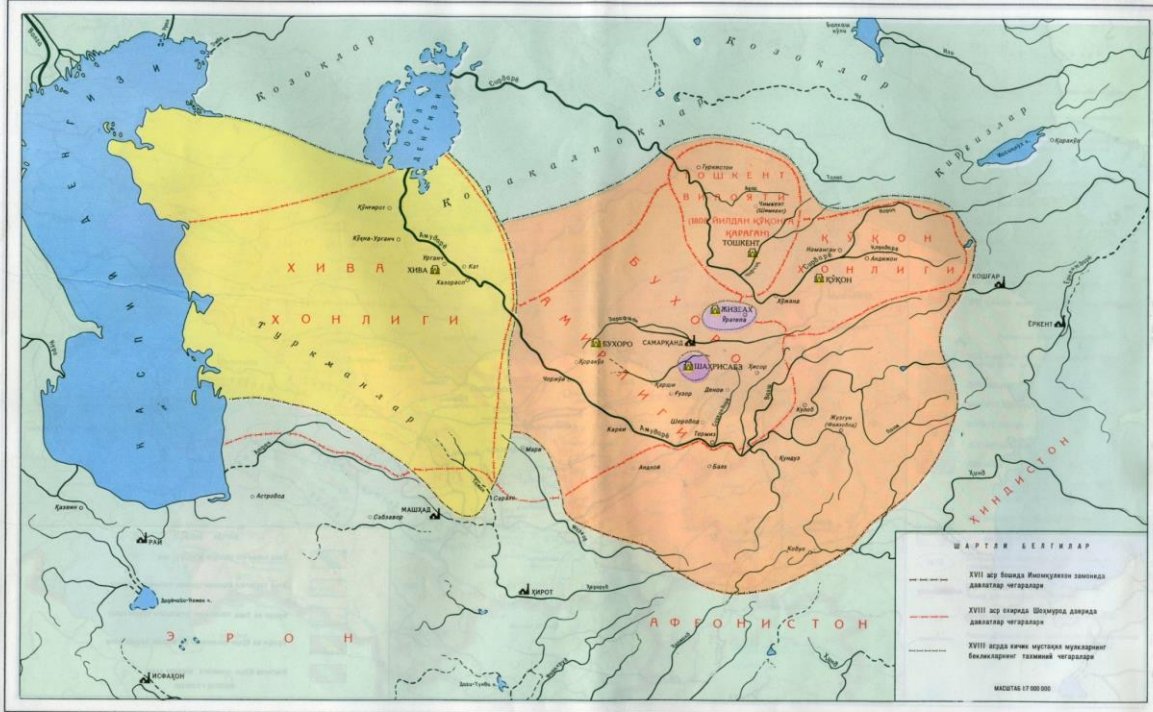
□ Ҳайдар (1800-1825)

□ Насрулло (1826-1860)

□ Музаффар (1860-1885)

□ Абдулаҳад (1885-1910)

□ Олимхон (1910-1920)

ХИВА ХОНЛИГИ

- 1511 йилда Хива хонлиги ташкил топган. Асосчиси Элбарсхон;
- Элбарсхон XVI асрнинг 20-30 йилларида Хоразм ерларини Туркменистоннинг жануби, Эроннинг шимолий Сарахс тумани, Орол бўйлари ва Мангишлоққача кенгайтirdи;
- Бухоро ҳукмдорларидан Хивани бўйсундириш учун 1536 йилда Убайдуллахон, 1575 йилда Абдуллахон ҳаракат қилди, лекин бўйсундира олмадилар. Абдуллахон вафотидан (1598) сўнг, Хива хонлиги узил-кесил мустақил бўлди;
- XVII-XVIII асрларда Хива хонлигида тарқоқлик ҳукм сурди;
- 1763 йилга келиб Хива хонлигида янги сулола - кўнғирот қабиласи вакиллариининг ҳукмронлиги бошланди;
- 1804 йилда Хивада кўнғиротлар сулоласи амалда эмас, расмий равишда ҳукмрон бўлиб олди. Элтузархон (1804—1806) ва унинг укаси Муҳаммад Раҳимхон I (1806-1825) ҳукмронлиги даврида Хива хонлигининг нуфузи ошди, унинг бирлашиш жараёни тугалланди. 1811 йилда Орол бўйлари, кўп ўтмай қорақалпоқлар, 1822 йилда Марв ва унинг атрофидаги туркманлар бўйсундирилди;
- Муҳаммад Раҳимхон I давлатни бошқариш учун девон (вазирлик) ташкил қилди, солиқ тизимини ислоҳ қилиб, божхона ва зарбхона ташкил этди, олтин ва кумуш тангалар чиқарди;
- Хива тахтида энг кўп ўтирган ҳукмдорлардан бири Муҳаммад Раҳимхон II (1864—1910) бўлиб, унинг даврида Хива хонлиги Россия империясига қарам бўлиб қолди;

**Қўнғиротлар сулоласи
(1770-1920)**

- **Муҳаммад Амин Иноқ (1770-1790)**
- **Авазхон (1790-1804)**
- **Элгузархон (1804-1806)**
- **Муҳаммад Раҳимхон I (1806-1825)**
- **Оллоқулихон (1825-1842)**
- **Раҳимқулихон (1842-1845)**
- **Муҳаммад Аминхон (1846-1855)**
- **Абдуллахон (1855-1856)**
- **Сайид Муҳаммадхон (1856-1864)**
- **Муҳаммад Раҳимхон II (1864-1910)**
- **Асфандиёрхон (1910-1918)**
- **Сайид Абдуллахон (1918-1920)**

Хива хонлигининг идора қилиш услуби

КЎҚОН ХОНЛИГИ

- 1710 йилда минглар уруғидан бўлган Шохруҳбий Қўқон хонлигига асос солди. Хонлик ҳудудига Сирдарё ҳавзаси, Еттисувнинг бир қисми қўшиб олинди;
- Абдураҳимбий (1721-1733) 1732 йилда давлат пойтахтини Тепакўрғон қалъасидан ҳозирги Қўқон шаҳри ўрнига кўчирди. Абдураҳимбий даврида хонлик ерлари кенгайиб, Фарғонада кучли давлат вужудга келди;
- XVIII асрнинг иккинчи ярмида Эрдонабий (1751-1762) ва Норбўтабий (1763-1798) ҳукмронлиги даврида Фарғонани бирлаштириш якунланди;
- Олимхон (1798—1809) даврида хонлик ерлари кенгайиб, унинг сиёсий ва иқтисодий мавқеи ўсди. Хонликда ҳарбий ислоҳот ўтказилди. Оҳангарон, Тошкент, Чимкент ва Туркистон вилоятлари хонликка қўшиб олинди;
- 1805 йилдан Фарғона давлати расман Қўқон хонлиги деб эълон қилинди ва Олимбек ўзига хон унвонини олди;
- Умархон ҳукмронлиги даврида бўйсунмай қўйган Туркистон, Чимкент, Сайрам ва Авлиёта эгалланди;
- Жиззах, Уратепа ва бошқа жойлар учун Қўқон хонлари Бухоро амирлиги билан бегўхтов урушлар олиб борди;
- Муҳаммад Алихон (1822-1842) Шарқий Туркистон билан иқтисодий ва сиёсий алоқаларни кучайтиришга ҳаракат қилди. Хонлик чегараларини кенгайтириб, Қоратегин, Кўлоб, Ҳисор, Бадахшон, Дарвоз ва Магчо вилоятларини босиб олди. Чегараларни мустаҳкамлаш мақсадида Пишпак, Тўқмоқ, Қушқа, Авлиёта ва бошқа ҳарбий истеҳкомлар қурилди;
- Муҳаммад Алихон бошқарувининг сўнгги йилларида Қўқонда хон ҳокимиятига қарши Насруллохон 1839 ва 1841-1842 йилларда Қўқон хонлигига бостириб кириб, Тошкент, Хўжанд, Уратепа ва бошқа жойларни эгаллаб олди;
- Худоёрхон ҳукмронлиги даврида тинимсиз ички низолар, Бухоро амирлиги билан олиб борилган урушлар, халқ галаёнлари Қўқон хонлигини инқирозга олиб келди;
- 1876 йилда Қўқон хонлиги тугатилди ва у Туркистон генерал губернаторлигига қўшиб олинди.

→ Шохруҳбий (1710-1721)

→ Абдураҳимбий (1721-1733)

→ Абдулкаримбий (1733-1750)

→ Абдураҳмон (1750- 9 ой)

→ Ердона (1751-1752)

→ Бобобек (1752-1753)

→ Ердона (иккинчи марта 1753-1762)

→ Сулаймон (1762-1763)

→ Норбўтабий (1763-1798)

→ Олимхон (1798-1810)

→ Умархон (1810-1822)

→ Муҳаммад Алихон (1822-1841)

→ Шералихон (1842-1844)

→ Муродхон (1844)

→ Худоёрхон (1845-1858)

→ Маллаҳон (1858-1862)

→ Худоёрхон (икки марта) (1862-1863)

→ Султон Сайидхон (1863-1865)

→ Худоёрхон (уч марта) (1865-1875)

Қўқонда минглар сулоласи (1710-1875)

Солиқ турлари		
Бухоро хонлиги	Хива хонлиги	Қўқон хонлиги
Асосий солиқ турлари		
<p>Хирож (ердан олинган ҳосилнинг бешдан бир қисми) Закот (чорвадор ва савдогарлар учун молнинг қирқдан бир миқдориди) Тамға (ҳунармандлар ва дўконлар махсус солиқ тўлаган) Тахти жой - тагжой (ўз маҳсулотларини ижарага олинган дўконда сотувчилар учун) Жузья (бошқа динга мансуб савдогарлар ўз маҳсулотининг бешдан бир қисмини тўлаган) Ихрожат (сарой харажатларини таъминлаш учун йиғиладиган солиқ) Қўналға (элчилар, амалдорлар, чопарларни текинга меҳмон қилиш)</p>		
<p>Тарихий манбаларда қайд этилишича, хонликларда 60 дан 90 гача турдаги солиқлар ундирилган. Жумладан, Шайбонийлар давлатида солиқ, ўлпон ва мажбуриятлар тизими анча мураккаб бўлиб, расман 90 га яқин солиқ ва ўлпонлар ундирилган. Хива хонлиқда эса солиқ, мажбурият ва ўлпонларнинг 25 га яқин тури бўлган</p>		
Турли мажбуриятлар		
<p>Бухоро хонлигида энг оғир мажбурият бу ясоқ бўлиб, унга кўра аҳоли каналлар, хандаклар қазииш, йўллар қуриш, ўтин, самон, шох-шабба йиғишга сафарбар қилинган ва текин ишлаб берган. Шу билан бир қаторда бегор (турли қурилишларда текинга ишлаб бериш) мажбурияти ҳам бўлган. Ундан безор бўлган меҳнаткаш халқ тез - тез ғалаён қилиб турган</p>	<p>Хива хонлигида: 1. Бегар – расман 12 кунлик давлат мажбурияти; 2. Қазу – бутун қишлоқ аҳолисини катта ва кичик каналларни тозалашга сафарбар этиш мажбурияти; 3. Ички ва обхўра қазу – ҳар йили каналларнинг сув тақсимлагичини тозалаш мажбурияти; 4. Ҳачи – ҳимоя дамбалари қуриш ва мустаҳкамлашда қатнашиш мажбурияти; 5. Отланув – хон овида қатнашиш учун лашкарликка келиш</p>	<p>Қўқон хонлигида эса ҳашар, ҳарбий хизмат мажбуриятлари бор эди</p>

Ўрта Осиё XVI—XIX асрларда

- XVI—XVIII асрларда жамият ҳаётининг барча соҳалари - иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва қолаверса, маданий ҳаётда ҳам умумий танглик юз берди;
- XVI-XIX асрларда ўзбек хонликлари илғор Европа мамлакатларидан ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, илмий-техник ва маънавий-маданий соҳаларда анча орқада қолиб кетдилар;
- XV асрнинг охири XVI асрлардаги буюк географик кашфиётлар натижасида XVI-XVII асрларга келиб дунё савдо йўллари йўналишининг ўзгариши Урта Осиёда халқаро савдо алоқаларининг аста-секин сўнишига сабаб бўлди;
- XVI-XVII асрларга келиб, Ғарбий Европа мамлакатларида буржуа инқилоблари бўлиб ўтди, янги буржуазия синфи ва янги капиталистик иқтисодий муносабатлар шакллана бошлади;
- Ғарбий Европанинг бир қатор давлатлари (Англия, Голландия, Франция ва бошқалар) мустамлакаларни шафқатсиз талаш ва бойликларни ташиб кетиш ҳисобига дастлабки капитал жамғаришга муваффақ бўлдилар;
- Бу эса биринчи жамғарма ҳисобига иқтисодни ривожлантириш учун пойдевор яратди. Илм-фан ва техника тараққиёти бошланди. Нафақат Урта Осиё давлатлари, балки Осиёнинг бошқа давлатлари ҳам бу жараёнлардан ортда қолди;

Хонликлар ҳудудида ер эгаллиги		
Бухоро хонлиги	Хива хонлиги	Қўқон хонлиги
Д а в л а т е р л а р и		
«Амлоки подшоҳи» ёки «Мулки султони»	Подшоҳлик ёки амлок ерлари	Хон ерлари ёки «Амлоки султони»
Хон (амир) бошчилигидаги мулкдорлар гуруҳи ихтиёридаги ерлар		
Х у с у с и й е р л а р		
«Мулки холис» ёки «Мулк ерлари»	Мулкий ерлар	«Мулки хирож» ва «Мулки ушрият»
Хусусий ер мулклари ҳисобланиб, хон ва унинг яқинлари, ҳарбий – маъмурий амалдорлар, йирик дин пешволарига «иктоъ», «суюрғол», «танхо», «тархон» каби шаклларда берилган ерлар эди		
В а қ ф е р л а р и		
Диний маҳкамаларга, мадраса ва масжидларга, қабристонларга қарашли ерлар		
Қишлоқ жамоалари ва деҳқонлари эгалик қиладиган ерлар		

Ўрта Осиёнинг хонликларга бўлиниб кетиши оқибатлари.

- **Биринчидан**, асрлар давомида бир бутун бўлиб келган мамлакатнинг, ягона иқтисодий ва маданий маконда яшаб келган халқнинг учга бўлиниб кетиши, хонликлар ўртасидаги тўхтовсиз ўзаро урушлар, талон – торожлар, ҳар бир хонлик ичидаги ижтимоий – иқтисодий инқироз, бошбошдоқлик ва ҳокимият учун ўзаро тинимсиз давом этган ички низо ва урушлар бутун мамлакатни ва халқни қашшоқ, ночор ҳолга олиб келди. Натижада хурфикрликка путур етказиб, хурофот ва диний мутаассиблик учун қулай шароит яратди. Бу жараён гуруҳбозликни келтириб чиқаради, қабилаларнинг этник аралашувига, бир халқ бўлиб қовушишига, жипслашишига халақит берди. Давлат даражасида ҳам, вилоятлар даражасида ҳам ягона халқ, ягона ватан тушунчасининг қадри англаб олинмади.
- **Иккинчидан**, Ўрта Осиё давлатларининг асрлар давомида ўзгармай келаётган давлат бошқаруви усули, тизими, тор доирадаги ҳукмдорлар зулми тараққиётга ғов бўлиб келади.

- **Учинчидан**, XV асрнинг охири XVI асрлардаги буюк географик кашфиётлар натижасида XVII – XVIII асрларга келиб дунё савдо йўллари йўналишининг ўзгариши Ўрта Осиёда халқаро савдо алоқаларининг аста – секин сўнишига сабаб бўлди. Бу жараён Шайбонийлар даврида бошланган бўлса, Аштархонийлар ҳукмронлиги даврига келиб, айниқса, Ўрта Осиё давлатлари иқтисодий ҳаётига жиддий салбий таъсир кўрсатди. Шунингдек, ўзбек хонликлари ўртасида ички иқтисодий ва савдо бирлиги шаклланмади. Натижада бу давлатлар ҳудудларида яшаган халқлар ўртасида ягона халқ, ягона миллат, ягона ватан ҳис – туйғуси шаклланмади. Аксинча, бундай олижаноб ҳис – туйғуларнинг ривожланиши ва камол топишига тўсқинлик қилинди. Бу XVII – XX асрларда Ўрта Осиёда иқтисодий ва сиёсий ҳаёт турғунлигининг энг асосий сабабларидан бири эди.

- **Тўртинчидан**, қишлоқ хўжалигида ерга хусусий мулкчилик қилишдан иборат ишлаб чиқариш муносабатлари сақланиб қолинганлигидир. Ер барча бойликларнинг манбаидир. Унга бўлган мулкчилик шакллари ишлаб чиқарувчи кучларни ривожлантирувчи асосий омил бўлиб ҳисобланади. Европа ва дунёдаги бошқа мамлакатларда мавжуд ерга эгалик қилишнинг хусусий мулк шакли қишлоқ хўжалиги тараққиёти ва дастлабки капитал жамғариш жараёнининг қудратли воситаси бўлди. Осиёда, жумладан, Ўрта Осиё хонликларида эса мулк шакллари ва деҳқончилик шакллари асрлар мобайнида ўзгармади, ерга, хусусий мулкчиликка асосланган ишлаб чиқариш муносабатлари ўзгаришсиз қолаверди. Ернинг асосий эгаси илгаригидек олий ҳукмдорлигича қолди. Хонликларда олий ҳукмдор ернинг бирдан бир эгаси бўлиб, ер ишловчиларга, деҳқонларга ижара тарзида хатлаб бириктирилган эди. Деҳқон ер эгаси эмас, ердан олинadиган ҳосилнинг эгаси эди холос. Шу боис, деҳқон ерни асраб – авайлашга, унинг унумдорлигини оширишга интилмади. Ҳукмдор ерни фойдаланиш учун маҳаллий ер эгалари ва масжидларга улашарди.
- **Бешинчидан**, хонликларда саноат ривожига эътибор кучаймади. Олтингугурт, рангли металллар, мрамар, тошқўмир, нефт каби бойликларга сероб конлар бўлсада, уларни қазиб олиш, тоғ – кон ишларини ривожлантириш, кemasозликни йўлга қўйиш масалалари ҳал қилинмади.

- **Олтинчидан**, товар – пул муносабатлари ривожлантирилмади. Даромад истеъмол ва қўшин харажатларини зўрға қоплаб, капиталга айланмади. Пул, олтин, кумуш хон ва амалдорларнинг хазина тўплаш манбаи бўлиб қолган эди.
- **Еттинчидан**, хонликларнинг савдо муносабатларида ҳамон айирбошлаш усули давом этарди. Ўрта Осиё жаҳон бозоридан ажралиб қолгани устига бу ерда ягона ички бозор ҳам ташкил топмади.
- **Саккизинчидан**, бир неча асрлар давомида сақланиб келган ишлаб чиқариш усули XVI – XVIII асрларга келиб сифат жиҳатидан ўзгармади. У эса иқтисодий ҳаётга, у орқали эса бутун ижтимоий муносабатларга салбий таъсир кўрсатиб, Туркистонни анъанавий турғун муносабатлар ҳукмрон бўлган жамиятга айлантирди.

- **Тўққизинчидан**, XIX аср иккинчи ярмида Ватан истиқболи учун қайғурадиган, одамларни бир ғоя ва бир эзгу мақсад йўлида бирлаштира оладиган ҳамда ортидан эргаштира оладиган йўлбошчи – сардор бўлмади. Бухоро амирлигида ҳам, Қўқон ва Хива хонликларида ҳам шундай арбоб тарих сахнасига чиқмади. Босқинчиларга кўксини қалқон қилиб кўхна Турон жанговар шавкати намоиш қила оладиган ва Туркистонни бир умуммиллий макон, уй деб билган юртбоши топилмади.
- Хуллас, Ўрта Осиёдаги юқорида тавсифланган омиллар, бу ердаги иқтисодий ва ҳарбий танг ҳолат ўзига қўшни бўлган мамлакатларни ўз мустамлакасига айлантириш сиёсатини авж олдираётган Россия империясига жуда ҳам қўл келди. Минтақадаги ижтимоий – сиёсий, маданий қолоқлик, парокандалик, ўзаро низо ва урушлар пировард натижада Ўрта Осиёнинг Россия империяси томонидан босиб олиниши ва мустамлакага айлантирилишига олиб келди.

8. МАВЗУ: Россия империясининг Туркистонда юритган мустамлакачилик сиёсати. Империя истибдодига қарши Туркистон халқларининг миллий-озодлик кураши. Жадидчилик

Режа:

1. Туркистон хонликларини босиб олиш йўлидаги дастлабки ҳаракатлар. Туркистон масаласида инглиз-рус рақобатининг кучайиши.
2. Қўқон хонлигининг ғарбий чегараларига бостириб киришнинг бошланиши. Тошкентнинг забт етилиши.
3. Бухоро ва Хива хонликлари билан олиб борилган урушлар, хонликларнинг ярим мустамлакага айлантирилиши.
4. Туркистон генерал-губернаторлигининг ташкил топиши ва мустамлакачилик тизимининг ўрнатилиши. Туркистонда ижтимоий - иқтисодий ва миллий зулмнинг авж олиши.
5. Жадидчилик ҳаракатининг келиб чиқиши ва ривожланиши. Жадидларнинг ислоҳий қарашлари.

Россия подшолари Туркистон ерларини босиб олиш борасидаги ғаразли мақсадларини ҳали ўлкада шайбонийлар ҳукмронлик қилган даврлардан бошланган. Хусусан, Кавказ, Волгабўйи, Сибир ва Ўрта Осиё устидан ҳукмронлик қилиш рус подшоларининг азалий ва асрий орзуси бўлган. Бу орзунини амалга оширишни «Грозный» («Дахшадли») лақаби билан аталган Иван IV (1530 – 1584)нинг ўзи бошлаб беради. У 1552 йили Қозон ва 1556 йилда Аштархон (Астрахан) хонликларини босиб олади. Сибирни босиб олиш 1581 йилдан бошланди ва у ҳам забт этилган. Рус давлати Ўрта Осиё минтақасини босиб олишдан олдин, бу ердаги мавжуд хонлиқлар ҳақида кенг кўламда жосуслик маълумотларини тўплашга киришади. Шу мақсадда «Москва савдо компанияси» деб аталган ташкилотнинг вакили Антоний Женкинсон (? – 1611) бошлилигидаги элчиларнинг фаолиятида яққол намоён бўлади. Женкинсон бошлиқ элчилар (Ришард ва Роберт Жонсонлар ҳамроҳлик қилган) 1558 – 1559 йилларда Бухорога юборилиб, жосуслик маълумотлари тўпланган. Россия ҳукумати XVII аср давомида Ўрта Осиёга 9 марта элчи юборган. Масалан, 1620 – 1622 йилларда Бухоро хони Имомқулихон ҳузурига бояр Иван Данилович Хохлов бошчилигида дипломатик миссия юборилган. Ушбу миссиялар асосида Бухоро ва Хива хонликларининг иқтисодий ва ҳарбий аҳволини ўрганади ва жосуслик маълумотлари тўпланади.

Бироқ Туркистонни Россияга қарам қилиш учун тўғридан – тўғри амалий очиқ ҳаракат Пётр I (1672 – 1725) давридан бошланади. Ҳарбий тарихчи К. Абаза «Завоевание Туркестана» (СПб, 1902) асарида ёзишича, Пётр I Ҳиндистон бойликлариغا суқулиб қараётган эди. У фақат қулай вазиятни кутарди. Бундай вазиятни 1714 йилда туркман зодагонларининг вакили Хўжа Нафас Петербургга бориб, Амударёда олтинли қумларнинг кўплиги тўғрисида берган маълумоти тезлаштиради. Олтин ва бойлик вазвасаси натижасида XVIII асрнинг бошларига келиб Россиянинг Шарққа бўлган қизиқиши ортган ва Пётр I 1714 – 1717 йилларда Александр Бекович – Черкасский бошчилигида Хива хонлигига ҳарбий экспедиция жўнатган. Хива хони Шерғозихон (1714 – 1728) Қайрағоч дарасидаги очиқ тўқнашувда катта талафотга учрагач, ҳарбий ҳийла ишлатиб, рус қўшинларини 5 та шаҳарга бўлиб юборган ва уларни алоҳида – алоҳида қирғин қилган.

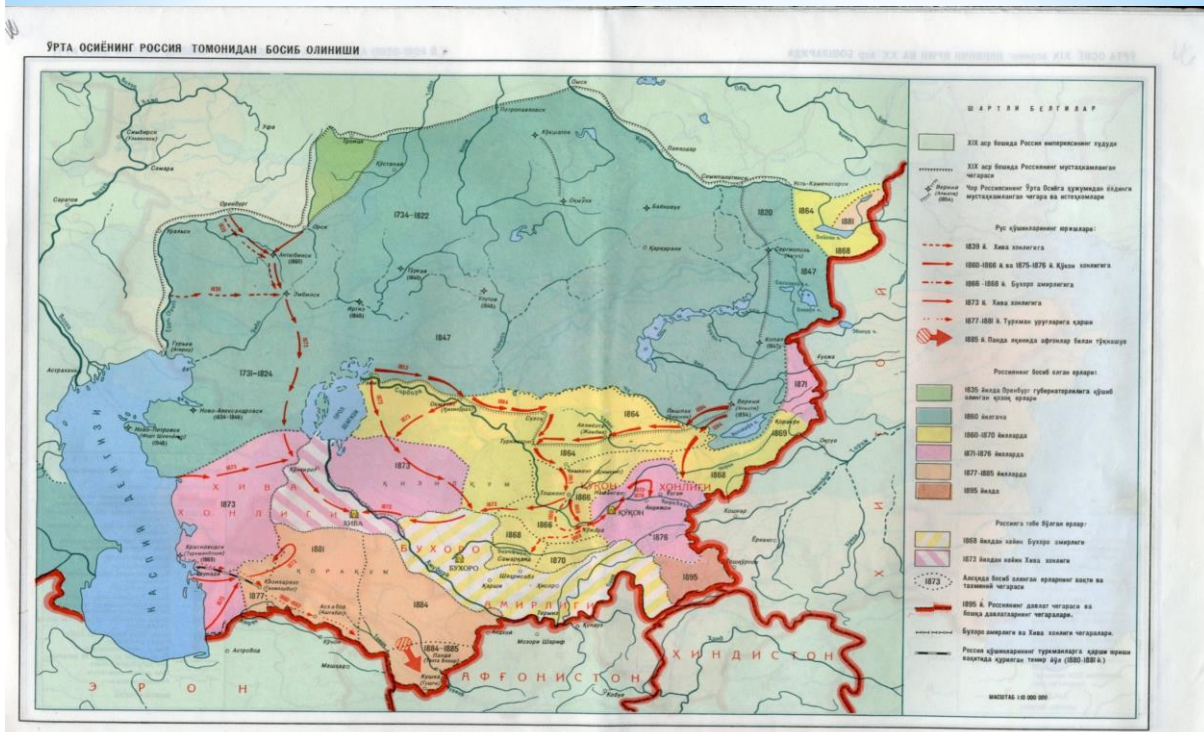
Россия империясининг Туркистонни босиб олиши **тўрт босқичга** бўлинади.

Биринчи босқич – 1847 йилдан бошланиб 1865 йилга қадар давом этади. Бу босқичда Қўқон хонлигига қарашли ҳудудлар босиб олинади.

Иккинчи босқич – 1865 йилдан бошланиб 1868 йилга қадар давом этади. Бу даврда Тошкент ва Бухоро амирлиги ҳудудлари босиб олинади.

Учинчи босқич – 1873 – 1879 йилларни ўз ичига олиб, бу даврда Хива ва Қўқон хонлиги ҳудудлари чор қўшинлари томонидан забт этилади.

Тўртинчи босқич – 1880 – 1885 йиллар бу даврда ҳозирги Туркменистон ерлари босиб олинади.

Россия империяси босиб олинган худудларда 1865 йил 12 февралда Оренбург генерал – губернаторлигига бўйсунувчи Туркистон вилоятини тузган. Туркистон вилояти ҳарбий губернатори этиб М.Г. Черняев тайинланди.

Туркистон генерал – губернаторлиги вилоятлари ва уездлари

Сирдарё вилояти: Тошкент, Авлиёбота, Казалинск, Перовск, Чимкент, Амударё бўлими

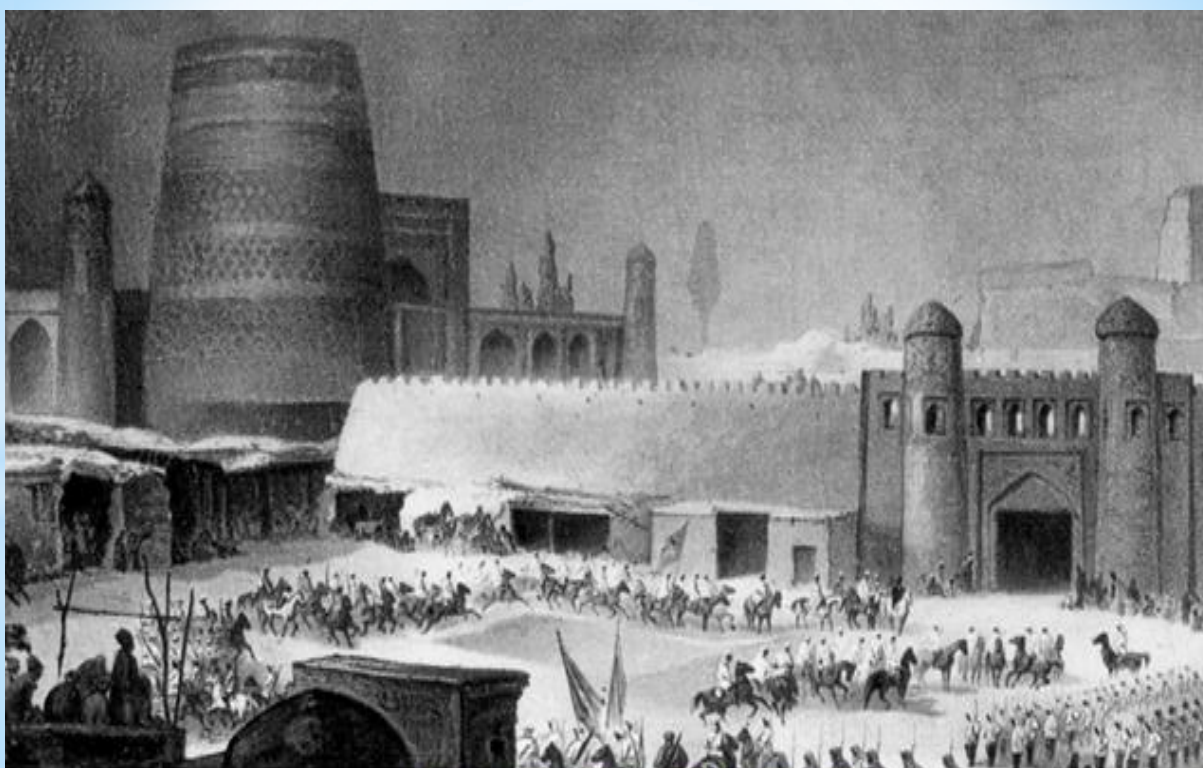
Фарғона вилояти: Марғилон, Андижон, Қўқон, Наманган, Ўш уездлари

Самарқанд вилояти: Жиззах, Хўжанд, Самарқанд уездлари

Еттисув вилояти: Верний, Жаркент, Копал, Лепсин, Пишпак, Пржевальск уездлари

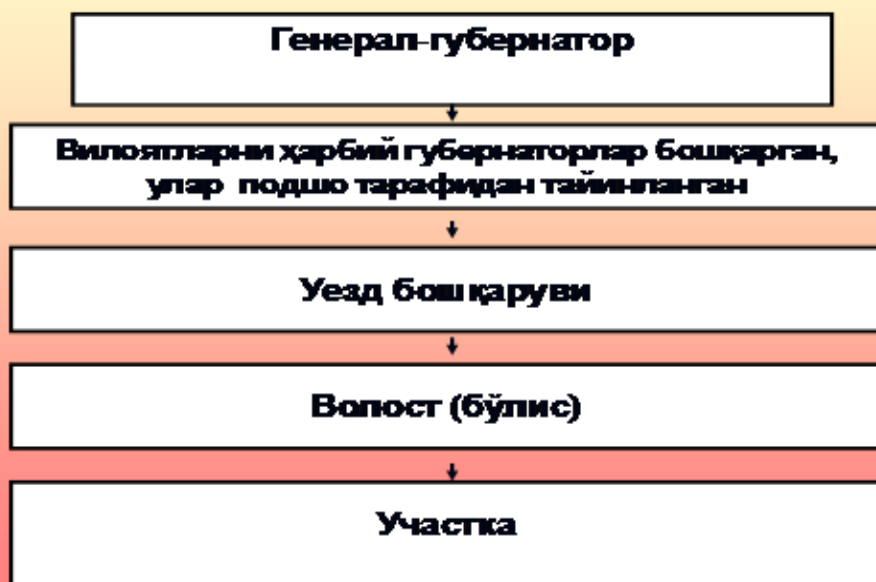
Каспийорти вилояти: Ашхобод, Красноводск, Мангишлоқ, Маре ва Тажан уездлари

Россия армияси Хива остонасида

Туркистон генерал – губернаторлигининг бошқарув тизими

Ўрта Осиёнинг Россия подшолиги томонидан хом ашё базасига айлантирилиши

- Россия губернияларидаги саноат корхоналарини мунтазам равишда хом-ашё билан таъминлаб турувчи темир йўллари қурилди;
- Шу мақсадда 1881–1886 йилларда Михайловский кўрф азидан Чоржўйгача Каспийorti темир йўли қурилди;
- 1883 йилда бу йўл узайтирилиб, Самарқандга етказилди. 1906 йилда Тошкент – Оренбург темир йўли ишга туширилди. 1912 йилда Ферғона vodiysi ҳам Россия билан темир йўл орқали боғланди;
- Россиядан Туркистонга турли фирма ва биржалар кириб кела бошлади ва улар Туркистоннинг иқтисодий ҳаётида жадаллик билан ўз таъсирини кучайтириб борди. Улар ўлкадан хом-ашё олиб кетиш, Россиядан саноат ва қimmatлиқ хўжалик маҳсулотлари олиб келиш сотиш билан чекланмай, сўғорилмаган ерларни сотиб олиб пахта экишни кенгайтирдилар;
- Россия саноатида пахта толасига бўлган эҳтиёжнинг ортиб бориши ва ерларда етиштирилмаган пахтанинг сифатига эътиборни кучайтирди. Шу мақсадда ўлка ерларида пахтанинг Америка навларини етиштиришни йўлга қўйиш бўйича икки тадбирот ишлари олиб борувчи станциялар ташкил этилди;
- Россия учун Туркистондан кўпроқ фойда кўриш мақсадида ўлканинг ўзида хом-ашёга дастлаб ишлов берувчи корхоналар ташкил этишга киришилди;
- Рейбат натижасида хўнаремдочликнинг кўптеб соҳалари инерфозга юз тутди, хонавайрон бўлган ҳўнармақдлар ҳам ерсиз дехқонлар сингари ишсизлар сафини тўлдириб борди;
- Мустамлакачилик сиёсатининг асосий йўналишларидан бири Туркистон ўлкасини руслаштиришдан иборат бўлди. Подшо ҳўкумати кўп миқтеб ерсиз дехқонларни, ишсизларни мустамлака Туркистонга кўчириб келтиришни бу мақсадга эришишда катта ўрин тутди.

Туркистон генерал-губернаторининг ваколатлари

- Туркистон генерал-губернатори ўз қўлида ҳарбий ва фуқаро ҳўкуматини бириктирган;
- Бир вақтнинг ўзида у *Подшо ноиб*, *ҳарбий округ кўшиқлари кўмондони*, *Еттисуз казак кўшиқлари кўмондони*, *бош мириш*, *бош прокурор* вазифаларини ҳам ўтаган;
- Унга Бухоро амири ва Хива хони ҳам бўйсунган;
- Генерал-губернатор амир фаолиятини *Россия император сиёсий агентлиги орқали* (1885–1917), Хива хонини эса *Амударё бўлиши* (1873–1918) бошлиғи орқали назорат қилган;
- 1882–1884 йилларда Туркистон ўлкасидаги бошқарувни атрофида тафтиш қилган *Марказ вақили* — императорнинг махфий маслаҳатчиси генерал-губернатор Ф.Гирс Россиядаги губернаторлардан фарқли ўлароқ, *Туркистонда мустабид ҳўким* — яъни подшо бўлгани, империя қонунчилигига мутлақ риоя қилмай, ўзинча қонунлар чиқаргани ва ўзбошимча ҳўкўдвор бўлганини эътироф қилган эди;
- Кауфманнинг ташаббуси билан тузилган *генерал-губернаторлик Кенгаши* ҳам бутун империяда ўхшашли йўқ ташкилот эди;
- 1886 йилда император Александр III (1881–1894) тасдиқлаган *“Туркистон ўлкасини бошқариш ҳўқидеги Низом”* бўйича Кенгаши Россиядаги губернатор муассасаси сифатида белгиланган бўлса ҳам, аслида у катта ваколатга, ҳўл қилувчи кучга эга ташкилот эди;
- *Ҳарбий губернатор*, *суд палатаси раиси*, *прокурор*, *округ штаби бошлиғи*, *генерал-губернатор ёрдамчиси* аъзоларидан иборат бўлган генерал-губернаторлик Кенгаши ўлка бошқарувининг энг долзарб масалаларини ҳўл қилган.

Генерал-губернаторлик Кенгаши

<p>Биринчи бўлим маъмурий ва назорат ишларини бошқарган.</p>	<p>Иккинчиси бош бошқарманинг молиявий-хўжалик ишларига қараган.</p>	<p>Учинчи бўлим солиқлар, шаҳарлар маблағлари ҳамда бошқарувга доир низомлар лойиҳаларини тайёрлаган.</p>	<p>Тўртинчи бўлим эса махсус бўлим бўлиб, унинг фаолият доираси гўят кенг ва серқирра бўлган. 1886 йилгача мустақил иш кўрган бу бўлим ҳарбий ва адлия вазирлари кўрсатмаларига ҳилоф равишда суд қарорларини ҳам қайта кўриш билан шуғулланган.</p>
---	---	--	---

Чоризм истибдодига қарши Туркистон халқларининг миллий-озодлик кураши

- 1878 йили *Мингтепеда* чоризмнинг сиёсий ва иқтисодий зулмига қарши Етмихон бошчилигида талаён кўтарилди;
- 1882 йилнинг бошларида Наманган аҳолиси маъмурларга қарши бош кўтарди. 1882 йил Ўшда 200 нафар камбағаллар маъмурлар ўзбошимчилигига қарши чиқдилар. Ҳаракат ҳарбий куч билан бостирилди;
- 1883 йили кўзғолончилар кураш усулларини ўзгартириб, бойлар ва волость ҳокимларининг кўрганларига ўт кўйдилар. Шу йилларда кўзғолон бирин-кетин вилоятнинг барча уездларига ёйилди;
- 1892 йилда Тошкентда вабо исёни номи билан халқ озодлик ҳаракатлари бўлиб ўтди;
- 1892 йилда Тошкентда вабо исёни номи билан халқ озодлик ҳаракатлари бўлиб ўтди;
- 1898 йилда Андижонда Дугчи Эшон кўзғолонини бўлиб ўтди;
- Умуман аҳолининг қашшоқлашуви, ишсизликнинг ўсиши, миллий ва маънавий зулм Туркистоннинг барча ҳудудларида халқ озодлик курашларини келтириб чиқарди.

Туркистон генерал-губернаторлигининг марказий бошқаруви

Туркистон генерал-губернаторлигининг вилоят бошқаруви

Туркистон генерал-губернаторлигининг туман бошқаруви

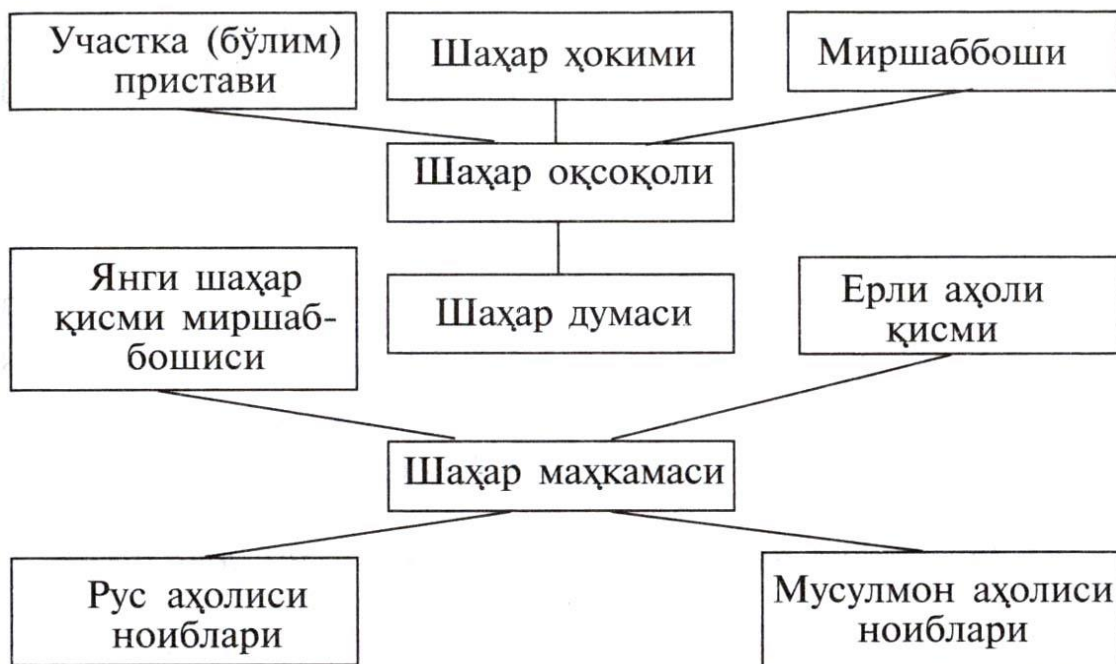

Туркистон генерал-губернаторлигининг шаҳар бошқаруви

а) туман шаҳарлари идораси

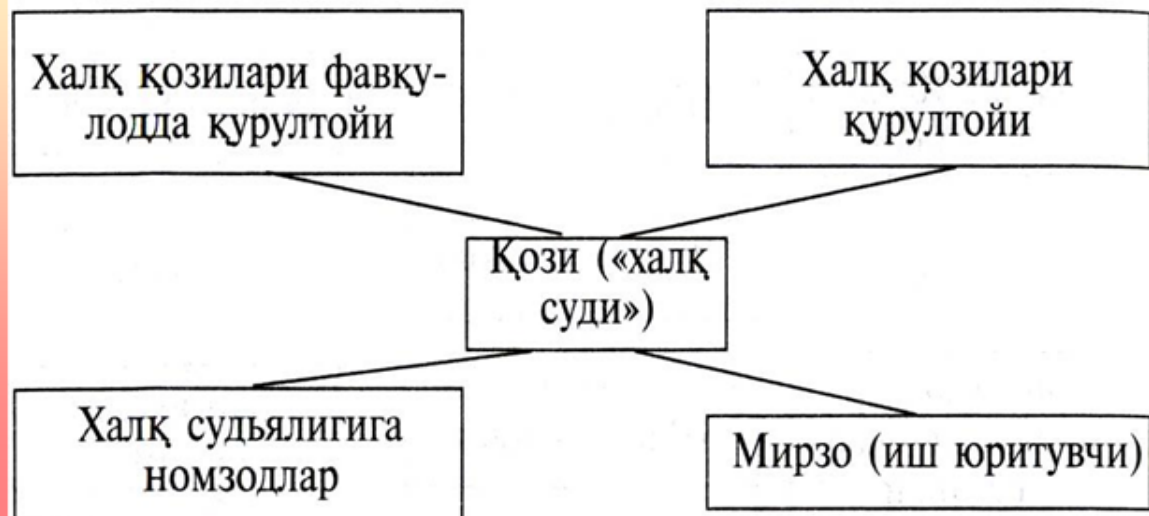
б) Тошкент шаҳри идораси

Туркистон генерал-губернаторлигининг қишлоқ бошқаруви

Туркистон генерал-губернаторлигининг шарият қозиси

Туркистон генерал-губернаторлигининг миршаблик бошқаруви

а) Мустабид идора усулининг миршаблик амалиёти

б) Рус империяси Ички ишлар вазирлиги департаменти органи — Туркистон район муҳофаза бўлими (махфий сиёсий полиция — охранка) — ТРМБ

1. Шахсий таркиб

2. Туркистон ўлкаси ТРМБ га буйсунувчи полиция — жандарм бошқармаси бўлими

VIII. Александр II томонидан 1864 йилда суд низомларининг жорий этилишидан сўнгги умумсалтанат суди (XX аср бошлари)

№	1867 йилдан 1917 йилгача Туркистон генерал – губернаторлигини бошқарганлар				
1	К.П. фон Кауфман	(1867 – 1881)	9	Д.И. Субботич	(1905 – 1906)
2	Г.А. Колпаковский	(1881 – 1882)	10	Н.И. Гродеков	(1906 – 1908)
3	М.Г. Черняев	(1882 – 1884)	11	П.И. Мишченко	(1908 – 1909)
4	Н.О. Розенбах	(1884 – 1888)	12	А.В. Самсонов	(1909 – 1913)
5	А.Б. Вревский	(1889 – 1898)	13	И.О. Флуг	(1913 – 1915)
6	С.М. Духовской	(1898 – 1901)	14	А.И. Мартсон	(1915 – 1916)
7	Н.А. Иванов	(1901 – 1904)	15	А.Н. Куропаткин	(1916 – 1917)
8	П.Н. Тевяшов	(1904 – 1905)			

Жадидлар ҳаракати

- Иймон-эътиқоди бут, халқнинг эмин-эркин, дастурхони тўкин, жаҳондаги тараққи топган халқлар каби маърифатли бўлишни астойдил истовчи илғор гуруҳи жадидлар бўлиб, улар жохил руҳонийларга, хонлиқлардаги бош бошдоқликларга ва чоризмга қарши эдилар;
- Улар халқнинг илғивай оғлини ошириш ва ўзлағини англаганини энг аввало маърифат, илму урфондан қўқирдилар;
- Шиллат, халқ қайғуси билан яшовчи зиёлилар халқни уйғотишни маърифатдан бошлашга қарор қилдилар;
- Шиллати қрим-татар бўлган Исмомл Ғаспирали (1851—1914) жадидчилик ҳаракатининг асосчисилар;
- 1904 йилда Бухорода яна келиб амёр билан музокаралар олиб борди. Непихада амёр унинг отаси номи билан аталувчи Музаффария жадид мактабига асос солди;
- 1898 йилда Қўқонда Салоҳиддин домла 2-жадид мактабига асос солди;
- 1899 йили Андиқонда Шамсиддин домла ва Тошкентда Маннон қори жадид мактабига асос солдилар. 1903 йилда Туркистон улқасида 102 та бошланғич ва 2 та ўрта жадид мактаблари бор эди;
- Аср бошида жадидлар зиёлиларининг бутун бир ватанпарвар авлодини тарбиялаб беришдек оғир ишга фидойилик билан киридилар. Уларнинг бошида М.Бехбудий, С.Айний, А.Авлоний, А.Фитрат, Мунаввар қори, Бобоохун Салимов ва бошқа кўплаб тараққийпарвар инсонлар турар эдилар.

Жадидлар ҳаракати

I- даври:

XIX асрнинг 90 йилларидан 1917 йилгача бўлган давр

- 1) жадидчиликнинг шаклланиши ва мунгазам уюшган ҳаракат шаклига эга бўлиши (XIX асрнинг 90-йиллари – 1905 йил);
- 2) Жадидчилик ҳаракатининг нисбатан тез ва қаршилликсиз ривожланиши (1905-1909 йиллар);
- 3) жадидчиликни чоризм томонидан озодлик, демократик ва инқилобий ҳаракатларга қарши курашни кучайтирган давридаги ривожлантириш (1909-1916 йиллар)

II- даври:

1917 йил февралдан 1929 йилгача бўлган давр

- 1) 1917 йил феврал-октябрь;
- 2) 1917 йил ноябрь – 1924 йил;
- 3) 1925-1929 йиллар

Жадидларнинг маориф соҳасидаги фаолияти

«Жадид» арабча сўз бўлиб, «янги» деган маънони билдиради

Жадидлар аввало мактабларга асос солганлар. Бу мактабларда болалар биринчи йилда тўла савод чиқариб, мукаммал ўқини ва ёзини ўзлаштирган

Тезкор ўқитиш «савтия» (товуш) усули жорий қилинган

Жадид мактаблари қатъий низоми, тартиб ва интизом, дастур ва дарсликларга асосланди

Жадидлар томонидан биринчи марта парталарда ўтириш, дарсларда харита ва расмлардан фойдаланиш жорий қилинган. У кейинчалик ҳозирги замонавий мактаб учун асос бўлган

Улар тарихда биринчи бўлиб, ўқувчиларга кундалик, чорак ва йиллик баҳолар кўйишни жорий этган

Улар томонидан яратилган кўлланма ва дарсликлар:

Сандрасул Сандазисовнинг «Устоди аввал», Мунавварқори Абдурашидхоннинг «Адиби аввал», «Адиби Соғдий», «Ташкид» (Қуръонни қироат билан ўқини усулига оид кўлланма), «Ҳавойини диния» («Шарнат қонунилари тўплами»), «Ёр юзи», «Усули ҳисоб», «Тарихи анбиё», «Тарихи ислом», Абдулла Авлонийнинг «Биринчи муаллим» ва Маҳмудхўжа Бехбудийнинг «Қисса улмувийи география», «Болалар мактуби», «Испомениги қиссача тарихи», «Амалиётни ислом», «Аҳоли географиясига кириш», «Россиянинг қиссача географияси» ва бошқалар

Жадидлар ҳаракатининг асосчилари ва намоёндалари

Маҳмудхўжа Бехбудий (1875-1919), Саидахмад Сиддиқий Ажзий (1864-1927), Васлий Самарқандий (1869-1925), Мунавварқори Абдурашидхон (1878-1931), Абдулла Авлоний (1878-1934), Тўлаган Хўжамёров – Тавалло (1882-1939), Сиддиқий Хондайлиқий (1884-1934), Аваз Ўтар ўғли (1884-1919), Муҳаммадшариф Сўфизода (1869-1937), Абдурауф Фитрат (1886-1938), Садриддин Айний (1878-1954), Абдулвоҳид Бурхон (1875-1934), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий (1889-1929), Абдулла Қодирий (1894-1938), Абдулқамид Чўлпон (1897-1938) ва бошқалар

Махмудхўжа Бекбудий
(1875,7 Самарқанд – 1919.25.3, Қарши)

Абдуқарим Шўқрий Абдуқўрўр ўгли
(Абдуқўрўр, 1875 – 1941)

Мунавварқори Абдурашидхонов
(1878, Тошкент – 1931.23.4, Москва)

Абдулла Авлоний
(1878.12.7 – Тошкент – 1934.24.8)

Убайдуллохўжа Асадуллохжаев
(Хўжаев Убайдулла, 1878, Тошкент – 1937)

Гулстан Хўжайев – Тавилло
(1883 – Тошкент – 1937.10.11)

Абдуллоф Абдурахим ўгли Фойзий
(1886, Ёрўчи – 1938.4.10, Тошкент)

Абдолжон Махмудов
(1888 – Қўзон – 1936)

Низомжон Жўмайилохжаев ўгли Нўрат
(1881, – Нўратчи кўли, Туркистон тумани – 1937, Андижон)

Нўратчи – Абдуллохжаев Сулеймон ўгли Хўйров
(1894, Андижон – 1938.4.10, Тошкент)

Абдуллоф Зокарий
(1885 – Қўзон ш. жўмаидаги Ойин қизилгои – 1937)

Гўломжонкхон Хўлим Юсуфов
(1861 – Хўша – 1936.14.3)

Жадидлар ҳаракатида матбуот ва журналистика

Матбуот ва журналистика соҳаси:

XX аср бошларида жадидларнинг қуйидаги матбуотлари мавжуд бўлган: Тошкентда Исмоил Обидий «Тараққий» (1906), Мунавварқори Абдурашидхонов «Хуршид» (1906), Абдулла Авлоний «Шўхрат» (1907), Самдjarим Самдjarимбоев «Тўлжор» (1907), Аҳмаджон Бектемиров «Осиё» (1908), Убайдуллохўжа Асадуллохўжаев «Садон Туркистон» (1914-1915) газеталари, шунингдек, Абдурахмон Содрқ ўгли (Сайёх) «Ал-Ислох» (1915) журналнинг нашр этишига муваффақ бўлдилар. Самарқандда эса Махмудхўжа Бекбудий «Самарқанд» (1913) газетаси ва «Ойна» (1913-1915) журналнинг, Қўзонда Обиджон Махмудов «Садон Фарғона» (1914) газеталарини чикарди.

1917-йил
октябр гача
томонидан
газеталар:

февралдан
жадидлар
чоп этилган
газеталар:

Тошкентда Мунавварқори Абдурашидхонов «Нажот» (1917 й. март), А.Баттол «Шўрон ислом» (1917 й. май), Абдулла Авлоний «Турон» (1917 й.), Аҳмад Заки Валидий ва Мунавварқори Абдурашидхонов «Жаннат» (1917 й. июн), «Улуғ Туркистон» (1917 й.) Қўзонда Бўлат Солмев «Эл байроғи» (1917 й. сентябрь) газеталарини, Ҳ.Ҳ.Нўзний «Жаннат», Ашуралми Зоҳирий «Юрт» (1917 й. июн) журналларини, Самарқандда эса Шўхмухаммадзода «Хуррият» (1917 й. апрел) газеталарини чоп этдилар.

Жадид адабиёти ва санъатининг ўзига хос хусусиятлари

<p>Агар адабиётда дунёвийликка нисбатан диний ҳақат устунроқ бўлган бўлса, жадид адабиётида буларнинг ўртасида ўзаро тенглик, яъни диний-дунёвийлик қарор топти</p>	<p>Жадид адабиёт мунтоз адабиётдан фарқи равишда Ғарб адабиётлари роман, эссе, ҳикоя ва бармоқ вазига асосланган шеърот (возника) каби барнэй жанрлар кўринишига эга бўлди. Проза ва публицистика наёди бўлади</p>	<p>Жадид адабиёт бевосита иқтисодий-свиёсий ва маърифатчилик мафкураи, миллий-озодлик хусусиятига эга бўлди. Буида мазмун халқ ҳаёти ва бевосита ўз ифодасини топти. Барнэй асарлар жонин халқ тилида ёзилди. Иқтисодий фалсафак ва миллий рух бу халқ адабиётининг эг муҳим хусусиятига айланди</p>	<p>Жадид адабиётдаги барнэй-ларик қиёрамон қиёфаси мунтоз адабиётдаги қиёрамон қиёфасидан тубдан ўзгарди. У эди анъанавий омиқ ёхуд маърифатпарварчилик эмас, балки маълум мустанлакка жамолти тартиб-қиёрамон ҳалда миллий тенгсизлик билан келиши олмайдган, шу билан бирга янгича, ўз иқтисодий-свиёсий ва ахлоқий қиёрамонга эга бўлган маъсуд</p>
---	--	--	--

9. Мавзу: Туркистонда мустабид совет ҳокимиятининг ўрнатилиши ва унга қарши қуролли ҳаракат

Режа:

1. Феврал инқилоби ва октябр давлат тўнтаришининг Туркистондаги ижтимоий-сиёсий ҳаётга таъсири.
2. Туркистонда мухториятчилик ҳаракатининг шаклланиши. Миллий давлатчиликни тиклаш учун кураш.
3. Туркистон Мухториятининг тор-мор келтирилиши. Истиқлолчилик ҳаракатининг келиб чиқиши, натижалари.

Россияда 1917 йил воқеалари

1917 йил 27 феврал
Буржуа демократик
инқилоби

↓
1. Романовлар сулоласининг тахтдан ағдарилиши
2. Қўш ҳокимиятчиликнинг пайдо бўлиши

Қўш ҳокимиятчилик:
1917 феврал-1917 йил октябр
1) Муваққат ҳукумат
2) Советлар

Октябрь давлат тўнтариши

↓
1917 йил 15-ноябр ўлка ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советларининг 3-қурултойида ҳукумат - *Туркистон Халқ Комиссарлари Советини* тузди

1917 йилда сиёсий кучлар ҳаракати

- 1917 йил кўпчилиги Туркистон ўлкасининг мусулмон аҳолисини сиёсий ҳаётдан уйғотганда, анж оқибатга демократик ҳаракатларга бошчилик қилиши мумкин бўлган янги кучларнинг сиёсий майдонга чиқишида бурилиш нуқтаси бўлди. Ҳақиқатлар вуқудга келмаётган минимий демократик кучларнинг ўзати бўлишди.
- Улар ўлка туб халқларнинг тарафиди ва мустакиллиги тўғрисидаги ўз идеалларини ўлкадаги демократик наратиб билан боғлаб, ўларни эълом қилган кричаларни амалга оширишга фаол қариндилар.
- 1917 й. мартда Тошкентда Мунавварқорн Абдурашидовлар бошчилигида «Шўрон Исломи» ташкилоти тузилди.
- 14 мартда унинг 15 шайхдан иборат раёсати тузилиб, унинг ҳайъатига Мунавварқорнлар ташқари А.Фитрат, У.Хўжаев ва Б. мартди.
- Ўлканинг бошқа вилоятларида ҳам «Шўрон Исломи» шўбалари тузилди.
- 1917 й. 7 апрелда Петрограддаги Муваққат ҳукуматнинг қарори билан вадег Н.Ш.Чевкин раислигида Муваққат ҳукуматининг Туркистон Комитетини ташкил қилинди.
- 1917 й. 16 апрелда «Шўрон Исломи» ташаббуси билан Тошкентда Бутун Туркистон мусулмонларининг 1 курултойи бўлиб ўтди.
- Курултойдаги асосий масала - Туркистоннинг бўлак-бўлак сиёсий тузумини белгилаш. Тошкентдаги «Ўлуғ Туркистон» газетаси: «Курултой Мулла Муҳаммадхўжа эшон ва Мулла Сиддиқхўжа эшонларнинг бошқарув шакли ҳақидаги муқддларини тинчлаб, дуо-ю ижобат ила Туркистон Мухториятини тайин элига қазм қилди». Курултой мухториятини «Туркистон Федератив Республикаси» номлаб, парламент республикаси асосида тузиладик давлат тузулишининг бош тамойилини белгилади.
- 1917 йил 15-ноябрда ўлка ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советларининг 3-курултойида - Туркистон Халқ Комиссарлари Совети ҳукумати тузилди.

Шўрон Исломия

«Шўрон ислом»нинг мақсади Туркистон мусулмонларини бирлаштириш, Таъсис мажлисига тайёргарлик кўриш, Туркистонга миллий-диний мухторият берилишига эришиш, хусусий мулк эгаллигини сақлаб қолтириш каби пардан иборат эди

Шўрон Уламо

«Шўрон Уламо» ҳақидаги ўз дастурида ислом динининг анъанавий асослари бўйича иш кўришини маълум қилса-да, аслида Латин бошчилигидаги Тошкент уламочилари аввал рус монархияси, сўнгра болшевиизм билан ўз ҳаракатларини мувофиқлаштиришга уринди

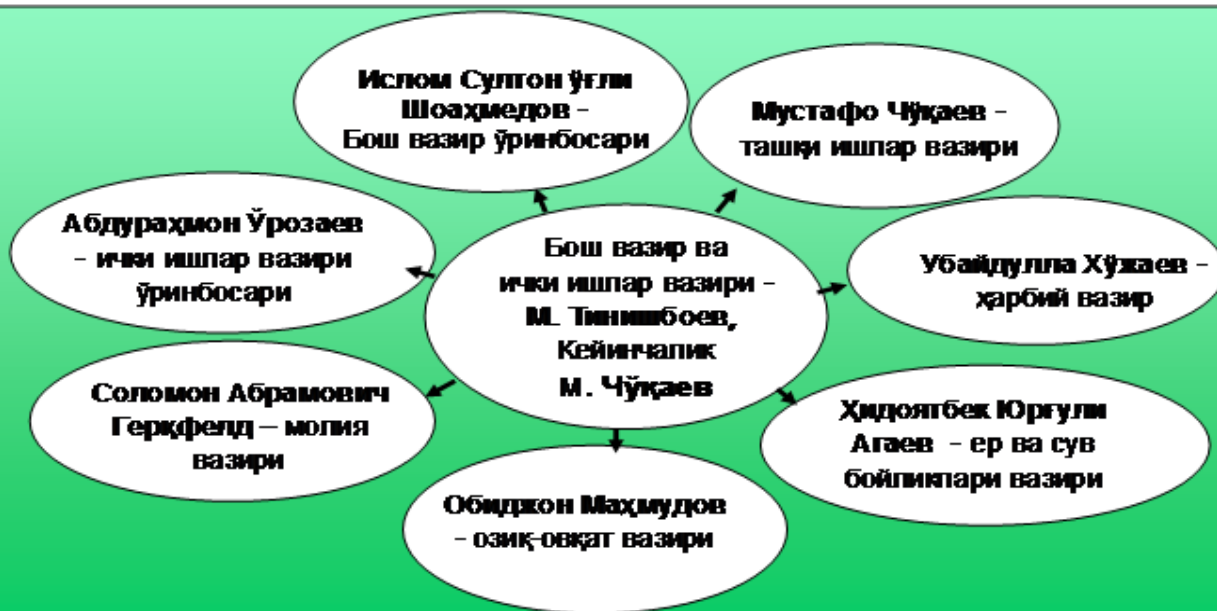
1917 йил 17-20-сентябрда Тошкентда бўлиб ўтган Туркистон ва Қозоғистон мусулмонларининг курултойи «уламочилар» билан «шўрон исломчилар» келишиш ва муроаса йўлини тоғди. Курултойда «Шўрон Исломия», «Шўрон Уламо», «Турон»ни бирлаштириш йўли билан бутун Туркистон учун умумий «Иттифоқи муслимин» сиёсий партиясини тузишга қарор қилинди.

Туркистон Мухториятининг фаолияти

- Миллат Мажлиси томонидан тасдиqlанган қонунлар эълон қилинди, янги ҳукумат мамлакат Конституциясини тайёрлаш учун ҳукуматносларни жалб қилди. 1917 йил 26 декабрда Туркистон Миллий байроғи қабул қилинди;
- «Эл байроғи», «Бирлик тўғри», «Свободний Туркестан», «Известия временного...» каби ҳукумат газеталари ўзбек, қozoқ ва рус тилларида нашр қилина бошланди;
- Ҳарбий вазир Убайдулла Хўжаев иштирокида ўтказилган кўрик-парад вақтида аскарлар сони 2000 кишига етган;
- Миршабхлик тизими шакллантирилди;
- Ҳукумат иқтисодий соҳада 30 миллион сўм маъдорда ички заём чиқаришни йўлга қўйди. Чунки газеталар, мухторият қўшинларининг таъминоти ва ҳукуматнинг ички харажатлари учун маблағ зарур эди. Ҳукумат Туркистонга Оренбург орқали гапла кептириш муаммосини ҳал қилиш учун ҳам амалий қадамлар ташлади. Туркистон Мухторияти яқин вақтда халқ ўртасида катта эътибор қозонди;
- Фитрат, Чўлпон, Ҳамза Мухториятни аққаб шеърлар битилди. Фитрат Мухторият эълон қилинган 27-ноябр (10 декабр) тунини «Миллий Лайлатулқадримиз» деди;
- Туркистон Мухториятига муносабат 1917 йил 26-30 декабрда (1918 йил 812 январда) Кўшон шаҳрида ўтган ишчи, аскар ва деҳқон депутатлари 1-фавқулодда курултойининг эътиборида бўлди;
- 1918 йил 19-26 январ (8-феврал) да Тошкентда бўлган Туркистон ишчи, солдат ва деҳқон депутатлари Советларининг фавқулодда 4 курултойида мухторият масаласи асосий ўринда турди;
- Курултой Туркистон Мухторияти ва унинг аъзоларини қонундан ташқари ҳолатда деб, ҳукумат аъзоларини қамоқда олиш тўғрисида қарор чиқарди. 3 кун ўтгач, 30 январ (12-феврал)да Туркистон ХКС Мухторият ҳукуматини тугатиш учун ҳарбий харажатларни бошлади.

Туркистон Мухторияти марказий бошқаруви

Туркистон Муваққат Кенгаши
Миллат Мажлиси парламент
Иқроия ҳокимият

Туркистон Мухторияти ҳукумати аъзолари. Қўқон шаҳри.
1917 йил ноябрь – 1918 йил февраль

Туркистонда совет ҳокимиятининг ўрнатилиши

- Туркистон Халқ Комиссарлари Советига кирган 15 та комиссарлик ўлканинг бошқарув ишларини бутунгай қамраб олди;
- Туркистон ХКС ўз феодализмнинг 1-кундан бошлаб совет сийсатини амалга оширишга, Туркистонда совет режимини мустақамлашга киришди;
- Лениннинг буйруғи билан большевик П.А.Кобозев Туркистоннинг факултодда комиссари қилиб жўнатишди. 1918 йил 10-апрелдан бошлаб у Туркистоннинг амалдари хўжайинига айланди;
- 1918 йил 20-апрел - майда Тошкентда Туркистон советларининг 5 съезди бўлиб ўтди;
- Съезд республиканинг қонун чиқарувчи олий органи-36 кишидан иборат (18 тадан большевик ва сўл эсэрлар кирган) *Туркистон Марказий Иқрола Комитети* (МИК)ни сайлади;
- Туркистон МИК раиси қилиб факултодда комиссар П.Кобозев, хамраиси қилиб А.Солтан сайланди. Маҳаллий миллат вакилларидан 4 киши: *С.Жўрабоев, С.Юсуфов, Ш.Остонбоев, С.Азимбоев* МИК аъзолигига сайланди;
- 1918 йил 17-25-июнда Тошкентда ўтган Туркистон большевикларининг ўлка конференциясида ўлкадаги коммунистик гуруҳлар илк марта ташкилий жарафдан расмийлашиб, Туркистон Компартиясига (РКП(б) таркибиде) бирлашдилар;
- Съездда Л. Тоболин раислигиде 7 кишидан иборат Марказий Комитет сайланди;
- "Темир қонун", «ўйлагидек кучли интизом», «диктаторлик ваколатлари» каби синфий ҳислатларни ўзиде жамлаган Туркистон Компартияси РКП(б)га бўйсунарди;
- 1919 йил мартда Т. Рисқулов (1894-1938) раислигиде Туркистон Мусулмонлар бюроси (аъзолари - *Н. Хўжаев, А.Мухитдинов, Й. Алиев, Афандизода*) тузилди.

- Мусбуро атиги 10 ой фаолият юритди. У туб халқлар манфаатларини ҳимоя қилишга юришган эди;
- 1918 йил октябрда ўтган советларнинг февралда 6 съездида РСФСР Конституцияси асосида Туркистон Конституцияси қабул қилинди;
- Конституцияга кўра мудофаа, ташқи алоқалар, почта телеграф, денгиз ишлари, темир йўллар, боғхона, савдо-сотиқ, саноат ва молния масалалари Россия бошқарувида қолдирилди;
- 1919 йил 19 январда К.Осипов бошчилигида исён кўтарилди. Улар 14 комиссарни олиб ташлашди. Исён Тошкент темир йўли устaxonалари ишчилари томонидан бостирилди;
- Большевиклар 1919 йил март бошида сўп эсерларни ҳукуматдан сириб чиқардилар.
- Туркистон МИК ва ХКС тарихи коммунистлардан иборат қилиб тузилди;
- 1919 йил январ-апрелда Кремль ҳукумати бу ерга эмиссарлар юборишни мунтазам йўлга қўлди;
- 1919 йил 12-февралда РКП(б) МК ва РСФСР ХКСнинг Туркистон ишлари билан шуғулланувчи алоҳида муваққат комиссияси (раиси - Ш. Элиава) тузилди. Комиссия аъзолари П.Кобозев бошчилигида 4 март куни Тошкентга келди;
- А. Казаков бошчилигидаги Туркистон МИК раиси - П. Кобозев ўртасида ҳримият учун курашда Кобозев ғолиб қилди;
- А. Казаков ва ўринбосари Успенский лавозимларидан олинди. А. Кобозев Туркистон МИК нинг янги раиси И. Алинга мустақлақчилигини ўта назорат билан юритиш, туб халқлар манфаатларига ошқора қарши чармаслигини уқтирди;
- 1919 йил 4-ноябрда Элиава, В.Куйбишев, Ф.Голошчин, Я.Рудзутак кейинроқ М.Фрунзе ва Г.Боний - Туркомиссия Тошкентга келди;
- Туркомиссия амалда барча партиа, совет, хўжалик ва ҳарбий ташкилотларга раҳбарлик қилди. Туркомиссия тазйири билан Туркомиссиянинг Тошкентга келиши билан Туркистонда большевиктик диктатура ўрнатили ҳараёни муайян маррага етди.

Хоразмда миллий-демократик ҳаракат

- Хоразмда миллий-демократик ҳаракатнинг намоёндалари Поповниёз Ҳожим Юсулов (1861-1936), Бобоқун Сапимов (1874-1929), Хусайнбек Матмуродов Давлат думасининг ропини, Муваққат ҳукумат тузилиши моҳиятларини асослаб бердилар;
- Ёш хиваликлар 16 кишидан иборат делегация сайладилар;
- Ёш хиваликлардан янги ҳукуматни тузиш, солиқларни тартибга солиш, ижобий ўзгаришларни амалга оширишдан иборат эдилар;
- П. Юсулов ва Хусайнбек Матмуродов бошчилигида делегация хон олдига кириб, ислохот ўтказиш талабларини баён қилдилар. Хон рози бўлди;
- Ёш хиваликлар манифест матнини ишлаб чиқдилар ва у 5-апрелда эълон қилинди;
- Хон Мажлисни чақиритишга ва ислохотлар ўтказишга рози бўлди;
- У реакцион амалдорлар ўрнига Ёш хиваликлардан янги одамлар тайинландилар;
- Мадрасаи адлия деб атаган Мажлисга сайловлар ўтди, депутатлар сони 49 кишидан иборат бўлди;
- 1917 йил 26-апрелда Мажлис иш бошлади. (49 кишидан) Мажлис раиси қилиб Б. Сапимов, ҳукумат раиси Х. Матмуродов сайландилар;
- Ёш хиваликлар бошчилигида Мажлис - Маориф ислохотини, амалдорлар даромадларини ҳисобга олиш ва назорат қилиш, бошқарушни марказлаштириш, алоқа воситаларини ривожлантиришга ҳаракат қилдилар;
- 1917 йил майда Б. Сапимов бошчилигида Туркистон Комитети билан алоқа ўрнатиш учун Тошкентга жўнайдилар;
- Асфандиёрхон Ёш хиваликларга қарши фитна уюштиради;
- Ёш хиваликлар ҳукуматининг дастлабки босқичи (1917 йил 26-апрелдан июн ўрталаригача) тугади;
- 1917 йил ноябр ойида хон Мажлисни тарқатди.

Хива хонлигининг тугатилиши

- Асфандиёрхон Россия Мувафат ҳукумати, унинг Туркистондаги ваъдалари билан эпожа ўрнатишга интилади;
- Бошқарувни йўлга қўйиш учун полковник Зайцев Мувафат ҳукуматининг Хоразмдаги ҳарбий комиссари этиб тайинланди;
- Шу вақт турман ёлмушларининг бошлиғи Жунаидхон (1857-1938) Хоразмга келди;
- 1918 йил январ ойида Жунаидхон курулми кучлар қўмондонини этиб тайинланди;
- Амударё бўлими (маркази Петро-Александровск) Туркистон генерал-губернаторлиғи таркибига кирган;
- Хива хони Туркўл ва унинг атрофидаги ерларни қайтариб беришни Туркистон ботаник раҳбариятидан талаб қилди;
- 1917 йил 1 октябрда Асфандиёрхон ўлдирилди. Унинг катта акаси Саид Абдулла хон деб эълон қилинди, ҳукумат бошлиғи Давлатмурод маҳрам бўлди;
- Хоразмниг Жунаидхон қўлида марказлашди. 1918 йил 25-ноябрда Жунаидхон Туркўлни қамап қилди ва ҳужум натижасиз чиқди;
- 1919 йил 21- ноябрда Туркфронт ҳарбий инқилобий совети ўз ваъдаси Саидовни Хивага юборди;
- Тажовузюрлик 1919 йил декабридан бошланди;
- 22 декабрда шим. отряд, 24 декабрда жанубий отряд Амударёни кечиб ўтиб, шаҳар ва қишлоқларни ишғол қилди;
- 1920 йил 20 январигача шим. отряд Хўжайли, Қўрна Урганч, Порсу, Ипяли, Тошҳовузни эгаллади, жанубий отряд 20 январда Тахтани, 1 февралда Хивани ишғол қилди;
- 1920 йил 2-февралда Саид Абдуллахон тахтдан воз кечди, ҳолияниг мувафат инқилобий қўмитасига ўтди.

Полковникда Ҳожа Юсуфов бошчилигида тузилган Хоразм Халқ Совет Республикаси ҳукумати – Халқ Нозирлар Кенгаши аъзолари. Хива, 1920 йил

Бухоро амирлигида «Ёш бухороликлар» ҳаракати

Бухоронинг ички - сиёсий ҳаёти 1917 йил баҳорида янги паллага кирди. Асосан икки оқим - либерал-демократик ва консерватив оқимларга бўлинди

1-оқим Ёш бухороликлар : ислохотлар дастурини ишлаб чиқишга киришиб, илгор гоялар ва уларни амалга ошириш учун ҳаракат қилдилар

Фитрат Ёш бухороликларнинг такомиллашган дастурини ишлаб чиққан

Унда деҳқончилик ва қишлоқ хўжалиғи, соғирлар, ҳарбий тизим, ички ишлар, суд, йўллар, ер ости бойликлари, ташқи сиёсат, маориф, вақф масалалари батафсил кўрилиб уларни цивилизация руҳи ва мазмунида е-ёш таклиф қилинган эди

Фитрат, Ф. Хўжаев миллий ҳаракатда фаол қатнашдилар

Фитратнинг фаолияти 1917 йил баҳорида бошланди. 16-апрелдан Самарқандда чиқа бошлаган «Хуррият» газетасининг 24, 74, 82-87-сонларига Фитрат муҳаррирлик қилди

Колесов воқеаларидан сўнг Фитрат Тошкентда яшади, «Чыгатоё гурунги» адабий-маърифий тўғарагининг ташкилотчиларидан бўлди

Ф.Хўжаев Ёш бухороликлар гояларини руҳидоғи дастурий ҳужжат тузди ва нашр этди, «Учун» газетасини чиқишини ташкил қилди

Ёш бухороликлар Бухоро амирлигида ислохотлар ўтказилишини орқали давлат ва жамият ҳаётини яхшилашни ўз олдиға мақсад қилиб қўйган эдилар. Аммо совет давлатининг зўравонлик сиёсати уларнинг миллий демократик дастурларини амалга оширишга имкон бермади

Туркистонда совет тузумига қарши қуролли ҳаракат

- Туркистонда совет ҳокимиятига қарши ҳаракат 1918 йил февралнинг сўнги 10 кунлигида бошланди;
- Дастлабки гуруҳлар тузилиши Қўқон апрофидаги Бачқар қишлоғида бошланди. Ферғонада 3 йirik қуролли гуруҳлар кураш олиб борди;
- 1919-1920-йилларда Ферғонада қароқчилик, босмачилик эмас, бағли ўзига хос халқ қўзғолони вужудга келди;
- Бу ҳаракатнинг асосий ҳаракатланувчи кучи: деҳқонлар, чоркорлар, мардикорлар, хунармандлар;
- Ферғона водийси, Бухоро ва Хоразмдаги гуруҳ раҳбарлари ўттиздан ортиқ қуролбойлар ўлкада. Уларда раҳбарлар сайланган, ягона қўмондонлик остига бириктирилган;
- Бухородаги ҳаракатнинг Туркистондан, Ферғонадаги ҳаракатдан фарқ қиладиган асосий томони - улар 2 жабҳада кураш олиб бордилар;
- Ф. Ҳўжаев бошчилигида Хоразмда большевиклар, яқин армияга қарши қуролли кураш 1918 йил ўрталарида бошланди;
- Хоразм республикасида 1920 йил баҳррдан бошлаб талончилик ва зўрликларга қарши оммавий қуролли курашлар бошланди;
- Хива хонлигидаги энг кучли ҳаракат Курбон-Мамед Сардор - Жунардхон (1857-1938) томонидан олиб борилди;
- Хоразмда ватанпарварлар ҳаракати 1935 йилгача давом этди;
- Истиқлолчилар ҳаракати бутун Ўрта Осиёнинг мавжуд уч республикаси Бухоро, Туркистон ва Хоразмдаги деҳқонлар аҳолисининг деярли оммавий ҳаракатига айланди.

Туркистон минтақасида совет ҳокимияти ва большевиклар режимга қарши қуролли ҳаракат

№	1918 – 1924 йиллар	1925 – 1935 йиллар
1	1918 йил февраль – 1918 йилнинг кузи	10 йил давомида олиб борилган. Бироқ оммавий жанг ҳаракатлари бўлмаган
2	1918 йилнинг кеч кузи – 1920 йилнинг эрта баҳори	
3	1920 йилнинг баҳори – 1922 йил охири	
4	1923 – 1924 йиллар	

Мадминбек
(Муҳаммад Аминбек Ааминбек ўғли, 1892 – 1929)

Иброҳимбек (1889 – 1932)

**10. МАВЗУ: Ўзбекистонда совет тузумининг қатағонлик сиёсати ва унинг салбий оқибатлари.
Ўзбекистоннинг иккинчи жаҳон урушидаги иштироки**

Режа:

1. XX асрнинг 20 - йиллари охирларида собиқ советлар мамлакатида тоталитар, маъмурий-буйрукбозлик ва бюрократик тузумнинг қарор топиши.
2. Комфирқа ва совет ҳокимиятининг Ўзбекистонда юритган умумий қатағонлик сиёсати ва унинг республика ижтимоий, маданий ҳаётига асоратли таъсири.
3. Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши ва Ўзбекистон халқ хўжалигининг ҳарбий изга ўтказилиши.
4. Ўзбек халқининг урушда кўрсатган жасорати

Ўзбекистонда индустриалаштириш (саноатлаштириш) сиёсати

- Тиклаш даврида кун тартибига саноат қурилиши қўлашши ҳоқдрий равишда йенгайтиришдан иборат янги вазифани қўяди. Чунки СССР аграр мамлакат бўлиб келаятган эди. 1925 йил декабрда ВКП(б) XIV съезди «социалистик индустриалаштириш» йўлини аниқ олдиришни эълон қилди.
- Сталинча субъектив жадаллаштириш усули бутун совет мамлакатида, шу жумладан, Ўзбекистонда бош усул бўлиб қолди.
- СССРнинг халқ хўжалиги маъмурида Ўзбекистоннинг роли ва ўрни Иттифок ҳукумати томонидан мажбуран белгиланб берилди.
- 20-йилларнинг охири ва 30-йилларнинг бошларида саноатлаштириш қилоқ совет мамлакатининг бор имкониятларини тўғри ҳисобга олмайган ҳолда, зўравонлик йўли билан тез орада замонавий саноатни барпо этишдан иборат бўлди.
- Тошкент қишлоқ хўжалик машинасозлиги заводи (1931), Қувасой цемент ва оҳақ заводи (1932), Чирчиқ электротехниё комбинати (1937), Тошкент тўривазчилик комбинати шулар жумласидандир.
- Республика нефть саноатида очилган конлар сонин II тага етди. Оҳангарон, Шорғун, Бойсуитог тошқўмир конлари ишга туширилди.
- Электр станциялари қуввати 482 млн. киловаттга етди. 30-йилларда Чирчиқ-Бўзсув ГЭСлари каскади барпо этилди.
- Биринчи беш йиллик даврида (1927-1932) Ўзбекистонда 289 та саноат корхонаси қурилди ва ишга туширилди.
- Индустриалаштиришни сунъий жадаллаштириш охира маълурий таъйиқ ўтказиш, ҳайбаракаллагичлик билан таъминланар эди, бу эса саноат қурилиши сифатиға салбий таъсир кўрсатарди. Корхоналарнинг аксарият қисмин технологик жиҳатдан эскирган асбоб-ускуналар билан жиҳозланарди.
- Ўзбекистонда барпо этилган саноат корхоналарининг қўшлари, асосан, энг муҳимлари Марказ тасарруфиға олмиган эди.

Қатағонлик сиёсатининг бошланиши ва унинг Ўзбекистон халқлари ҳаётиға таъсири

- Халқ хўжалигини саноатлаштириш, қишлоқларда жамоалаштириш сиёсатини амалға ошириш ва маданый қурилиш йилларида кўп мианлаб кишиларға қонунсиз ҳатти-ҳаракатлар ва зўравончиқлар қиланди;
- Биргина Ўзбекистондан мианлаб кишилар қулоқлар сифатида РСФСР ва Украина томонларға сургун қиланди;
- “Ўнлар” турли “огмачлар” фоти этилди ва улар устидан жинойий ишлар қўзғатилди;
- Шу даврда “синфий душманлар” га қарши кураш бошланди. Янгича қуриғишнинг муқобил йўлларини тақлиф қилган раҳбарлар ва мутахассислар марказ сиқуниға олинди;
- 30- йиллар бошида диндорларни таъйиб қилғиш кучайди, диний адабиётлар, қадимий китоблар йўқ қиланди, мечитлар ва черковлар бузиб ташланди;
- 1929 йилдан Ўзбекистонда қатағонлик сиёсати бошланди. М. Абдурашидхонов, ундан кейин, унинг шогирди ва ҳаммаслаги деган айб билан Ўзбекистон Олий суди раиси Қосимов жибса олинди. “Қосимовчилик”, “худойбегановчилик” деган тамгалар ўйлаб топилди;
- Республика Ичим ишлар Халқ Комиссарлиги (НКВД) томондан Ф.Хўжаев, А.Икромов, Д.Манжара, С.Сегизбоев, А.Каримов ва бошқалар жибса олиндилар.

- 1937 йил – қатағонларнинг энг кучайган давридир;
- 1937 й. август - сентябрь ойларида қамалганлар орасида ЎзКП МК котиблари С.Болтабоев, И.Худойкулов, А.Цехер ва б., МК бўлими мудирлари М.Шермухамедов, М.Усмонов, К.Берегинлар, комсомол раҳбарлари И.Ортиқов, Т.Рисқулов, Ф.Тарасов, халқ комиссарлари А.Исломов, М.Турсунхўжаев, вилоятлар раҳбарлари Д.Ризаев, К.Болтаев, Н.Исроилов, И.Ирисматов ва б. бор эди;
- 1927 й. бошларида Ўзбекистон зиёлиларининг Самарқандда бўлган 1 - курултойидан кейин жадид зиёлиларининг ғоявий қарашларини “фош қилиш” васвасалари янада кучайди;
- 1929 й. 25 ноябрдан бу ҳаракат аъзолари сифатида 85 киши ҳибсга олинган. Урта Осиё Давлат сиёсий бошқармасининг 1931й. 25 апрелдаги ҳукмига кўра М.Абдурашидхонов, У.Хўжаев, Т.Мусабоев, С.Тиллахонов, Н.Шерахмедовлар отувга, Абдуваҳоб Муродий дастлаб отувга, кейинчалик 10 йил қамоқ ҳазосига ҳукм қилинди;
- 1937-39 йилларда ўз ватанига содиқ минглаб зиёлилар, жумладан ёзувчи-шоирлар А.Қодирий (1894-1938) А.Фитрат (1886-1937), Чўлпон (1897-1938), кейинроқ У.Носир (1912-1944) Сталин истибдодининг беғуноқ қурбонлари бўлдилар. Шу вақт ичида Ўзбекистон 6920 зиёли отиб ташланди, минглаб зиёлилар сургун ва қамоқ зулминини тортди.

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги қатағонлик сиёсати ва унинг оқибатлари

- 1949-1952 йил зиёлиларга қарши ҳукум бошланди;
- Ўз КП (б) МК нинг 1949 й. 25 июнида қабул қилинган “Ўзбекистон ёзувчилар союзидаги янги ҳаракат” номили қарорига айлани ўзбек ёзувчиларида миллатчилик ва миллий чўлғаниш, ўтмишни идеаллаштириш ва эски феодал маданиятга сиғинав элементлари пайдо бўлаётганини таниди қилинди;
- “Миллатчилик кайфиятларига берилган”ликда айбланган бундай ёзувчилар орасида Алаҳдор, Ойбек, Миртемир, Ж.Шарипов, М.Бобоев, Х.Ғуллом, А.Қасимов, М.Шайхзода, Тулғун ва б. бор эди. Адабиётда ўз мўъжиза топишга, ва ўзбек адабиёти тарихи аъёнларини ривожлантиришга интилан ёзувчилар таъриб қилинди;
- Матбуот сарҳадларида “миллатчилар”, “тависломчилар”га қарши курашлар авж олди;
- “Жиддий ғоявий хатолари ва бузуқчиликлари учун” И.Султон, Т.Тула С.Абдулла, Ҳабибӣ ва б. айбландилар. 1951 й. 25 январда Шўқурullo, Г.Алимов, Енгин Мирзо, М.Шайхзода ва б. қамоққа олиниб 25 йилга озодликдан маҳрум қилиндилар;
- Қатағончи ҳаракатлари ўзбек фольклорчилигини ҳам четлаб ўтади. Жумладан, ўзбек халқи эпоси “Алпомиш” дostonига ҳам ўтмишни идеаллаштириш ва миллатчилик кайфиятларини ёйиш каби айблар қўйилди. Шунингдек, файласуф В.Зоҳидов “буруча - миллатчиликка хос жиддий хатолар қилиганида”, тарихчи олим А.Бобожўжаев “пантурском ғояларини ёйишга уринганида”, таърихчи иқтисодчи олим А.Алинов “буруча миллатчилари билан алоқа қилиганида” айбланишиб, партиядан ўчқилдилар.

Турғунлик йилларидаги қатағонлик. “Ўзбеклар иши”, “Пахта иши” деб ном олган жараёнлар

- Турғунлик йилларида Ўзбекистонда халқни чалғитиш мақсадида “пахта иши”, “Ўзбеклар иши” деган баҳоналар ўйлаб топилди. Натихада, 30-йилларнинг ўрталаридан Ўзбекистонда қонунсизлик, яширин қатағонлик ҳаракатлари кучайди;
- Собий СССР прокуратураси, Хавфсизлик комитети ташаббуси билан бир неча тергов гуруҳлари тузилди;
- 1983-1989 йилларда Т.Гўлн ва Ивановлар раҳбарлигида тузилган тергов гуруҳлари республика ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорликда Ўзбекистонда пахта етиштиришда қўшиб ёзма билан боғлиқ 300 дан ошмиқ тергов ишлари олиб бордилар;
- Шу ишлар бўйича 5 миғ ишн қамоқа олинди, уларнинг 600 дан ошмиғ раҳбар ходимлар, 10 таси социалистик меҳнат қаҳрамонлари эдилар. “Айбдорлар”дан 100 млн. сўмдан ошмиқ пул йиғиб олинди;
- Қамоқа олинганларнинг қўпчилиғи қонунга хилоф равишда судсиз, белгилангандан ошмиқ муддатларда қаморхоналарда ушлаб турилди;
- Бу ўзбек халқининг маъхуд тузумга нисбатан ишончсизлиғини, раҳбар ходимлар ва ҳуқуқ-тартибот органларига нисбатан норозилиғини кучайтирди;
- Ўзбекистонда қўпол тарзда инсон ҳуқуқлари поймол этилди.

Ўзбекистонда қатағонлик сиёсати

Иккинчи жаҳон урушгача бўлган давр:
Совет давлатининг ўтиш даврида бешафқат қатағонлар ўтказилган. Қатағонликнинг энг кучайган даври 1937 йил. Бу даврда ўзбек халқининг энг йирик сиёсатчилари, оливлари, шоир ва зиёлилари қатағон қилинган. Мунаввар қори Абдурашидхонов, А.Қодирий, У.Хўжаев, Ф.Хўжаев ва бошқалар.

Иккинчи жаҳон урушдан кейинги давр:
Совет ҳокимияти иттифоқдош республикаларда миллий ўзликни англашга қарши кенг қатағонлик фаолияти олиб борди.

Турғунлик даври:
Бу даврда «пахта иши», «ўзбеклар иши» номи билан СССР давлат хавфсизлиғи қўмитаси томонидан қатағонлик сиёсати олиб борилган.

Қатагонлик сиёсатининг моҳияти

→	Хусусий мулк, асрий аъёналар йўқ қилинди
→	Давлат ҳуқуқдорлиги ўрнатилди, мамлакатда партия жама ҳокимияти йўқ қилинди
→	Совет тузумига қарши бўлган халқнинг илгор қатламларини давлат бонсарувида жаҳонда тармаслик сиёсати олиб борилди
→	Бош вазирларга ҳамақат бермасликни учун эвёллар тағ-томари билан йўқотилди
→	Ҳар қандай йўл билан совет давлатининг куч қудратини сақлаб туриш асосий мақсад эди
→	Илгор голлар йўқотилди
→	Кўзга кўринган ошмаклар, шоп ва давлат арбоблари шафқатсиз йўқ қилинган
→	Миллий гурур ва ўзининг аниқ голлари индизи билан қуришга илтинган
→	Халқларнинг тили, дини ва асрий аъёналарига тақовуз қилинган
→	Диний қадриятлар тоналган
→	Паровард инанжарда ягона совет халқини таинки этинга ҳаракат бўлди
→	Халқларга инсбаган гевоқад сиёсати қўйилган
→	Фикрлан, сўз ва эътиқад эркинлиги чекланган
→	Совет халқини бошқа халқлардан ажратиб инсанжада ушланган, зўрлик ордан камчилликлар инчилган

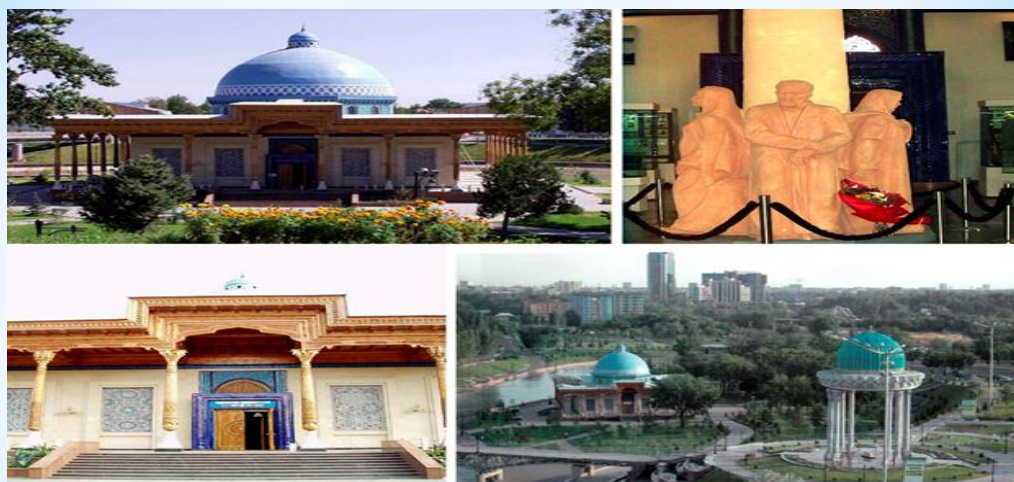
Тоталитар режим ва унинг белгилари

→	Кўшартиқиллик тугатилди, багга партия бутун мамлакатда ягона ҳуқуқдор партияга айланган, унинг қарорлари, кўрсатмалари барча ҳокимият органлари томондан сўзсиз бонсарувини мажбурий бўлди
→	Давлат бонсаруви марказдан, диктатор томондан маълумий-буйруқбонлик тарзда амалга оширилди, мақданий ҳокимият органлари амалда қўғир-қоқ бўлиб қолди
→	Иқтисодий муносабатлар сиёсий, инқисодий, мафкуравий, жасмоний эўравонлик асосида тартибга солинди, хусусий мулкни инқисодийларини ордан мақсий инқисодий эркинлиги тугатилди, режани инқисодий қарор торди
→	Ошкоралик, турли хил фикр бондарини, мухолифатчилик ҳаракатлари қатъийан ман этилди
→	Ошқаний аборот воситалари, таълим тизими, инқобий ушмаклар ордан тартибот-таъинот инлари кучайтирилиб, ақдони расмий мафкура муқданий назардан қайта инланди, улар ошга мафкуравий ақдлар синдиларинди
→	Сиёсий қангош мақсий ошга ва халти-ҳаракатларини назорат ошга ошга, мақдун тизимга инсбаган хайрхоқлик, соқирлик, қўйлаб-қуванман тулусини синдиларининг асосий воситасига айланган
→	Расмий мафкурага мос бўлмаган барча инқрий мақдунларини йўқ қилишга, инқилелуван ва инқодий фаолиятини бўлганга йўқотилган қанзура ордан фаолият юрлди
→	Сиёсий қангош амалга оширини учун мақдун ҳокимият органлари, мақдун ва алоқ тузатини лагерлари тармоги тузилди ва фаолият юрлди, барга инқилел, қўйлаб-қуванмандан кузгулчи, инвогар-қанқилелар бонлари, ақдони кўрқун ошга ошди

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейин қатағон қилинганларнинг кўпчилиги ҳуқуқий жиҳатдан оқланди. Уларнинг порлоқ номлари тикланди. Бунда Президентимиз Ислоҳ Каримов ва ҳукуматимизнинг хизматлари муҳим ҳисобланади. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 12 майда эълон қилинган фармойиши ва 22 июлда ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг «Ватан ва халқ озодлиги йўлида қурбон бўлган фидойилар хотирасини абадийлаштириш тўғрисида»ги қарорида совет тузуми даврида қатағон қурбонлари бўлган минглаб фидойи инсонлар, шаҳид кетган зиёлилар хотирасини абадийлаштириш, ҳаёти ва фаолиятини, бой илмий – ижодий меросини ўрганиш зарурлиги алоҳида кўрсатиб ўтилди.

Мамлакат Президенти И.А.Каримовнинг ташаббуси билан 2000 йил 12 майда Тошкент шаҳридаги Юнусобод мавзесида – Бўзсув бўйида «Шаҳидлар хотираси» ёдгорлик мажмуи очилди. У мустабид совет режими даврида қатағон қилинган шаҳидлар хотирасига бағишлаб ўрнатилган бўлиб, миллат фидойиларининг аксарияти шу ерда отиб ташланган эди.

Совет тузуми даврида қатағон этилган фидойи ватандошларимизни аниқлаш, номини абадий сақлаш ва келгуси авлодларга етказиш мақсадида 1999 йил 21 сентябрда «Шаҳидлар хотираси» хайрия жамғармаси тузилди. 2001 йил 1 майдаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қатағон қурбонларини ёд этиш кунини белгилаш тўғрисида»ги фармойиши ҳам қатағон қурбонлари тақдирини ўрганиш учун катта имкониятлар уфқини очиб берди.

2001 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикасида ҳар йили 31 август – Мустақиллик эълон қилинган кун катағон қурбонлари хотираси куни сифатида нишонланадиган бўлди. Бу – миннатдор авлодларнинг ўз аجدодлари хотирасига эҳтиромидир. 2002 йил 31 августда мамлакатимиз пойтахти Тошкентдаги «Шаҳидлар хотираси» ёдгорлик мажмуида «Катағон қурбонлари хотираси музейи» бунёд этилди.

Уруш йилларида саноат ва транспорт

- 1. Ўрта Осиё республикаларига эвакуация қилинган 308 корхонанинг 104 таси (Ленинград тўрмачилик машиналари заводи, "Қизил Оқсой", "Росселмаш", Сумск компрессор ва Днепронетровск карборунд заводлари, Москвадаги "Электрокабел" ва "Подёмник" заводлари, Темир йўллар халқ комиссарлигининг машинасозлик заводи, Чкалов номидаги авиация заводи, "Красный пут" заводи, Киевдаги "Трансигнал" заводи, Сталинград киёе кибанати ва бошқалар) Ўзбекистонга улардан 55 та корхона Тошкент ва Тошкент вилоятига, 14 та завод ва фабрика Самарқандга, 22 таси Фарғона vodiёсига, 2 таси Бухоро вилоятига жойлаштирилди;
- 2. 1941 йил декабрга келиб эвакуация қилинган корхоналарнинг қарийб 50 таси ишга туширилди. 1942 йил биринчи ярмида эса барча келтирилган саноат корхоналари маҳсулот бера бошладди;
- 3. Электр энергияси ишлаб чиқаришнинг кўпайтириш мақсадида 7 та йирик ва 30 га яқин кичик ГЭСлар қурилди;
- 4. Ўзбекистоннинг энг йирик гидроэлектростанцияси Фарҳод ГЭСи умумхалқ ҳашари асосида 10 ой ичда ишга туширилди;
- 5. Уруш йилларида Салар, Қуйи Бўзсув, Твоқсой, Оқдовок, Оқгеп, Қибрай ГЭСлари ҳам ишга туширилди;
- 6. 1944 йил 5 мартда Ўзбекистоннинг биринчи – Бекобод металлургия заводи ишга туширилди;
- 7. Иккинчи даҳон уруш йилларида республикада транспорт ва алоқа воситаларининг узлуksиз ва унумли ишлашини ташкил қилишга алоҳида эътибор берилди. Мухим ва асосий транспорт воситаси ҳисобланган темир йўл ҳам ҳарбий ҳолатга ўтказилди;
- 8. 1941-1942 йиллар давомида кўчирилган саноат корхоналарининг асбоб-ускуналари орқилик 17,5 минг вагон ташиб берилди. Фронт орқаси билан фронт ўртасидаги асосий алоқа воситаси ҳам уруш йилларида юк ташви ва алоқа воситаси сифатида муҳим ўрни тутди. 1945 йилда республика автотранспортида ташкилган юшнинг ҳақини 1940 йилдагига нисбатан 2 барабар ўсди.

Уруш йилларида Ўзбекистон фани

- 1. Ўзбекистон олишлар урушнинг биринчи кунларидаёқ фронтга кетдилар. Улар орасида Ўзбекистоннинг машҳур олишларидак У.А.Арифов, Е.Х.Тўрақулов, И.И.Симонов, Х.Усмонов ва бошқалар бор эди;
- 2. Т.Н.Қори-Нийёзий, В.И.Романовский, Т.З.Зоҳидов, И.А.Райкова, О.С.Содрқов каби олишлар катта халқ хўжалиги ва фронт зарурияти учун хизмат қилган мушмоларни ҳал қилишда катта куч билан меҳнат қилдилар;
- 3. Ўзбек математик, механик ва астрономлари авиация, ўқ-дори, ҳарбий техника сифатини оширишга алоқадор бўлган бир қанча муҳим илмий мушмоларни ҳал қилдилар. Бунда Т.А.Саримсоров, В.И.Романовский, М.Камолов, Н.Н.Назаров ва бошқа олишлар ҳиссаси катта бўлди;
- 4. Уларнинг эҳтишмоллик назарияси ва математика статистикаси соҳасидаги ишодий изланишлари артиллерия отишмолари ва бомба ташлаш аниқлигини, данговар самолётларнинг юк кўтариш шикониятини оширишга, республикада ишлаб чиқарилаётган ҳарбий техниканинг сифат кўрсаткичларини такомиллаштиришга шикон берди;
- 5. Ўзбекистон тоғлари ва чўлларида 1943 йилнинг ўзидагина 35 та геология экспедициялари иш олиб борди;
- 6. Ўзбекистонлик киёегарлар этил спиртини, сирка кислотасини, қаминни гуруқ қайта ишлаш натижасида кўмир брикетини олишнинг усулларини ишлаб чиқдилар. Бунда академик О.С.Содрқов бошлиқ гуруқ ишлари алоҳида аҳамият касб этди;
- 7. Академик С.Ю.Юнусов раҳбарлигида катта ишлар олиб борилди;
- 8. Илмий тадқиқот ишлари раҳбарлик қилиш, уларни мувофиқлаштиришнинг дастлаб 1940 йилда ташкил этилган СССР ФАнинг Ўзбекистон филиали (Ўз ФАН), кейин 1943 йил ноябрда очилган Ўз ФА амалга оширди. Ўз ФАНнинг биринчи президенти Т.Н.Қори-Нийёзий сайланди;
- 9. Бу ўзбек халқи ҳаётида муҳим воқеа бўлди. 1943-45 йилларда қўлга киритилган муваффақиятлар билан ЎзФА Игтifoқда ташкилланган илмий марказга айлашди.

Уруш йилларида Ўзбекистонда таълим, адабиёт ва санъат

- Ўзбекистонда 29 та oliй ва 52 та ўрта махсус ўқув юрти милаб турди, уларнинг сови Марказдан кўчириб келтирилган 31 та oliй ўқув юрти ва 7 та ҳарбий академия ҳисобига яна ортиб борди. Бу ўқув юртиларида уруш йиллари мобайнида 11.750 нафар юқори маълумли мутахассис ва 6.673 нафар кадрлар тайёрланди;
- Ойбек, Ҳ.Олимов, Шайхзода, Ғ.Гулом, Уйғун, Собир Абдулла, Зулфия, Темур Фағтоҳ каби шоир ва ёзувчилар уруш майдонларига сафарбар этувчи шеърлари ва мақолалари билан халқни ғалабага руҳлантирдилар;
- А.Аҳмадова, И.Вигра, С.Гордеевский, А.Дейч, К.Зеленский, Я.Колас, Н.Погодин, А.Толстой, В.Ян каби ёзувчи-шоирлар ҳам Ўзбекистонда янаб, ўзбек адабиётчилари билан ҳамшорлида астойиб асарлар яратдилар;
- Драматургия соҳаси ривозига Н.Погодин, Ҳ.Олимов, Уйғун ва Собир Абдулаллар катта ҳисса қўйдилар;
- 1941-1945 йилларида Ўзбекистонда театр ва санъат ривозланди;
- Театр ва санъат арбоблари фронтнинг олдинги марраларида бўлдилар;
- Иккинчи жаҳон уруши йилларида республикада 30 дан ортиқ концерт бригадалари ташкил этилиб, улар ҳаракатдаги армия қисмларида 35 мингдан ортиқ, воқрошларга 26 мингта концерт қўйиб бериб, катгчиларин руҳлантирдилар;
- Тамарахоним, Ҳапима Носирова, Мухаррама Турғунбоева, Сора Эмомтўраева ва бошқа санъаткорлар катгчиларин руҳлантирдилар;
- Уруш йилларида қисқа метражли фильмлар ва 10 та овозли бадрвай фильмлари яратилди;
- Й.Аъзамов, К.Ёрматов, Н.Ғаниев, С.Мухамедов каби ўзбек режиссёрлари киноапографиясин ривозлантирдилар. Бу даврда милаган "Насриддин Бухорода", "Тоҳир ва Зухра" каби фильмлар "Ўзбекфильм"нинг олтин фондига айланди.

Ўзбекистонликларнинг уруш жанггоҳларида кўрсатган жасоратлари

- Иккинчи жаҳон уруши фронтларида Ўзбекистонлик жангчилар ўзларини бошир, мард, қўрмаслик хилчаларини намоён қилиб, қаҳрамонлик намуналарини кўрсатдилар.
- Гродно ярида лейтенант Усов, сиссий раҳбар Шарипов, Брест қалъаси мудофаасида Аҳмад Алиев, Дониёр Абдуллаев, Бобоминил Қашанов, Узоқ Утаев, Нурул Сиддиқов, Мадалин Ҳолиев, Е.Ялик, Раҳимбой Арслонбоев, Саидраҳмад Бойтемиров, Ф.И.Лаенков каби Ўзбекистонликларнинг кўрсатган жасоратлари Ватан ҳимоятчилари қаҳрамонона жасоратининг рамзи бўлиб қолди.
- Москва мудофаасида Туркстон ҳарбий округидан генерал-майор И.В.Панфилов раҳбарлигидаги 316-ўқчи дивизия Волоколоск, Дубасекова, Ново-Петровск ёнидаги жангларда қаҳрамонона курашди.
- Сталинград жанги урушининг туб буригилини сифатида тарихда из қолтирди.
- Бу жангларда кўрсатган жасоратлари учун 2733 нафар ўзбекистонлик жангчига "Сталинград мудофааси учун" медали берилди.
- Кавказ учун олиб борилган жангларда Собир Раҳимов қўмондонлигидаги дивизия фаол иштирок этди. 3 ой давом этган жангларда С. Раҳимов душманнинг 8 минг нафар аскар ва офицерларини қилиб ташлади.
- У кейинчалик Кавказдан то Шариф Пруссиягача жанговар йўлни босиб ўтди.
- Ўлимидан сўнг унга Қаҳрамон унвони берилди.
- Орёл яридаги Золотаревка қишлоғи учун бўлган жангда фаргоналик Аҳмаддон Шукров жасорат кўрсатди ва Қаҳрамон унвони берилди.
- 120 мингдан ортиқ ўзбекистонликлар СССРнинг турли орден ва медалларига сазовор бўлдилар. Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвонига эга бўлган 300 дан ортиқ жангчидан 75 таси ўзбек ўлонтари эди. Ўзбекистонлик 82 та жангчи "Шуҳрат" орденининг учала даражаси билан тақдирландилар.

11. Мавзу: Советлар даврида Ўзбекистоннинг иқтисодий ва маънавий карамлиги ва унинг оқибатлари

Режа:

1. Ўрта Осиёда миллий – ҳудудий чегараланиш. Ўзбекистон ССРнинг тузилиши.
2. XX асрнинг 20-30-йилларида маданий қурилишининг асосий йўналишлари ва муаммолари.
3. XX асрнинг 50-80-йилларида Ўзбекистонда иқтисодиётнинг бир томонлама ривожлантирилиши. Маънавий ҳаётдаги зиддиятлар.

Ўрта Осиёни «миллий белгиларга қараб» бўлиб ташлаш ғояси 1924 йилда кўтарилган эмас. Бу ғоя 1920 йилнинг бошидаёқ Турккомиссия раиси Я.Э. Рудзутак (1887 – 1938) ташаббуси билан эълон қилинган тезисларда Туркистон АССРни миллий белгиларга қараб, бўлиб ташлаш ва мухтор (автоном) республикалар тузиш таклиф қилинган эди. Мазкур тезислар ўша йилнинг июнь ойида РКП(б) МҚсининг партиянинг Туркистондаги вазифалари ҳақида деб номланган қарори лойиҳасига киритилди. В.И. Ленин 1920 йил 13 июнда Турккомиссия қарори лойиҳасини шахсан кўриб чиқди ва ўша пайтдаёқ Туркистонни «Ўзбекия», «Киргизия», «Туркмения» ва бошқа этник гуруҳларга бўлиб парчалаб ташлашни, уларнинг харитасини тузиш зарурлигини кўрсатган эди. У кейинчалик 1920 йил 22 июнда устамонлик билан оқибатини ўйлаб «...республикани 3 қисмга бўлиш олдиндан ҳал қилинмасин» деб огоҳлантириб ҳам кўйди.

1924 йил 25 сентябрда РКП(б) МҚ Сиёсий Бюроси, 9 ва 11 октябрда РКП(б) Марказий Қўмитаси бу масалани кўриб чиқиб, миллий чегараланишни расмийлаштиришни мақсадга мувофиқ деб топади. Бу қарор 14 октябрда СССР Марказий Ижроия Қўмитаси томонидан ҳам маъқулланади. Шу тариқа, Совет ҳукумати, РКП(б) МҚ ва унинг жойлардаги маҳаллий ташкилотларининг 1920 – 1924 йиллар давомида Ўрта Осиёда олиб борган, халққа катта ваъдалар беришни кўзда тутган «ленинча миллий сиёсат»ни ҳаётга тадбиқ этиш бобидаги амалий ишлари якун топди. Нихоят, **1924 йилнинг 27 октябрида** бўлиб ўтган СССР Марказий Ижроия Қўмитаси II – сессиясида Ўрта Осиёда миллий – ҳудудий чегараланиши ўтказиш тадбирлари тўла маъқулланди. Шундай қилиб, ҳукмрон Марказ саъй – ҳаракатлари орқасида Ўрта Осиёнинг сиёсий географияси сунъий равишда ўзгартирилди. Ўрта Осиё ҳудудидаги Туркистон АССР, Бухоро ва Хоразм республикалари ўрнида олтига миллий давлат бирлашмалари ташкил этилди.

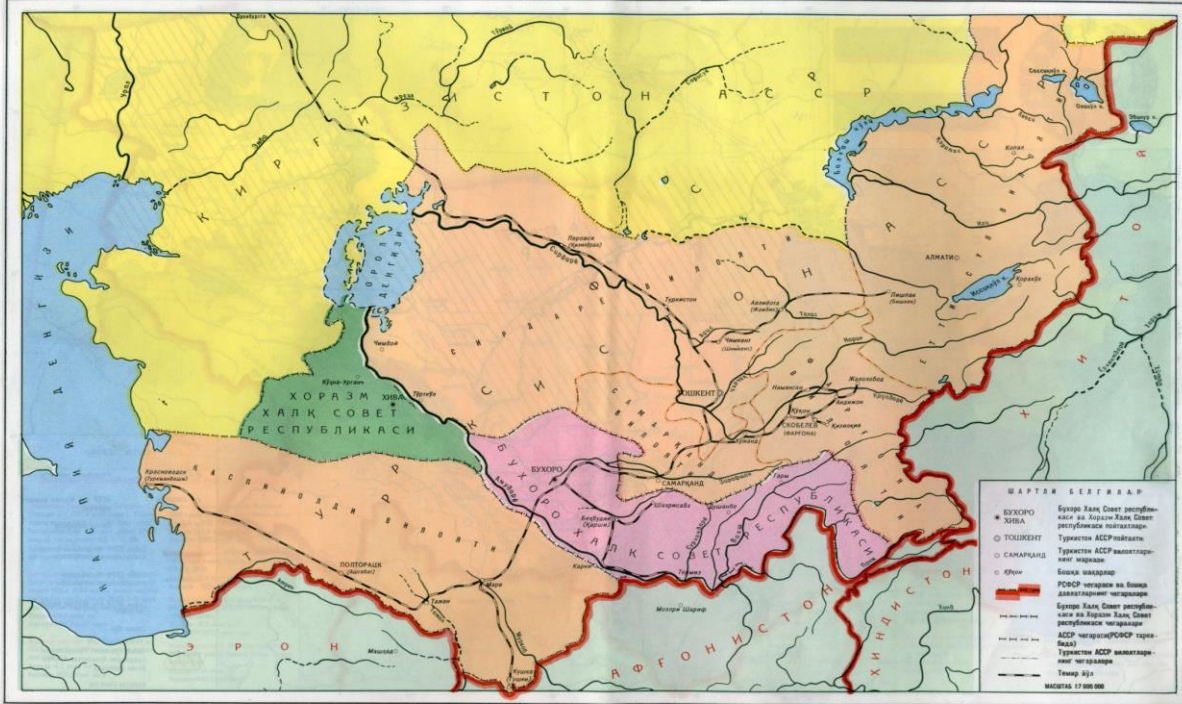
- Ўзбекистон ССР;
- Туркменистон ССР;
- Ўзбекистон ССР таркибида Тожикистон АССР (1929 йилгача);
- Қирғизлар яшаган ҳудудлар РСФСР таркибида Қорақирғиз (Қирғизистон) мухтор вилояти;
- Қозоқлар яшайдиган туманлар РСФСР таркибида Қозоғистон АССР;
- Қорақалпоқлар яшайдиган ҳудудлар Қозоғистон АССР таркибида Қорақалпоқ мухтор вилояти. Кейинчалик Қорақалпоғистон АССР, 1936 йилдан ЎзССР таркибига кирган.

Шу тариқа, 1924 йилнинг кузида миллий – ҳудудий чегараланиш ҳукумат қарорлари билан қонуний тарзда расмийлаштирилди.

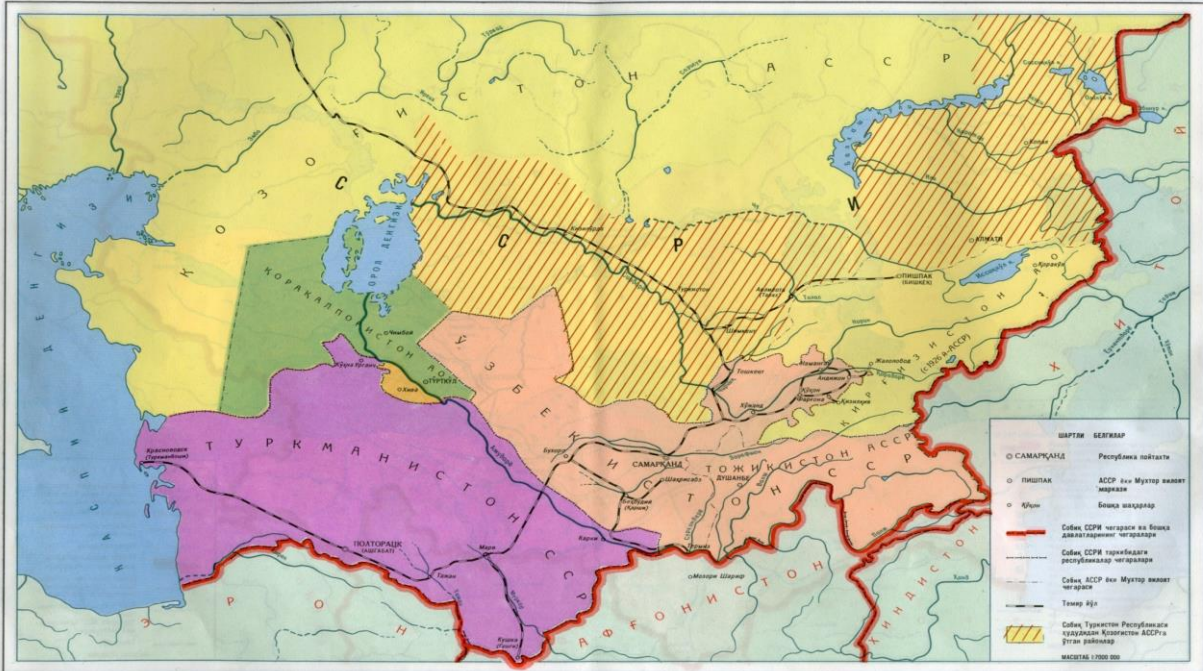
Ўрта Осиёда миллий – ҳудудий чегараланишнинг ўтказилиши натижасида ЎзССР ва бошқа республикалар вужудга кела бошлаган. Дастлаб, ЎзССРнинг олий ҳокимият органи сифатида 1924 йил 18 ноябрда Файзулла Хўжаев раислигида Ўзбекистон ССРнинг Инқилобий Комитети (Революцион Комитет) тузилади. У ЎзССР Советларининг I Таъсис съезди очилгунгача бўлган давр ичида республиканинг ички ва ташқи сиёсатини ҳал этган. 1924 йил 5 декабрда ЎзССРнинг Инқилобий Комитети Ўзбекистон ССР тошқил топганини эълон қилган.

ЎзССР Советларининг I Таъсис съезди 1925 йил 13 февраль Бухородаги «Халқ уйи»да очилган. Съезд 17 февралда «Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг ташқил топгани тўғрисидаги декларация»ни қабул қилди.

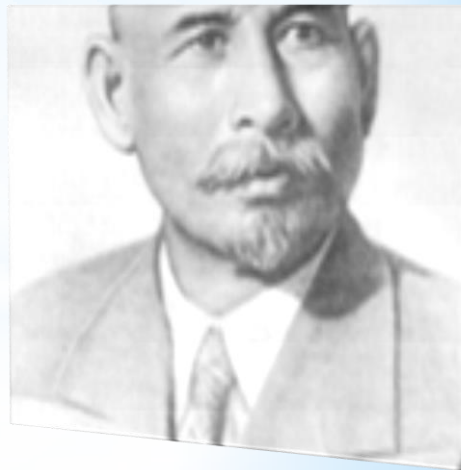
УРТА ОСИЁ МИЛЛИЙ ДАВЛАТ ЧЕГАРАЛАНИШИ АРАФАСИДА (1920-1924 Й.)

УРТА ОСИЁДА МИЛЛИЙ-ДАВЛАТ ЧЕГАРАЛАНИШИ (1924-1929 Й.)

1925 йил февралда Ўзбекистон ССР Советлари МИҚ Раиси лавозимига фарғоналик деҳқон, «Қўшчи» уюшмаси раҳбарларидан бири Йўлдош Охунбобоев (1885 – 1943) сайланди. Ўзбекистон ССР ҳукумати – Халқ Комиссарлари Кенгаши Раиси лавозимига Файзулла Хўжаев тасдиқланди.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитетининг биринчи котиблари				
1	В. Иванов (1925 – 1927)	Н. Гикало (1927 – 1929)	А. Икромов (1929 – 1937)	У. Юсупов (1937 – 1950)
2	А. Ниёзов (1950 – 1955)	Н. Мухитдинов (1955 – 1957)	С. Камолов (1957 – 1959)	Ш. Рашидов (1959 – 1983)
3	И. Усмонхўжаев (1983 – 1988)	Р. Нишонov (1988 – 1989)	И.А. Каримов (1989 – 1991)	
Ўзбекистон ССР Марказий Ижроия Қўмитаси раиси				
1	Й. Охунбобоев (1925 – 1937)			
Ўзбекистон ССР Олий Совети Президиуми раислари				
1	Й. Охунбобоев (1937 – 1943)	А. Мўминов (1943 – 1947)	А. Ниёзов (1947 – 1950)	Ш. Рашидов (1950 – 1959)
2	Ё. Насриддинова (1959 – 1970)	Н. Матчонов (1970 – 1978)	И. Усмонхўжаев (1978 – 1983)	О. Салимов (1983 – 1986)
3	Р. Нишонov (1986 – 1988)	П. Ҳабибуллаев (1988 – 1989)	М. Иброҳимов (1989 – 1991)	
Ўзбекистон ССР Олий Совети раиси				
1	Ш.Йўлдошев (1991 йил 12 июндан)			

Ўзбекистоннинг 1950-80 йилларда таназзулга юз тутиши ва унинг оқибатлари

- Урувдан кейинги йиллар ҳам давлат фаолияти шартининг тоталитар ҳушронлиги билан белгиланади. У йўл-йўриқ ва фармойиш берадиган зўрашонлик сифатини ўтказди.
- Марказнинг улкан режаларида Ўзбекистонга фарит хом ашё етказиб берувчи бир кўнанича манба деб қараган.
- Саноат қурилганида ривожланган мамлакатларда кенг тадбиқ этиладиган янги технологиялар, фан ва техника ютуқларидан фойдаланишни кўзда тутмас эди.
- Саноатни ривожланишидаги янги эҳдидашларга қарамай, нагчиларнинг фидокорона меҳнати туфайли урувдан кейинги ҳар беш йилда 100 тага яқин саноат корхоналари нага туширилди.
- Саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш 1970 йили 1940 йилдагига қараганда 8,5 баравар кўнади.
- Республика машинасозлик заводларининг аксарияти пахтачилик билан боғланган эди (Тошкент трактор заводи, «Ташсельмаш», «Чирчиқсельмаш», «Физилдрантеп»).
- 50-йилларда Бухоро вилоятининг Газли шаҳрида улкан газ-нефть конининг топилиши Ўзбекистонда газ саноатининг тез суръатлар билан ривожланишига асос бўлди.
- 1963 йилда Бухоро-Урал, 1967 йилда энг узун Ўрта Осиё-Марказ газ қувури нага туширилди. Бу манала қувурлар орқали Россияга 1969 йилда 28 млрд. кубометр табиий газ олиб келилди.
- 80- йиллар охиригача ҳам Ўзбекистоннинг саноатни шаҳарларини ҳисобга олиганда қолган ҳудудлари газлаштирилмади қолган эди.
- 1970-80 йилларда ҳам Ўзбекистоннинг тараққийли марказга боғланиб қолди. Соёиқ СССР давлатининг қолоқ ва мўлурий буйруқбоалива асосланган сифати таназзулга учради.

Тоталитар совет тузумининг камчиликлари

- Маъмурий буйруқбозлик тизими ва партия явқаҳокимлигининг ўрнатилиши
- Жамоалаштириш орқали асрий хўжалик анъаналарнинг тугатилиши
- Қолоқ СССР давлатининг сунъий йўл билан саноатлаштиришга интилиши
- Инсон омилини инубатга олмаслик, хусусий мулкчиликнинг йўқ қилиниши
- Кишилардаги тадбиркорлик лаёқатининг йўқотилиши, халқни боқимандачиликка ўргатиш
- Янги технология, илм-фан ютуқларига эътибор бермаслик
- Ўзбекистонга хом ашё етказиб берувчи манба сифатида қараш
- Фақат хос ашёни қайта ишлашга мўлжалланган саноатни ривожлантириш
- Асосиз равишда халқимизнинг энг асл фарзандлари, зиёлиларини йўқ қилиш
- Халқ онига кўрқинч, ваҳима, бафарқлик, лоқайдлик туйғуларини синдириш, унинг фаоллигини сўндириш

Маъмурий-сиёсий биқиқлик

- 1980-йилларнинг бошларида совет сиёсий тизими, ҳудудлик юритиш усули ўзининг ривожланган шиконияларини батамом тугатди.
- Маъмурий-сиёсий биқиқлик кучайди, ҳақиқат аъзолари меҳнат интизоми пасайди, лоқайдлик, бефарқлик кучайди. 80-йиллар ўрталарида совет ҳақиқатда «қайта қуриш» бошланди.
- Қайта қуриш ҳақиқатда М. С. Горбачев КПСС МК нинг апрел (1985 йил) пленумида таклиф қилди.
- Унда Маҳсулот ишлаб чиқариш учун 2 марта кўп табиий ресурслар, энергия, инсон меҳнати сарф этилган, темир, пўлат, станоклар ишлаб чиқариш бўйича дунёда 1-ўринни эгаллашга қарамасдан мамлакатда рақобатбардор маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг йўлга қўйилмаганлиги қайд этилди.
- 80-йилларнинг ўрталарида СССРнинг иқтисодий-сиёсий, иқтисодий, маънавий ҳақиқатда инқирозли вазиятнинг янада кескинлашуви рўй бера бошланди. Қайта қуриш концепцияси чекланган бўлиб, у СССРни тараққиётнинг таъминлай олмас эди.
- Қайта қуриш йилларида Ўзбекистонда иқтисодий-сиёсий ҳаёт ёмонланди.
- Республикада иқтисодий урф-одатлар, анъаналар, қадриятлар топталди, бунинг оқибатида халқ орасида лоқайдлик, инсонсизлик ва норозилик кучайди.
- Фарғона фожiasi юз берди. Миллий ўзликни англаш бошланди.
- Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши, пахта яққаҳовчилигини тугатилиши, экологик ҳолатни соғломлаштирилиши Ўзбекистонда долзарб масала сифатида кўтарилди.

Қайта қуришнинг 1-босқичи (1985-1987-йиллар)

маъмурий-ташкилий тадбирлар аввалгидек буйруқбозлик асосида олиб борилди

Бу босқичдаги вазифа - илмий-техника тараққиётни ютуқларини ишлаб чиқаришга жалб этиш асосида ҳақиқатда туб иқтисодий тараққиётни жадаллаштириш ва унинг асосида инсон омилни фаоллаштириш эди.

Қайта қуришнинг дастлабки даврларида асосий эътибор иқтисодий-сиёсий ривожлантиришга қаратилди.

1986 йилда қайта қуриш ва иқтисодий муносабатларга алоҳида эътибор берилди.

1986 йилдан мамлакат иқтисодий аҳволи ёмонлашди, 1987 йил январидан ишлаб чиқариш суръатлари кескин пасайди.

1- босқич мағлуб бўлди

Қайта қуришнинг 2-босқичи (1987-1990 йиллар)

жамиятнинг барча жабҳаларини комплекс тарзда ислоҳ қилишга ҳаракатлар бўлди

Асосий мақсад совет жамиятини тўлиқ демократлаштириш деб

СССРда сайлов тизимини ўзгартириши тўғрисидаги Қонун (1988 йил декабри) қабул қилинди

80-йиллар 2-ярмида иқтисодий инқироз бошланди

Қайта қуришнинг 3-йилида бу сиёсат тўлиқ мағлуб бўлди

Марказ ўз таъсирини кучайтириш мақсадида Ўзбекистонда «Ўзбек иши», «Пахта иши» каби уйдирмаларни ўйлаб топди

1984-1990 йилларда 30-50-йилларида содир бўлган қатагонлардан кам бўлмаган бедодликлар юз берди

Қайта қуриш сиёсати ҳам СССР давлатини муқаррар инқироздан қутқариб қола олмади. Давлатда инқироз бошланди. Иттифоқдош республикаларда миллий ўзликни англаш ва мустакиллик сари дадил қадамлар қўйилди

Иқтисодиётда турғунликнинг чуқурлашуви

- Ўзбекистоннинг 1985-1991- йиллардаги иқтисодий ҳолати советлар ҳушдорлиги даврининг бевосита ва мангирей давоини ўзида ифодалади.
- 80-йиллар ўрталарида иқтисодий ҳаётда сушлаштириш механизми тўла шаклланди.
- 1985 йил апрелдан сўнг марказий иқтисодий органларни қайтадан тузиш, банк тизимини қайта қуриш сиёсатини ишлаб чиқиш юзасидан чоратadbirlar амалга оширилди.
- СССРда етилирилладиган пахтанинг 65%, пилланинг 60% дан ортиги, канопнинг 80-90%, қазиб олинладиган олтин, симооб, волфрамнинг салмоқли миқдори Ўзбекистонда ишлаб чиқариладди.
- Ўзбекистон ақолисини табиий газ билан таъминлаш миқдоси 20% га яқини ташкил этди, холос.
- Пахтанинг атиги 10% Ўзбекистонда қайта ишланарди.
- 1981-1985 йилларда ялпи иқтисодий маҳсулот 3,4% ортган бўлса, 1986-1990 йилларда бу 2,2%ни ташкил этди.
- 80-йилларнинг ўрталаридан миллий даромад ишлаб чиқариш бўйича Ўзбекистон бошқа республикалардан ортда қолди.
- Иқтисодий ислоҳотлар 1987 йил эълон қилинди.
- 1986-1987 йилларда иқтисодиётни барқарорлаштириш бўйича бирорта самарали йўл изланмади. 1990 йилгача қайта қуришнинг мақсади сунъий «режали бозор» тизимини ташкил қилишдан иборат бўлиб қолаверди.
- 80-йилларнинг 2-ярмида Ўзбекистон иқтисодиётига ҳақдвой салбий таъсир этган ҳолатлардан бири - 1984-1989 йиллардаги қатагонлар, «десагп»лар, «Пахта иши» оирбатлари бўлди.
- 1990 йил ўрталаридан бошлаб Ўзбекистоннинг янги рафариати республикани чуқур иқтисодий инқироздан олиб чиқиш учун ҳақдвой ҳаракат бошлади.

12. Мавзу: Ўзбекистонда давлат мустақиллигининг қўлга киритилиши ва унинг тарихий аҳамияти.
Ўзбекистонда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти асосларининг барпо этилиши

Режа:

1. Ўзбекистон Мустақилликка эришишининг шарт-шароитлари.
2. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши ва унинг тарихий аҳамияти.
3. Ўзбекистоннинг ўз истиклол ва тараққиёт йўли. Ўзбекистонда фуқаролик жамиятининг шаклланиши.

Ўзбекистон мустақиллик арафасида

- И.А.Каримов 1989 йил июнда Ўзбекистоннинг биринчи раҳбари лавозимига сайланди;
- 1989 йил 21 октябрда Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг 11-чакриқ 11-сессиясида «Давлат тили ҳақида»ги Қонун қабул қилинди;
- «Ўзбекистоннинг иқтисодий мустақиллигини шакллантириш концепцияси»ни тайёрлашга киришилди. Унга кўра, «Ўзбекистон халқ хўжалигини соғломлаштириш ва бозор иқтисодига ўтишнинг асосий принциплари» ишлаб чиқилди ва у 1990 йил 17 октябрда умумхалқ муҳкамаси учун эълон қилинди;
- Ўзбекистон Олий Кенгаши 1989 йил 25 ноябрда бўлган «Ўзбекистон ССРни иқтисодий ва социал ривожлантиришнинг 1990 йилги Давлат плани тўғрисида»ги масалани муҳкама қилар экан, Республиканинг иқтисодий мустақиллигига оид муҳим тадбирларни белгилади;
- 1990 йил 24 мартда бўлиб ўтган Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг 12 чакриқ 1-сессияси Ўзбекистон тарихида биринчи марта Президентлик лавозимини таъсис этиш тўғрисида қарор қабул қилди. Сессия И.А.Каримовни Ўзбекистон совет социалистик Республикаси Президенти этиб сайлади;
- 1990 йил 20 июнда Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг 12-чакриқ 2-сессиясида «Ўзбекистоннинг Мустақиллик Декларацияси» қабул қилинди;

Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг 1991 йил 18 ноябрь VIII сессиясида 13 моддадан иборат бўлган «Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Давлат байроғи мамлакатимиз ҳудудида илгари мавжуд бўлган ғоят қудратли салтанатлар байроғига хос бўлган энг яхши анъаналарни давом эттирган ҳолда республиканинг табиатига хос бўлган хусусиятларни, халқимизнинг миллий ва маданий соҳалардаги ўзлигини ҳам акс эттиради. Ўзбекистон Республикаси давлат байроғи юртимизнинг ўтмиши, бугунги куни ва келажакнинг ёр-қин рамзи бўлиб -қолди.

1992 йил 2 июлда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг X сессиясида 8 моддадан иборат бўлган «Ўзбекистон Республикасининг Давлат герби тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Давлат гербидаги ҳ-ар бир белги чуқ-ур маънога эга. Герб рангли тасвирда бўлиб, Хумо қуши кумуш рангда, қ-уёш, бошоқ-лар, пахта чаноғи ва «Ўзбекистон» деган ёзувлар тилла рангда, ғўза шохлари, барглари ва водийлар яшил рангда, тоғлар -ҳаво рангида, чанокдаги пахта, дарёлар, ярим ой ва юлдуз оқ- рангда. Ўзбекистон Республикасининг Давлат байроғи тасвирланган лента тўрт хил рангда берилган.

1992 йил 10 декабрда Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XI сессиясида «Ўзбекистон Республикасининг Давлат мад-ҳияси тўғрисида»ги (12 моддадан иборат) Қонун қабул қилинди. Давлат мадҳиясининг матни Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов, мусиқаси Ўзбекистон халқ бастакори Мутал Бурҳонов томонидан тайёрланган.

Мустақилликка ҳаракат даврида маънавият

- 80-йиллар ўрталаридан қайта қурини туфайли театрда реал ҳаёта муносабат қилиш ҳоллари қурини бошлади;
- Шукрулло, Саид Аҳмад, Э.Воҳидов, Ў.Ҳошимовларнинг асарларида маънавий-буйруқбозлик даврида республикада пайдо бўлган носозлом муҳитни ёритишга кенг ўрин берилди;
- И.Султоннинг «Қодрийнинг ўтган кунлари», Ш. Бонбеловнинг «Темир хотин» асарлари муҳрат кўзонди;
- Сурхондарё, Қўрғи, Наманган театрларида ҳам мукашсал асарлар саҳнага кўйилди;
- Қашқадарё вилояти мусиқали ва драма театрида вужудга келган ахлоқий-руҳий ҳолат напихасида бу театрдан ёш режиссёр А. Абдуназаров бошчилигида бир гуруҳ ажралиб чиқиб «Мулоқот» театр студиясини ташкил этиши, иккидорли режиссёр Б.Иўлдошев билан бирга бир гуруҳ ёш, истеъдодли актёрларнинг Ҳамза театрдан «Ёш гвардия» театрига ўтиб келиши театр санъатида демократик жараёнларнинг бошланганидан далилат беради;
- 1986-1990 йилларда Ўзбекистон миллий маданиятининг ривожланишида маълум силқоқларга эришилди;
- 80-йиллар ўрталарида Наврўз миллий байрами ва исломга қарши расмий ҳаракатлар ислоҳида яққол қуринди;
- 1987 йил ўзбек тилида асарлар чоп этиши 1980 йилдагига нисбатан 0,9 млн нусхага кўшайди ва 1988 йил ҳамин 10,6 млн нусхага етди: ҳар бир ўзбек ўқувчисига атини 0,7 тадан китоб тўғри келди;
- 1984 йил Ўзбекистондаги олий ўқув юрларида 47,2% талабалар барча фанларни рус тилида ўрганганлари ҳолда, ўзбек тилида бу рақам 39,5 %га етди;
- Қашқадарьдаги кутубхоналар ҳамгармасининг 60-90%ини рус тилидаги китоблар ташкил этарди.

Ўзбекистонда президентлик бошқарувининг шаклланиши

1-босқич - **1990**
йилнинг
октябри

-1990 йил 23 мартда Ўзбекистон ССР Президенти лавозимини таъсис этиш, Ўзбекистон ССР Конституциясига ўзгаришлар тўғрисида Қонуни қабул қилинди

-1990 йил 24 мартда 12 чакриқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1-сессияси республика Компартияси 1-котиби бўлган И.Каримовни Ўзбекистон ССРнинг 1-Президенти этиб сайлади

2-босқич 1990 йил 1 ноябрдан янги Конституция қабул қилинган давргача бўлган даврни ўз ичига олади

-1 ноябр куни Ўзбекистонда иқроми ва бошқарув ҳокимиятининг тузиллини такомиллаштириш, Ўзбекистон ССР Конституциясига ўзгаришлар ва қўшимчалар қилини тўғрисида Қонуни қабул қилинди;

-Президентлик ҳокимияти билан Вазирлар Кенгашининг иқроми-бошқарув ҳокимияти қўлиб юборилиб, кейингиси Президент хузуридаги Вазирлар Маҳкамасига айлантирилди. Ўзбекистон ССР Олий Кенгашининг 2-сессияси (1990 йил 20-июн) «Мустақиллик Декларацияси»ни қабул қилди;

-Унинг иккинчи қисмида: «Ўзбекистон Совет Социалистик Республикаси Олий Кенгаши ўзбек халқининг давлат қурилишидаги тарихий тажрибаси ва тартиб тошган бой аъёнлари, ҳар бир миллатнинг ўз тафривини ўзи белгилаш ҳуқуқини таъминлашдан иборат...». «Мустақиллик Декларацияси» Ўзбекистоннинг 1991 йил 31 августгача мавжуд бўлган бошқарув, ҳуқуқий фаолиятини таъминлади;

-Сессияда "Ўзбекистон Республикасининг Давлат Мустақиллигини эълон қилиш тўғрисида" Қонуни қабул қилинди. 17 моддадан иборат бу Қонунда Ўзбекистон Республикаси асосий белгилари аниқланди. Мазкур Қонун мустақил республика учун Конституция ролини ўйнайдиган бўлди.

Ҳар бир мустақил давлатнинг асосий белгиси, асл пойдевори – миллий валютасидир. Ўзбекистон давлат мустақиллигини кўлга киритиб ўзининг миллий валютасини муомалага киритишга киришди. Бирок, бу жараён учун маълум вақт, тажриба керак эди. Шу боисдан Ўзбекистон 1991 – 1993 йилларда собиқ иттифокдан мерос қолган рубль зонасида бўлиб турди. Аммо советлардан кейинги маконда ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришнинг кескин пасайиши натижасида рублнинг кадри ҳам шунга мос равишда тушиб борди.

Ўзбекистон муомалага янги миллий валюта киритиш ишига жиддий киришди. 1992 йилдаёқ муомалага чиқаришга мўлжалланган сўм – купон нусхалари тайёрланади. Ниҳоят, 1993 йил 1 ноябрда Ўзбекистонда сўм – купон муомалага киритилди, унинг курси олдин муомалада бўлиб келган рублга тенглаштирилган эди. Ўзбекистон раҳбарияти сўм – купонлар асосида зарур тажриба орттирди, ҳақиқий миллий валютани жорий қилиш тадбирларини кўрди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 16 июнда эълон қилинган «Ўзбекистон Республикасининг миллий валютасини муомалага киритиш тўғрисида»ги Фармониға мувофиқ 1994 йил 1 июлидан бошлаб республика ҳудудида ягона, чекланмаган ва қонуний тўлов воситаси сифатида миллий валютаси – Сўм муомалага чиқарилган.

Муомалаға 1994 йилда 1, 3, 5, 10, 25, 50, 100 сўмлик, 1997 йил 1 мартдан 200 сўмлик, 2000 йил 1 июлдан 500 сўмлик, 2001 йил 1 сентябрдан 1000 сўмлик банкнотлар чиқарилган. Кейинчалик, 1, 5, 10, 25, 50 сўм қийматидаги тангалар муомалаға киритилган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КОНСТИТУЦИЯСИ

«ЎЗБЕКИСТОН»

- Ўзбекистон Республикасининг янги Конституциясини ишлаб чиқиш гоҳиси Олий Кенгашнинг 1990 йил 20 июнда бўлиб ўтган 2-сессиясида илгари сурилган.
- Сессияда Президент И.А.Каримов раислигида 64 кишидан иборат Конституция пойтахасини тайёрлаш бўйича комиссия тузиш тўғрисида қарор қабул қилинди.
- 1992 йил баҳорда Конституция пойтахасининг 149 та моддадан иборат янги вариантги ишланди ва у 1992 йил 26 сентябрда умумхалқ муҳокамаси учун матбуотда эълон қилинди.
- Қарийб икки ой давом этган умумхалқ муҳокамасидан сўнг билдирилган тақлиф ва мулоҳазалар умумлаш тирилди ва пойтахда ушбу тақлиф ва мулоҳазалар асосида қайта тузатилиб, 1992 йил 21 ноябрда муҳокамани давом эттириш учун 2-маротаба матбуотда эълон қилинди.
- 1992 йил 8 декабрда 12- чакриқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашнинг тўқтинчи сессиясида 6 бўлими, 26 боб, 128 моддадан иборат Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини ўрганиш жараёнида унинг моҳиятини очиб беравчи қуйидаги асосий тамойилларини билиб олишга аҳамият бериш зарур:

- **Ўзбекистон Конституциясининг биринчи тамойили** — давлат суверенитетидир. 1 – 6 — моддаларда Ўзбекистон — суверен демократик республика, давлат халқ манфаатларига хизмат қилади, мустақил ички ва ташқи сиёсат юритади, ўзбек тили давлат тилидир, деб белгилаб қўйилган. Конституцияда давлатнинг «Ўзбекистон Республикаси» ва «Ўзбекистон» деган номлари бир маънони англатади, деб белги-лаб қўйилган.
- **Иккинчи Конституциявий тамойил** — халқ ҳокимиятчилигидир. 7 – 14 — моддаларда халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаидир, Ўзбекистон халқини миллатидан қатъий назар унинг фуқаролари ташкил этади, давлат ўз фаолиятини инсон ва жамият фаровонлигини кўзлаб амалга оширади, деб кўрсатилган.
- **Учинчи Конституциявий тамойил** — давлат ҳокимиятининг уч тармоққа бўлинишидир. Ўзбекистон давлат ҳокимияти тизими ҳокимиятнинг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларига бўлиниши қонунлаштирилди.

- **Тўртинчи Конституциявий тамойил** — бу демократияга содиқликдир. Конституцияда демократия ва ижтимоий адолатга садоқат эълон қилинади ҳамда инсонпарвар демократик – ҳуқуқий давлат барпо этиш назарда тутилади.
- **Бешинчи Конституциявий тамойил** — Конституция ва қонунларнинг устуворлигидир. Конституциянинг 15 – моддасида «Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар», деб белгилаб қўйилган.
- **Олтинчи Конституциявий тамойил** — халқро андозалар даражасида ифодаланган фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва мажбуриятларининг тенглиги ва дахлсизлигидир. Ўзбекистон фуқароларининг ҳуқуқлари муҳим халқро ҳужжатлар — «Инсон ҳуқуқлари бутун жаҳон Декларацияси», «Иқтисодий, социал ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқро акт», «Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқро акт» ва бошқалар асосида баён этилган.
- Конституциянинг 18 – 52 — моддалари инсон ва фуқароларнинг асосий ҳуқуқлари, эркинликлари ва бурчларига бағишланган. Ўзбекистон давлати томонидан фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари олий қадрият сифатида тан олинган ва улар ҳимоя қилинади. Конституция бўйича ҳар бир шахснинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиши кафолатланади.

- **Еттинчи Конституциявий тамойил** — қонунийликдир. Қонунийлик жамиятнинг бир маромда ҳаёт кечиришини, давлат органларининг маромли фаолият кўрсатишини таъминлайди. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаро-лар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўргандагина жамиятда барқарорлик ва тараққиёт бўлади.
- **Саккизинчи Конституциявий тамойил** — Ўзбекистон Респуб-ликаси ташқи сиёсатининг асосий қоидаларини аниқ белгилаб қўйилганлигидадир. Асосий Қонуннинг 17 – моддасида Ўзбекистон Республикаси ташқи сиёсати акс этган.

Конституцияда давлат халқнинг манфаатлари ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида бошқа давлатлар билан иттифоқ ва дўстона алоқалар ўрнатиши ҳамда давлатлараро тузилмаларга кириши ва улардан ажралиб чиқиши мумкинлиги қонунлаштирилган.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти

- Ўзбекистон Республикасининг Президенти давлат бошлиқидир ва давлат ҳокимияти органларининг кенешчилган ҳолда фаолият юритишини ҳамда ҳамкорлигини таъминлайди (89-модда).
- Ўзбекистон Республикасининг Президенти павозимига ўттиз беш ешдан кичик бўлмаган, давлат типини яқини билмадиган, бевосита сайловгача кавлада 10 йил Ўзбекистон ҳудудида муқим яшаётган Ўзбекистон Республикаси фуқароси сайланиши мумкин. Айни бир шахс сурункасига икки муддатдан ортиқ Ўзбекистон Республикасининг Президенти бўлиши мумкин эмас.
- Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ўзбекистон Республикасининг фуқаролари томонидан умумий, тенг ва тўғридан-тўғри сайлов ҳуқуқи асосида яширин овоз бериш йўли билан етти йил муддатга сайланади. Президентни сайлаш тартиби Ўзбекистон Республикасининг қонун билан белгиланади (90-модда).
- Президент ўз вазифасини бажариб турган даврда бошқа ҳақ туланадиган павозимини эгаллаши, вакиллик органининг депутаты бўлиши, тadbиркорлик фаолияти билан шуғулланиши мумкин эмас (91-модда).
- Президентнинг шахси дахлсиздир ва қонун билан муҳофаза этилади.
- Президент Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси йиғилишида қуйидаги қасамёдни қабул қилган пайтдан бошлаб ўз павозимига қиринган ҳисобланади (92-модда).

ПРЕЗИДЕНТ ИКАРИМОВ – МУСТАҚИЛ ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТЧИЛИГИ АСОСЧИСИ	
→	Мустaqил давлатнинг иқтисодий-свисий ва маънавий ҳаётини янги-ча асосларда шакллантиришида бoш-қoш бўлди. Унинг бошчилигида ҳуқуқий демократик давлат асослари барпо этилди
→	Давлат бошқаруви, жамиятнинг барча соҳаларида туб ислоҳотлар ўтказишда ва модернизация қилишда
→	Унинг рақбарлигида ўзбек халқи талоғат ва қурбонларсиз ўтмиш даврини бошидан кечирди
→	Ислом Каримов таҳликаси, Ўзбекистонга ташиқ халқларини кучайган даврда ҳам мамлакат ичарисида тиғчиқ ва барқарорликни ўрнатди
→	Осиё миштарасида долзарб бўлиб турган терроризм ва нарқобизнес муаммоларини халқаро миқёсда ҳам қилми масаласини қўйди. Бу соҳада глобаллашушни баворат қилди
→	Осиё миштарасида тиғчиқ ва барқарорликни ўрнатишда катта саъий-ҳарақат кўрсатди
→	Ўзбек халқининг миллий қадриятларини тиклаш ва миллий ўзинини англашда бoш-қoш бўлиб маънавий жасорақ кўрсатди
→	Ўзбек давлатчилигининг тарихий тақрибасига таталди
→	Ўзбекистоннинг халқаро миқёсда обрў қозонишига хизмат қилди
→	Ўзбекистон иштирокчилиги ҳам назарий, ҳам амалий муаммоларини тақдир этиб, жамият свисий равнақининг, иқтисодий тараққийетининг, маънавий воқолатининг асосий йўл-ўйрақларини янги-ча мушқара ва ёндашув билан кўрсатиб берди

Қонун чиқарувчи ҳокимият

- **Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи ҳокимият, иқро этувчи ҳокимият ва суд ҳокимиятига бўлиниши қонулаштирилган;**
- **Уч ҳокимиятдан ҳар бири мустақил фаолият юритади. Олий Мажлис қонун чиқарувчи ҳокимият ҳисобланади;**
- **Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 76-моддасида: «Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси Олий давлат вакиллик органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади» дейилган. Бу вазифани бақарувчи вакиллик органи парламент деб ҳам юритилади;**
- **БМТга аъзо давлатларнинг 135 тасидан 160 тасида парламент институти мавжуд.**

-Мустақилликка эришганимизча биз фақат собиқ “марказ”нинг “қош-қовоғи”га қараб иш тутадиган, мустақил равишда бирор нарсани режалаштиришга имкони бўлмаган, уни ҳаттоки тасаввур этишга умиди бўлмаган одамлар эдик. Бугун эса ўзининг ички ва ташқи сиёсатини мустақил равишда юргиза олиш имконига, **2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар Стратегиясига** эга, мамлакатни модернизация қилиш, демократик ислохотларни тобора чуқурлаштириб бораётган, кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига айланаётган мустақил давлатмиз.

Мухтарам Президентимиз Шавкат Миромонович Мирзиёев сўнгги пайтларда бир иборани бот-бот такрорламоқда. Бу – ҳар биримиздан “ўзини қийнаш”ни талаб этмоқликда намоён бўлмоқда. Хўш, “ўзини қийнаш”ни қандай тушунмоқ зарур, умуман, “ўзини қийнаш” керакми, у инсонга ҳос ҳолатми? Бу саволга жавоб бериш жуда қийин. Яъни, инсон доимо эркинликка, хотиржамликка, жоннинг роҳатига, лаззатга мойил. Бундан барчамиз қониқиш ҳосил қиламиз. Аммо ҳаёт фақат лаззатдан иборат эмас-ку! Барча моддий таъминотлар, бойликлар қачондир ўз ниҳоясига етади. Шундай экан, инсондаги истеъмолчилик кайфиятини яратувчанликка алмаштириш зарурлигини барчамиз биламиз-ку! Қолаверса, инсонда доимо ортиб борадиган ҳолат – унинг эҳтиёжю. Қанча яхши яшасак, турмушимиз қанча фаровон бўлса, бизда унданда яхшироқ, аълороқ ҳаёт ва турмуш барпо этиш истаги туғилаверади.

Шундан келиб чиқиб
“Халқ давлат идораларига
эмас, балки давлат идоралари
халқимизга хизмат қилиши
керак” тамайили асосида

Жойларда давлат ва нодавлат ташкилотлари томонидан халқ билан очик ва самарали мулоқот олиб бориш тизими йўлга қўйилгани, бунинг натижасида фуқароларнинг кўплаб муурожаат ва муаммолари қонуний ҳал этилаётганига алоҳида эътибор қаратиш;

Қонун устуворлигини таъминлаш, суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ этиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини мустаҳкамлаш, ички ишлар тизими ва прокуратура органларида амалга оширилаётган туб ислоҳотларни асосий мавзулардан бири сифатида акс эттириш;

Қўлга киритган барча ютуқларимизнинг асосий омили ва мезони сифатида биринчи навбатда халқимизнинг фидокорона меҳнати, одамларимиз, авваламбор, ёшларимизнинг дунёқараши, сиёсий онги ва тафаккури ўзгариб, фуқаролик фаоллиги тобора кучайиб бораётганини ҳаётий далил ва мисоллар орқали талқин этиш;

13 - Мавзу: Мустақиллик йилларида Ўзбекистоннинг иқтисодий, маънавий ва маданий тараққиёти

РЕЖА

1. Ўзбекистонда бозор муносабатларининг шаклланиши, унинг йўналишлари, босқичлари ва хусусиятлари. Иқтисодиётда юз берган ўзгаришлар.
2. Қишлоқ хўжалигида ўтказилаётган ислохотлар, унинг вазифалари ва йўналишлари.
3. Мустақиллик йилларида маънавий ҳаёт. Миллий истиқлол мафкурасининг шаклланиши.
4. Таълим тўғрисидаги қонун ва Кадрлар тайёрлаш миллий дастури.

Мустақил Ўзбекистонда ўтказилган туб ислохотлар ва уларнинг босқичлари

1) Ўтиш даври:

Ўтиш даври ва миллий давлатчилик асосларини шакллантириш билан боғлиқ биринчи галдаги ислохот ва ўзгаришларни ўз ичига олган дастлабки босқич – 1991-2000 йиллар

2) Фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври:

2001 йилдан бошланган бўлиб, иккинчи босқич - фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври. Иқтисодиётни барқарор ривожлантириш, сиёсат, қонунчилик, суд ҳуқуқ тизими ва ижтимоий-гуманитар соҳалар изчил ислох қилинди ва ривожлантирилмоқда.

Бозор иқтисоди муносабатларининг ўзига хос сифат белгилари ва хусусиятлари

1. *Товар ишлаб чиқарувчи иқтисодий жиҳатдан эркин бўлади.*
2. *Товар ишлаб чиқарувчи мулк эгаси бўлади ёки ижара мулкига эга бўлади ва уни ўзи билганича ишлатади.*
3. *Товар ишлаб чиқарувчи ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотининг эгаси, хўжайинидир.*
4. *Бозорга чиқарилган товарни олди-сотди қилиш сотувчи билан харидорнинг эркин ва ихтиёрий муносабатига асосланади.*
5. *Бозор иқтисодиёти монополизмни, яъни яқка ҳукмронликни инкор*
6. *Бозорда ишлаб чиқарувчи эмас, балки истеъмолчи ўз шартини қўяди, чунки пул унинг қўлида бўлади.*
7. *Ишлаб чиқарилган товарга сарф қилинадиган меҳнат харидорнинг маҳсулотга талаби даражаси миқдорига бўлиши лозим.*
8. *Бозорда қандай товарга талаб ошиб борса, ўша маҳсулотни ишлаб чиқариш фойда келтиради.*
9. *Бозор иқтисодиёти шароитида товар ишлаб чиқарувчилар, жамият аъзолари ўз даромадлари миқдорига қараб табақаланадилар.*

Иқтисодни ислоҳ қилишнинг стратегик мақсадлари

Кишилар турмуши ва фаолияти учун зарур шарт-шароитларни таъминлайдиган, кучли ва мунтазам ривожланиб борувчи иқтисодий тизимни барпо этиш.

Кўп укладли иқтисодни, ташаббускорлик ва тадбиркорликнинг ҳар томонлама ўсиши учун асос бўладиган хусусий мулкчиликни вужудга келтириш.

Корхоналар ва фуқароларга кенг иқтисодий эркинлик бериш, уларнинг хўжалик ишларига давлатнинг тўғридан-тўғри аралашидан воз кечиш.

Иқтисодда чуқур таркибий ўзгаришлар қилиш, моддий ва меҳнат ресурсларидан унумли фойдаланиш, рақобатбардор маҳсулотларни ишлаб чиқаришни таъминлаш.

Жаҳон иқтисодига интеграциялашиб бориш.

Кишиларнинг дунёқарашини ўзгартириш, уларда янгича иқтисодий тафаккурни шакллантириш.

Бозор иқтисоди муносабатларига асосланган жамиятни барпо этишнинг асосий шарти:

- 1) давлат мулкани хусусийлаштириш;**
- 2) кўп укладли иқтисодни вужудга келтириш;**
- 3) ишлаб чиқариш корхоналари ва мулкдорлар ўртасида ўзаро рақобатлашиш учун зарур шарт-шароитлар яратиш;**
- 4) мулкдорлар синфини шакллантириш.**

Давлат мулкани хусусийлаштириш

- 1992-1993 йилларда 28,8 минг юридик шахс 53,9 мингга хусусий объект эгаси бўлди.
- Шу йилларда 1 миллион квартира хусусийлаштирилди.
- 2002 йилда Ўзбекистон аҳолисининг асосий қисми қайсидир шаклдаги мулк эгаси бўлди.
- Хусусийлаштириш дастурига асосан дастлабки босқичда умумий уй-жой фонди, савдо, маҳаллий саноат, хизмат кўрсатиш корхоналарини ҳамда қишлоқ хўжалик маҳсулотларини тайёрлаш тизими қамраб олди.
- Бу «кичик хусусийлаштириш» деб ном олди. Кичик хусусийлаштириш 1994 йилдаёқ тугалланди.
- 1992-1994 йилларда 54 мингга яқин корхона ва объект давлат тасарруфидан чиқарилди. Уларнинг 18,4 минггаси хусусий мулк бўлиб қолди.
- 1994 йилда мамлакат ялпи ижтимоий маҳсулотининг деярли ярми иқтисодиётнинг нодавлат секторида ишлаб чиқилди, бу секторда 4 миллионга яқин киши иш билан банд бўлди.
- Ҳар 3 кишининг биттаси эгасига имтиёзли шартлар билан ёки бепул квартира берилди.
- Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришга доир 20 дан ортиқ давлат дастури қабул қилинди. Ўзбекистонда мулкни давлат тасарруфидан чиқариш чоғида аҳоли учун имтиёзли тизим яратилди.
- 2003 йил бошида хусусий ва кичик корхоналар сони 120 мингдан ошди.

Иқтисоднинг аграр соҳасидаги ўзгаришлари

- 1991-2003 йиллар давомида қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш масалалари буйича 10 дан ортиқ қарорлар қабул қилди.
- 2003 йилда 3541 минг гектар экин майдонининг 3326 минг гектари ёки 94% ширкат, фермер ва деҳқон хўжаликлари ихтиёрида бўлса, бугунги кунда улар деярли шундан 992 минг гектари фермер хўжаликлари тасарруфига ўтди.
- Республикада етиштирилган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 99 фоизи иқтисодиётнинг нодавлат сектори ҳиссасига туғри келади.
- 1991 йилгача мамлакатимизда 1 миллион 842 минг хонадон газлаштирилган бўлса, бу кўрсаткич 1997 йилда 3 миллион 155 мингга етди.
- Қишлоқларда 2 миллионга яқин иш жойи яратилди.
- 650 минг кишини касбга тайёрлаш мўлжалланди.
- 2003 йилдан Тошкент давлат аграр университетининг Нукус филиали иш бошлади ва воҳа қишлоқ хўжалигини кадрлар билан таъминлашга хизмат қилмоқда.

Ўзбекистон - замонавий автомобиль ишлаб чиқарувчи мамлакат

- И.Каримов бошчилигидаги давлат делегациясининг 1992 йил июнь ойида Жанубий Корея Республикасига қилган расмий ташрифи чоғида икки давлат ўртасида ўзаро иқтисодий ҳамкорликни ривожлантириш тўғрисида дастлабки ҳужжатлар имзоланди;
- 1992 йил август ойида эса Жанубий Корея билан ҳамкорликда автомобиль ишлаб чиқарувчи қўшма корхона барпо этиш тўғрисида келишиб олинди.
- «ЎзДЕУавто» корхонаси қурилиши 1993 йил февралда бошланиб, 1996 йил 19-июлда - 32 ой мобайнида битди. Йилига 200 минг автомобиль ишлаб чиқара оладиган бу улкан иншоотнинг умумий қиймати 658 миллион АҚШ долларини ташкил этди;
- 2002 йилдан бошлаб корхонада «Матиз» ва «Нексия-2», 2003 йилдан «Ласетти» русумидаги янги автомобиллар ишлаб чиқаришга киришилди. 1999 йил 16-март куни Самарқандда Ўзбекистоннинг яна бир автомобиль заводи иш бошлади. Бугунги кунда Япониянинг Сузуки корхонаси билан ҳамкорликда ушбу корхонада йилига минглаб турли русумдаги қулай ва ихчам автобуслар, турли хил юк ташиш машиналари ишлаб чиқарилмоқда;
- 1996 йилдан эътиборан В.П.Чкалов номидаги Тошкент авиация заводида маҳаллий ҳаво йўлларида қатнашга мўлжалланган 64 уринли янги ИЛ-114 самолётлари ҳам ишлаб чиқарила бошланди;
- Бугунги кунда Шевролет: Такума, Эврика, Эпика замонавий машиналари ишлаб чиқариш ҳам йўлга қўйилган.

«O'zDAEWOO» қўшма корхонасида ишлаб чиқарилган янги автомобиллар

«Lasetti»

«Spark»

«Captiva»

«Epika»

«Takuma»

2017-2021 ЙИЛЛАРДА ҲАРАКАТЛАР СТРАТЕГИЯСИ

I. Давлат ва жамият қурилиш тизimini такомиллаштириш
(**Мовий ҳаворанг** – осмон ва тоза сув рамзи, буюк Амир Темур давлатининг байроғининг

ранги)

II. Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизimini янада ислоҳ қилиш

(**Сиёхранг** – қонунийлик элементлари ҳисобланган устуворлик ва ор-номуслилик рамзи)

- III. Иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштириш

(**Тилларанг** – иқтисодиётни ривожлантириш элементлари ҳисобланган куч-қудрат ва бойлик

рамзи,)

- IV. Ижтимоий соҳани ривожлантириш

(**Қизил ранг** – ҳаёт ва аҳолининг муносиб турмуш тарзини таъминлаш рамзи)

V. Хавфсизлик, диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувлик, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат

(**Оқ ранг** – тинчликсеварлик сиёсати элементлари ҳисобланган тинчлик ва софлик рамзи)

“Халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва қудратли бўлади” деган зоя асосида

Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш, , унинг рақобатдошлигини ошириш

Қишлоқ хўжалигини модернизация қилиш ва жадал ривожлантириш

Иқтисодиётда давлат иштирокини камайтириш

Хусусий мулк ҳуқуқини ҳимоя қилиш ва унинг устувор мавқеини янада кучайтириш

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожини рағбатлантириш, ҳудудлар, туман ва шаҳарларни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан комплекс ва мутаносиб тараққий эттириш,

Инвестициявий муҳитни яхшилаш, эркин иқтисодий зоналар ташкил этиш

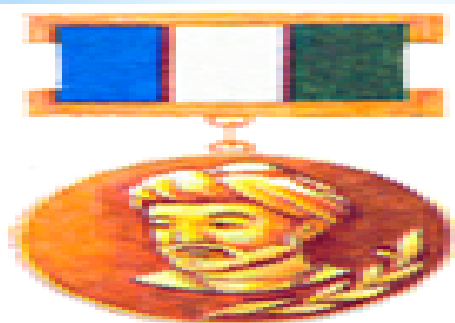
Қарорда “Халқ бой бўлса, давлат ҳам бой ва қудратли бўлади”, деган ғояни кенг фуқаролар орасида тизимли равишда тарғиб этиш лозимлиги белгилаб берилган. Бу бежизга айтилмаган. Шўро давлати ўзини камбағалпарвар сифатида кўрсатар, шу аснода бутун жамиятни бой-бадавлат кишиларга қарши қўйишга интиларди. Бошқача сўз билан айтганда, ўша даврда камбағаллик рағбатлантирилар эди.

Дарҳақиқат, адабиёт тушкунликка тушган инсон кайфиятини кўтарадиган, одамни мушоҳадага чорлайдиган, синиқ кўнгилларга завқ берадиган, адолатли ҳукум чиқаришга кўмак берадиган бебаҳо неъмат, барчани маънавиятга чорлайдиган, маърифатли жамиятнинг пойдеворини курадиган феномен ҳодиса ҳисоблагади. Шунинг учун ҳам бекорга биз ўрганаётган қарорнинг муҳим тамойилларидан бири сифатида “*Маънавият – энг таъсирчан ва қудратли қуролимиз*”, деб таъкидланмаган.

Маънавий қадриятларнинг тикланиши ва миллий ўзликни англаш

- 1991 йили Навоий таваллудининг 550 йиллиги кенг нишонланди. Пушкин номидаги Адабиёт институтига Алишер Навоий номи берилди;
- 1994 йил Улуғбек йили деб эълон қилинди ва унинг 600 йиллиги мамлакат ва жаҳонда кенг нишонланди;
- 1992 йил май ойида Наманганда улуғ аждодимиз Машрабга бағишлаб кенг нишонланди. Бу шаҳарда унинг номи билан аталувчи катта истироҳат боғи барпо этилди;
- 1996 йилда Амир Темура таваллудининг 660 йиллиги нишонланди;
- 1998 йил 24 октябрь куни Фарғонада Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллиги нишонланди;
- 1999 йил 5 ноябрда Хоразмда Жалолиддин Мангуберди таваллудининг 800 йиллиги нишонланди;
- 1999 йил 17 декабрь куни Оғаҳий таваллудининг 190 йиллиги нишонланди;
- 1997 йилда Бухоро ва Хива шаҳарларининг 2500 йиллиги нишонланди;
- 1999 йил 6 ноябрь куни Термизда «Алпомиш» достонининг 1000 йиллиги кенг нишонланди. 2000 йилда ҳазрат А.Навоийнинг 560 йиллиги яна ҳам кенгроқ нишонланди;

- 2001 йилда Хоразмда «Авесто»нинг 2700 йиллиги кенг нишонланди. «Авесто» китоби дунёга келганидан буён илк мартаба ўзбек тилига таржима қилинди ва нашр этилди;
- 2002 йилда Термиз шаҳрининг 2500 йиллиги, Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги ЮНЕСКО иштирокида кенг байрам қилинди;
- 2003 йилда Абдухолиқ Ғиждувоний таваллудининг 900 йиллиги нишонланди.
- Имом Абу Исо ат- Термизийнинг 1200 йиллиги, Маҳмуд аз-Замаҳшарийнинг 920 йиллиги (1995 йил);
- Нажмиддин Қубронинг 850 йиллиги, Баҳроуддин Нақшбанднинг 675 йиллиги (1993 йил) ва Ҳожа Аҳрори Валийнинг 600 йиллиги кенг кўламда нишонланди;
- 2000 йили Ислоҳ оламининг улуғ ҳуқуқшуноси Бурҳониддин Марғилонийнинг 1200 йиллиги ва беназир аллома Абу Мансур Мотуридидийнинг 1130 йиллиги кенг нишонланди. Имом Бухорийнинг тўрт жилддан иборат, имом Термизийнинг бир жилдли ҳадис китоблари чоп этилди. Қуръони Карим саккиз марта, жами бир миллион нусхада нашр этилди;
- 2002 йили Қуръони Каримнинг изоҳли таржимаси шайх Абдулазиз Мансур томонидан тайёрланди;
- 2006 йил 3 ноябрь куни Хива шаҳрида Хоразм Маъмур академиясининг 1000 йиллиги нишонланди;
- 2006 йил Қарши шаҳрининг 2700 йиллиги нишонланди;
- 2007 йили Марғилон шаҳрининг 2000 йилиги кенг нишонланди;
- 2008 йили Самарқанд шаҳрининг 2750 йиллиги байрам қилинди;
- 2009 йили Тошкент шаҳрининг 2200 йиллиги байрам қилинади.

Алишер Навоий
номиддаги Давлат
мукофоти фахрий
нишони

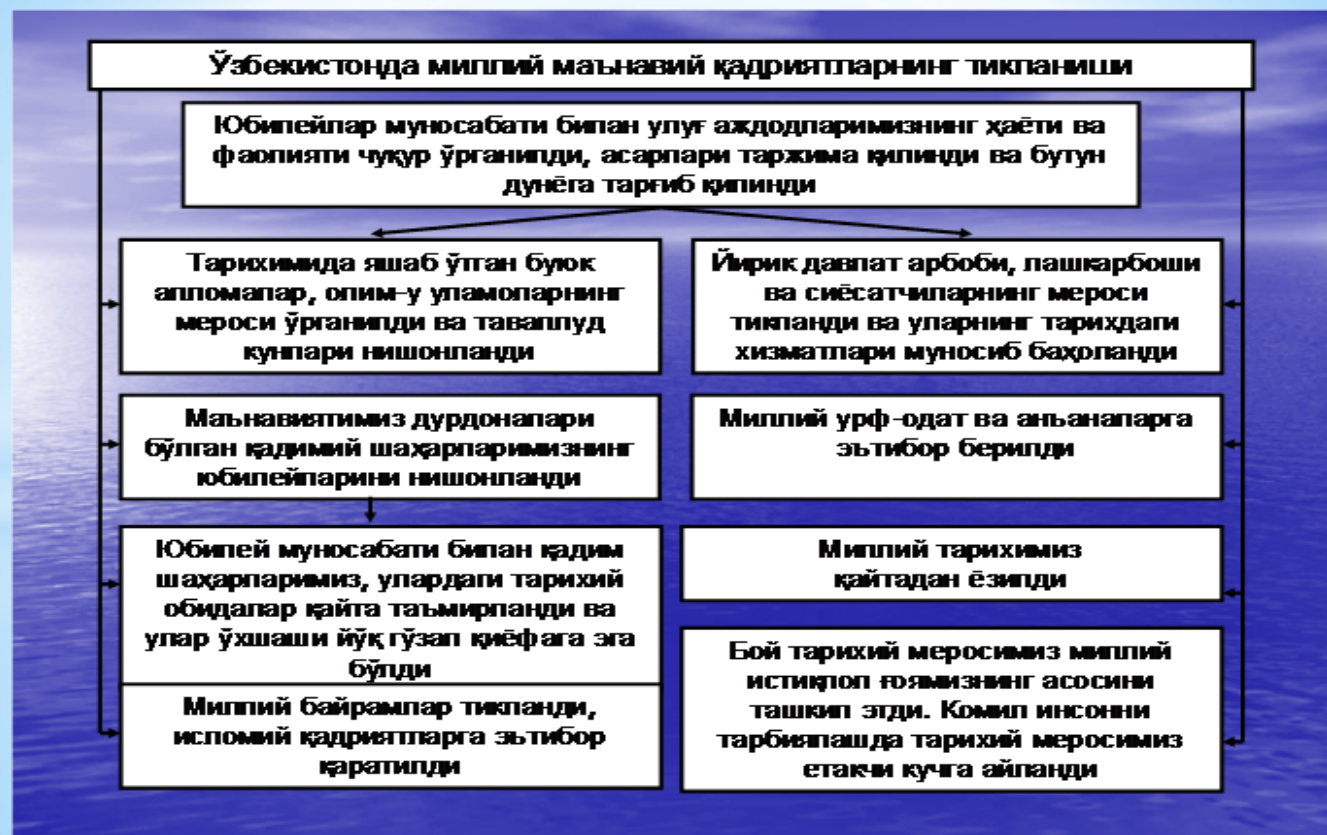
Тошкент. Алишер Навоий ҳайкали

Тошкент. Амир Темур ҳайкали

Мирзо Улughбек ҳайкали

«Наврўз» байрами

Мустақил Ўзбекистонда Амир Темур сиймосини қайта тиклаш ва унинг шахсини қадрлаш

- 1993 йилда Амир Темурга суворий ҳайкал ўрнатилди;
- «Амир Темур таваллудининг 660 йиллигини нишонлаш тўғрисида» (1994 йил, 29 декабр), «1996 йилни Амир Темур йили деб эълон қилиши тўғрисида» (1995 йил, 26 декабр), «Темурийлар тарихи» давлат музейини ташкил этиш ва «Амир Темур» орденини таъсис этиш тўғрисида (1996 йил) қатор фармон ва қарорлар чиқарилди;
- 1996 йил Амир Темур йили деб эълон қилинди;
- Амир Темур таваллудининг 660 йиллиги жаҳоннинг 50 дан ортиқ давлатларида нишонланди;
- Амир Темурнинг 660 йиллик юбилеи 1996 йил 21-24-апрель кунлари Франция пойтахти Париж шаҳрида ЮНЕСКО ташаббуси ва раҳбарлигида нишонланди, унда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов иштирок этди ва катта вутқ сузлади;
- ЮНЕСКО қароргоҳида «Темурийлар даврида фан, маданият ва маорифнинг гуллаб-яшнаши» мавзусида халқаро конференция ва кўргазма уюштирилди;
- Франция Президенти Ўзбекистон Президентига Амир Темурнинг 1402 йили Француз қироли Шарлга йўллаган мактубини совға қилди;
- 1996 йилнинг 18 октябрь куни Темурийлар тарихи давлат музейи очилди;
- 1996 йил 18 октябрь куни И.Каримов Самарқандда Амир Темур ҳайкалини тантанли равишда очди;
- 1996 йил 18 октябрь куни Шаҳрисабз - қадимий Кешда Оқсарой ҳовлисида Амир Темур ҳайкали очилди;
- Мустақиллик йилларида Амир Темур тараққиёт буюк давлатчилиги ва маънавий қудрат тимсолига айланди;
- Амир Темур таълимоти миллий истиқлол гоъямизга ҳамоҳангдир.

Самарқанд. Амир Темур ҳайкали

Шаҳрисабз. Амир Темур ҳайкали

Темурийлар тарихи давлат музейи

Таълим тараққиёти

- Узлуқсиз таълимга асос 1992 йилда қабул қилинган «Таълим тўғрисида»ги Қонунга мувофиқ умумий ўрта таълим таркиб жиҳатдан 5 босқичдан, яъни бошланғич (1-4 - синфлар), таянч (5-9-синфлар) ва ўрта таълим (10-11-синфлар)дан ташкил топган эди;
- 1994 йилда 80 минг ўринли 209 та, 1995 йилда 55 минг ўринли 134 та, 1996 йилда 64 минг ўринли 198 та мактаб қурилиб фойдаланишга топширилди;
- Энг замонавий ихтисосликлар бўйича алоҳида университет ва институтлар, жумладан, Жаҳон иқтисоди ва дипломатия университети, Навоий кон-металлургия институти, мудофаа вазирлиги қошида Ҳарбий академия, Ички ишлар вазирлиги қошида Ички ишлар академияси, Банк-молия академияси каби унлаб янги олий ўқув юртлари ташкил этилди;
- Вилоятларда янгидан-янги ўқув юртлари очилди. Президент Каримовнинг 1992 йил 28 февралдаги Фармони билан 8 вилоят педагогика институтларига университет мақоми берилди;
- Олий Мажлиснинг 1996 йил декабрдаги Қарори билан 1 октябрь - «Ўқитувчилар ва мураббийлар куни» деб белгиланди;
- «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» асосида ишлаб чиқилган ва Вазирлар Маҳкамаси томонидан 1999 йил августда тасдиқланган «Умумий ўрта таълим Давлат таълим стандартлари» асосида янги ўқув дастурлари амалиётга жорий этилди;
- «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури» 1997 йилда қабул қилинди;
- 1997 йилда қабул қилинган қонунга биноан олий таълим икки босқичда - бакалаврият ва магистратурадан иборат;
- 2001 йилдан бошлаб дарсликларни танлов асосида яратиш йўлга қўйилди;
- 2001-2002 ўқув йилидан эътиборан мактаб ўқувчиларига дарсликларни ижарага бериш тизими асосида таъминлашга босқичма-босқич ўтила бошланди;
- 2008 йил – Ёшлар йили деб эълон қилиниши муносабати билан ёшлар сиёсатида туб ўзгариш ва ислохотлар бўлиб ўтди.

Спорт соҳаларидаги ютуқлар

- 1992 йилдан Термиз ва Шаҳрисабз шаҳрида миллий кураш бўйича халқаро мусобақа ўтказила бошланди;
- 1994 йилда Тошкентда теннис саройи қурилди;
- 1994 йили Ўзбекистон Республикаси спортчилари 1-мартта Япониянинг Хиросима шаҳрида ўтказилган 12-Осиё уйинларида иштирок этдилар ва улкан муваффақиятларга эришдилар. Улар 42 медални, жумладан 10 та олтин, 12 та кумуш, 20 та бронза медалини қўлга киритдилар;
- 1996 йил Артур Григорян Германияда ўтказилган жаҳон чемпионатида қатнашиб, мутлақ чемпион «Олтин камар»ини қўлга киритди. 2002 йилгача 17 марта жаҳон чемпиони номини сақлади;
- Тошкентда 1996 йил 14 августда Олимпия музейи ташкил этилди;
- 2001-2002 йиллардан бошлаб ҳар йили умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари орасида 4 босқичда (мактаб, туман, вилоят ва республика босқичлари) «Умид ниҳоллари», Академик лицей, коллеж ва 9-11-синф ўқувчилари орасида «Баркамол авлод», ҳар 2 йилда бир марта олий ўқув юртлари талабалари орасида «Универсиада» спорт мусобақаларини ўтказилиши йўлга қўйилди;
- 2003 йилда Республика миқёсида янги болалар спорт иншоотларини барпо этиш дастурлари тузилди. «Соғлом оила» мусобақаларини ўтказиш Низоми ишлаб чиқилган;
- 2002 йилнинг ўзида ўзбек спортчилари турли мусобақаларда қатнашиб 186 дан ортиқ Олтин медални қўлга киритдилар;
- Теннис маликаси Ирода Тўлаганова, машҳур боксчи Руслан Чагаев, олимпиада чемпиони Муҳаммад Қодир Аблуддаев, халқаро гроссмейстер Рустам Қосимжонов ва бошқа унлаб спортчиларимиз юртимиз номини шарафламоқдалар.

14 - Мавзу: Ўзбекистон ва жаҳон хамжамияти

РЕЖА

1. Мустақил Республиканинг мустақил ташқи сиёсат юритишининг ҳуқуқий асослари ва асосий тамойиллари.
2. Ўзбекистоннинг халқаро ва минтақавий ташкилотларга аъзо бўлиб кириши.

Ўзбекистон Республикаси халқаро муносабатларнинг тўла ҳуқуқли субъектидир. Унинг ташқи сиёсати давлатларнинг суверен тенглиги, куч ишлатмаслик ёки куч билан таҳдид қилмаслик, чегараларнинг дахлсизлиги, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш, бошқа давлатларнинг ички ишларига аралашмаслик қоидаларига ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади.

Республика давлатнинг, халқнинг олий манфаатлари, фаровонлиги ва хавфсизлигини таъминлаш мақсадида иттифоқлар тузиши, ҳамдўстликларга ва бошқа давлатлараро тузилмаларга кириши ва улардан ажралиб чиқиши мумкин (17-модда).

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING КОНСТИТУЦИЯСИ

Ўзбекистон жаҳон ҳамжамияти ТИЗИМИДА

- Бугунги кунда 182 давлат Ўзбекистон мустақиллигини тан олган;
- 142 давлат билан дипломатик алоқалар ўрнатилган;
- Ўзбекистоннинг чет элларда 27 элчихонаси, 11 Бош консулхонаси, халқаро ташкилотларда 3 ваколатхонаси фаолият кўрсатяпти;
- Ўзбекистон 1992 йил 2 мартда БМТга қабул қилинди;
- 1993 йил февралда Тошкентда БМТнинг ваколатхонаси очилди ва у иш бошлади;
- И.Каримов БМТ Бош Ассамблеясининг 1993 йил сентябрда бўлган 48-сессиясида Ўзбекистон номидан Марказий Осиёда хавфсизлик, барқарорлик ва ҳамкорлик масалалари бўйича БМТнинг Тошкентда доимий ишловчи семинарини чақириб, наркобизнесга қарши курашни кучайтириш, Орол муаммосини ҳал этиш ва бошқа масалалар бўйича бир қатор таклифларни ўртага қўйди;
- Ўзбекистон БМТ билан қочоқлар, хавфсизлик, терроризм, наркобизнес, можароларнинг олдини олиш, интеграция, манфаатли алоқаларни йўлга қўйиш, илм-фанни ривожлантириш ва бошқа масалаларда кенг ҳамкорлик ишларини олиб бормоқда.

- 1997 йил мамлакатимизнинг қадимий шаҳарлари Хива ва Бухоро ЮНЕСКОнинг жаҳон маданий қадриятлар рўйхатига киритилди ва Парижда нишонланди;
- Ўзбекистонда 1996 йил бошларигача америкалик сармоядорлар иштирокида 200 та Ўзбекистон-Америка қўшма корхоналари ташкил топди ва фаолият кўрсатди;
- 2000 йил июлда Тошкентда Осиё ва Тинч океан минтақаси мамлакатлари ЮНЕСКО ишлари бўйича миллий комиссиясининг XII минтақавий конференцияси бўлиб ўтди;
- ЮНЕСКО ҳомийлигида 2001 йил улуғ фикшунос олимлари, ислом оламининг машҳур уламолари Бурхониддин Марғиноний ва Абу Мансур Мотурудийнинг юбилейлари, 2002 йили Шахрисабз шаҳрининг 2700 йиллиги, Термиз шаҳрининг 2500 йиллиги, 2003 йили эса буюк мутасаввуф Абдуҳолиқ Ғиздувоний таваллудининг 900 йиллиги кенг нишонланди;
- Ўзбекистон мустақиллигини қўлга киритган дастлабки кунлардан оқ Ғарб ва Шарқ давлатлари билан ҳамкорлик қилиб уни янги босқичларда ривожлантириб келмоқда;

Ўзбекистон-Россия муносабатлари

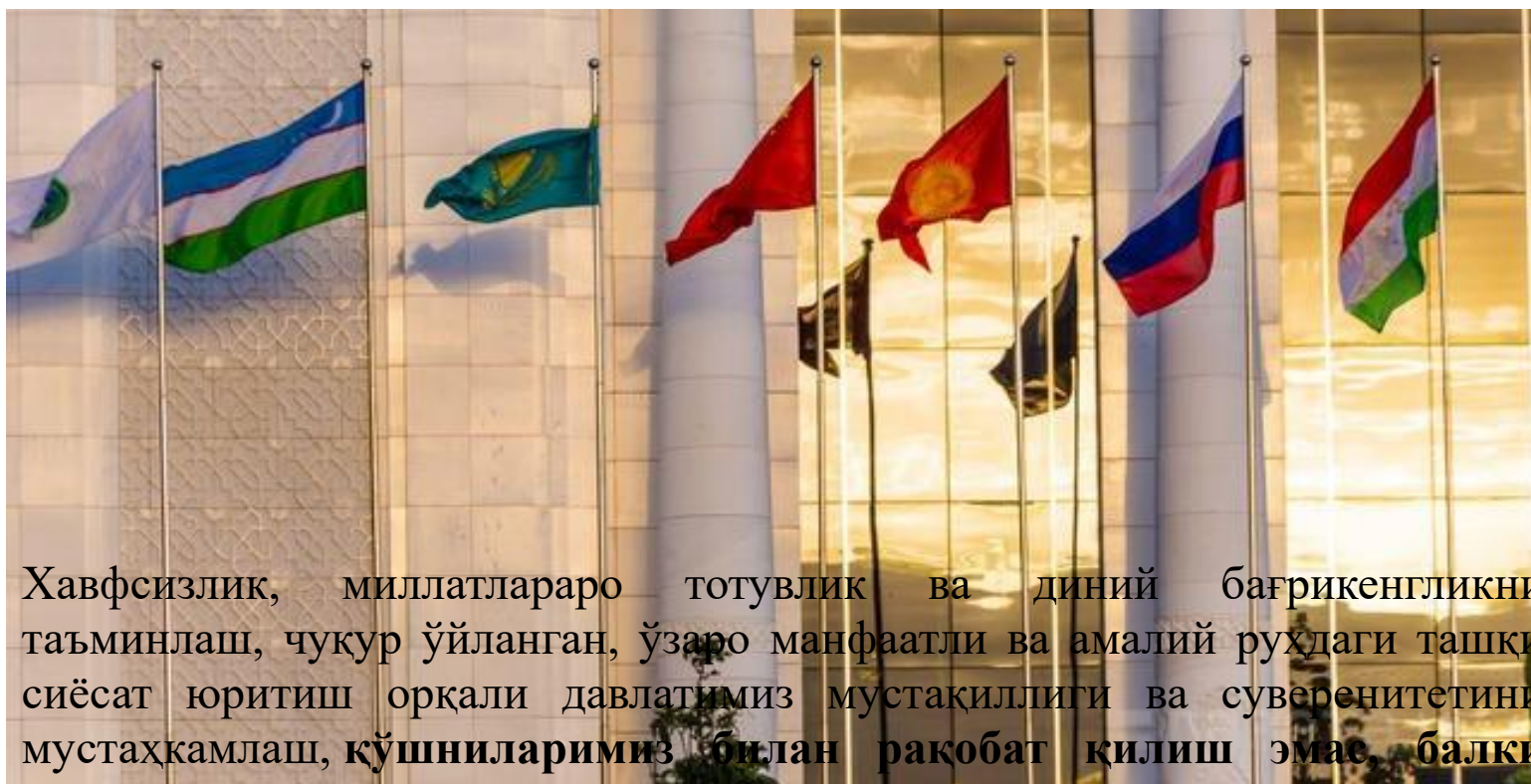
- Ўзбекистон ташқи сиёсатида Россия билан муносабатлар алоҳида ўрин тутди. Икки мамлакат ўртасида узаро ҳамкорликни чуқурлаштириш учун барча ҳуқуқий асослар яратилган.
- Жумладан, 2004 йили Стратегик шериклик тўғрисидаги шартнома, 2005 йилда Иттифоқчилик муносабатлари тўғрисидаги шартноманинг имзоланиши Ўзбекистон – Россия муносабатларини юқори босқичга олиб чиқишда муҳим асос бўлиб хизмат қилмоқда.
- Ўзбекистон ва Россия халқаро ҳаётнинг глобал муаммолари наркотрафик, терроризм, экстремизм, трансмиллий уюшган жиноятчилик каби иллатларга қарши курашиш масалаларида ҳамфикр эканлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Қолаверса, бу икки мамлакат БМТ, МДХ, ШХТ, ЕХХТ каби халқаро ташкилотлар ва интеграцион тизимлар доирасида фаол ҳамкорлик олиб боради. Мамлакатимиз ташқи савдосининг 30 фоизи Россия ҳиссасига тўғри келиши унинг Ўзбекистоннинг етакчи иқтисодий ҳамкорларидан бири эканлигидан далолатдир.
- 2008 йилга келиб мамлакатимизда Россия сармояси иштирокидаги қўшма корхоналар сони 780 дан ошиб кетган. Мазкур корхоналарнинг 252 таси сўнгги икки йилда ишга туширилди. Улар орасида «Электроизолит» (қурилиш материаллари), «Элимпекс» (тўқимачилик), «Балтимор-Челак» (консерва), «Вим-Билль-Дан-Тошкент» (сут маҳсулотлари) каби самарали фаолият кўрсатаётган кўплаб корхоналарни келтириш мумкин. Республикаимизда Россиянинг 130 га яқин фирма ва компаниялари ўз ваколатхоналарини очган бўлса ҳамкор мамлакатда 350 га яқин қўшма корхона ўзбекистонлик сармоядорлар иштирокида фаолият юритмоқда. Маълумотларга кўра, мамлакатимиз иқтисодиётига тўғридан-тўғри киритилган хориж сармояларининг 40 фоиздан ортиғи Россия Федерацияси улушига тўғри келади.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШДАГИ ИШТИРОКИ

- Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов халқаро ташкилотлар – БМТ, ОБСЕ, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти, СЕАП ва бошқа ташкилотларнинг минбарларидан сўзлаган нутқларида минтақавий ва миллий кўламлардаги халқаро терроризмга қарши курашда ҳамкорликни кучайтириш лозимлигини бир неча бор таъкидлаган.
- 1999 йил ноябр ойида ОБСЕнинг Истамбул шаҳрида бўлиб ўтган Саммитида Президент И.А.Каримов БМТ тузилмаларида терроризмга қарши кураш халқаро марказини тузиш таклифини киритган. 2002 йилнинг октябр ойида БМТ, ОБСЕ ва Ўзбекистон ҳукумати Тошкент шаҳрида чақирган халқаро конференцияда 70 та мамлакат ва 40 та халқаро ташкилотлардан келган экспертлар халқаро терроризмга қарши туриш стратегиясига умумий ёндашувлар хусусида таклифларни тайёрладилар.
- Миллий хавфсизликни таъминлашда 2000 йилнинг декабр ойида қабул қилинган “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни катта аҳамият касб этади.
- АҚШда 2001 йил 11 сентябрда содир бўлган фожиавий воқеалардан кейин, 2001 йилнинг 28 сентябрида БМТнинг хавфсизлик кенгаши 1373 (2001)-сонли резолюцияни қабул қилди, бунда Ўзбекистон ташаббус билан чиқди.
- Ўзбекистон БМТ хавфсизлик кенгаши ҳузуридаги терроризмга қарши кураш кўмитаси ишида МДХдаги антитеррор маркази ишида қатнашиб, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти доирасида тегишли ишларни адо этмоқда, антитеррор кучлар халқаро уюшмаси куч-ғайратларига ҳамқадам бўлмоқда.

Мустабид совет даврида ўз ташқи сиёсатини мустақил равишда юргиза олиш имконига, дунё ҳамжамиятида ўз ўрнига эга бўлмаган мустамлака “давлат” бўлсак, бугун Ўзбекистон жаҳон ҳамжамиятида тобора мустаҳкам ўрин эгаллаб бораётган, турли нуфузли халқаро ташкилотларда ижтимоий тараққиётга оид тинчликсевар ташаббуслари билан тобора эътиборга сазавор бўлиб бораётган, ўзининг мустақил ташқи сиёсатига эга мамлакат сифатида ўз буй-бастимизни намоён этмоқдамиз;

Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш орқали давлатимиз мустақиллиги ва суверенитетини мустаҳкамлаш, қўшниларимиз билан рақобат қилиш эмас, балки хамкорлик қилиш, минтақамиздаги муаммоларни биргаликда ҳал этиш тамойилига асосан амалга оширилаётган кенг кўламли ишларнинг мазмун-моҳиятини очиб бериш;

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Асосий адабиётлар

1. Муртазаева Р.Х. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. Дарслик.- Т.: Янги аср авлоди, 2005. (лотин алифбосида)
2. Муртазаева Р.Х. ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи. Ўқув қўлланма. – Т.: Академия, 2010.
3. Эшов Б.Ж. Ўзбекистонда давлат ва маҳаллий бошқарув тарихи. Дарслик. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2012.
4. Эшов Б. Одилов А. Ўзбекистон тарихи 1-жилд, Энг қадимги даврдан XIX аср ўрталаригача. Дарслик – Тошкент: Янги аср авлоди. 2014.
5. Ўзбекистон тарихи. Дарслик II жилд. Муаллифлар жамоаси. - Тошкент: Янги аср авлоди 2015.

Қўшимча адабиётлар

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ . – Тошкент: Шарқ, 1998.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008.
3. Каримов И.А. Озбек халқига тинчлик омонлик керак - Т.: Ўзбекистон, 2014.
4. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш энг олий саодатдир. – Тошкент: Ўзбекистон, НМИУ. 2015.
5. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Ўзбекистон Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқ. – Тошкент: Ўзбекистон, 2016.
6. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик-ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. Мамлакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устивор йўналишларига бағишланган Вазирлар маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
7. Мирзиёев Ш.М. Қонун устиворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
8. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили” амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола./ - Тошкент: Маънавият, 2017.
9. Ш.М.Мирзиёев Буюк келажакимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. - Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
10. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шахри. - Т.: Фан, 1993.
11. Абу Райҳон Беруний. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар. Танланган асарлар. 1 жилд. - Т.: Фан, 1968.
12. Алиев А. Маҳмудхўжа Беҳбудий. - Т.: Ёзувчи, 1994.
13. Амир Олимхон. Бухоро халқининг ҳасрати тарихи. - Т.: Фан, 1991.
14. Азамат Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи.- Т.: Шарқ, 2000.
15. Абулғозий. Шажарайи турк. - Т.: Чўлпон, 1992.
16. “Авесто”. “Яшт” китоби. Ўзбек тилига М. Исҳоқов илмий-изоҳли таржималари. - Т.: Шарқ, 2001.
17. Алимова Д.А. История как история, история как наука. Том. 1,2 – Т.: Узбекистан, 2008, 2009.
18. Ата-Мирзаев О.Б., Гентшке В.Л., Муртазаева Р.Х. Историко-демографические очерки урбанизации Узбекистана. – Т.: Университет, 2002.

19. Ата-Мирзаев О.Б., Гентшке В.Л., Муртазаева Р.Х. Межнациональная толерантность в Узбекистане: история и современность. 2004. 18,9 п.л. В соавторстве.
20. Ата-Мирзаев О.Б., Гентшке В.Л., Муртазаева Р.Х. Узбекистан многонациональный: историко-демографический аспект. – Т.: Янги аср авлоди, 2011.
21. Аъзамхўжаев С. Туркистон мухторияти.- Т.: Маънавият, 2000.
22. Амир Темур Кўрагон. Зафар йўли. - Т.: Нур, 1992.
23. Аҳмедов Б. Соҳибқирон Темур (ҳаёти ва ижтимоий-сиёсий фаолияти). -Т.: Фан, 1996.
24. Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. – Т.: Мерос, 1992.
25. Аҳмедов Э. Ўзбекистон шаҳарлари. - Т.: Ўзбекистон. 1998.
26. Буниётов З. Ануштегин Хоразмшоҳлар давлати (1097-1231). - Т.: Ғафур Ғулом, 1998.
27. Бобобеков Ҳ.Н. Қўқон тарихи. - Т.: Фан, 1996.
28. Бобур З.М. Бобурнома. - Т.: Фан, 1960.
29. Валихўжаев Б. Хўжа Аҳрор тарихи. - Т.: Ёзувчи, 1994.
30. Зиёев Ҳ. Туркистонда Россия тажовузи ва ҳукмронлигига қарши кураш. - Т.: Шарқ, 1998.
31. Зиёев Ҳ. Ўзбекистон мустақиллиги учун курашларнинг тарихи - Т., Шарқ, 2001.
32. Иброҳимов А. Биз ким ўзбеклар - Т.: Шарқ, 2013.
33. Мирзо Улуғбек. Тўрт улус тарихи. - Т.: Чўлпон, 1994.
34. Темур тузуклари. - Т.: Ғафур Ғулом, 1991.
35. Темур ва Улуғбек даври тарихи. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1996.
36. Усмонов Қ. Ўзбекистоннинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви. – Т.: Молия, 2003.
37. Шарафиддинов О. Истиқлол фидоийлари. – Т.: Чўлпон, 1993.
38. Шониёзов К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. - Т. Фан, 2001.
39. Шарифхўжаев М., Раҳимов Ф. Даврни белгилар берган инсон. – Т.: Шарқ, 2004.
40. Шихобиддин Муҳаммад ан-Насавий. Султон Жалолиддин Мангуберди ҳаёти тафсилотлари. - Т.: Ёзувчи, 1999.
41. Шомий Низомиддин. Зафарнома. - Т.: Ўзбекистон, 1996.
42. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. - Т.: Юлдузча, 1990.
43. Юнусова Х.Э. Ўзбекистонда совет давлатининг миллий сиёсати ва унинг оқибатлари (XX аср 80-йиллари мисолида). – Т., Zar qalam, 2005. 7, 75.
44. Юнусова Х.Э. Ўзбекистонда миллатлараро муносабатлар ва маънавий жараёнлар (XX аср 80-йиллари мисолида). – Т., Abu matbuot-konsalt, 2009. 10,23 б.т.
45. Яздий Ш. Зафарнома. – Т.: Шарқ, 1997.
46. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари - Т.: Шарқ, 2001.
47. Ўзбекистон Республикаси: Мустақил давлатнинг бунёд бўлиши. - Т.: Ўзбекистон, 1992.
48. Қорақалпоғистон тарихи (1917-1994 йй.). Нукус, 1995.
49. Қурбонов И. Қатағон қурбонлари. – Т.: Ўзбекистон, 1992.
50. Ҳасаний М. Туркистон босқини. – Т.: Нур, 1992.
51. Ҳайдаров М., Ражабов Қ. Туркистон тарихи. – Т., Университет, 2002.
52. Ҳайитов Ш. Ўзбек муҳожирлиги тарихи (1917-1991 йй.). –Т.: Abu-MATBUOT KONSALT. 2008. –Б. 208.
53. Хожаниёзов Ғ. Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари (мил.авв.VI асрдан IV асргача). – Т., 2007.
54. Худойберганов Қ. Хива хонлари тарихидан. – Т., 2007.
55. Холиқова Р. Россия-Бухоро: тарих чоррахасида (XIX асрнинг иккинчи ярми - XX аср бошлари). – Тошкент. 2005. – Б. 240.
56. Абулқосим Фирдавсий. Шоҳнома. Уч жилдлик. - Т.: Ғафур Ғулом, 1984.
57. Ибн Арабшоҳ. Амир Темур тарихи. Икки жилдлик. - Т.: Меҳнат, 1992.
58. Ипак йўли афсоналари. - Т: Фан, 1993.
59. Йўлдошев Н. Баҳовуддин Нақшбанд. Бухоро, 1993.
60. Муҳаммадҷонов А. Қадимги Тошкент. - Т.: Фан, 1988.
61. Муҳаммадҷонов А. Қадимги Бухоро. -Т.: Фан, 1991.

62. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. Т.1-12. –Т.: ЎзМЭ давлат илмий нашриёти, 2000-2006.
63. Ҳасан Ато Абуший. Туркий қавмлар тарихи. - Т.: Чўлпон, 1993.
- 64 Асқаров А. Ўзбек халқининг келиб чиқиш тарихи . – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.

Электрон таълим ресурслари:

1. “Халқ сўзи” газетаси –[www info XS. Uz](http://www.infoXS.Uz).
2. “Туркистон” газетаси - [www turkiston sarkor. uz](http://www.turkiston.sarkor.uz).
3. “Маърифат” журналі - [www ma'rifat – inform](http://www.ma'rifat-inform).
4. “Жамият ва бошқарув” журналі - [www rzult academy freenet uz](http://www.rzult.academy.freenet.uz).
5. “Мозийдан садо” журналі - [www moziy dostlink. Net](http://www.moziy.dostlink.Net)
6. [www. Ziyo net.uz](http://www.Ziyo.net.uz).